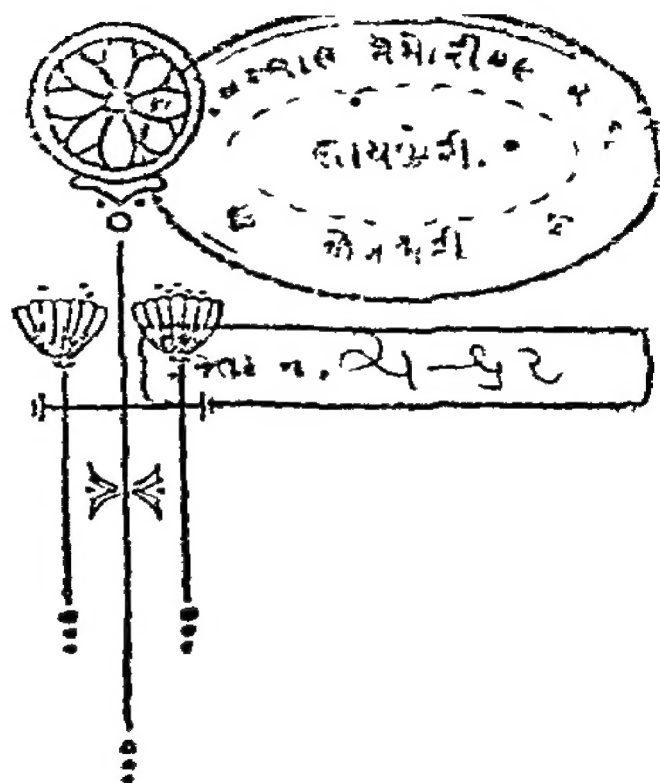

આશાની ઈમારત

લખનાર

ચાંપશી વિ. ઉદેશા

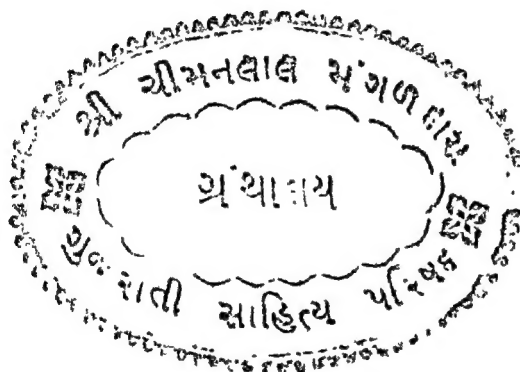
આ લેખકનાં
બીજાં પુસ્તકો
જાહેરને ઝાલુકાદે

રૂ. ૧-૪-૦

તાતી લઢવાર

રૂ. ૧-૪-૦

C-પલ-૮

મળવાનાં ઠેકાણાં

“ નવચેતન ” ઔદિસ

૩, માનુકસ લેઇન,

કલકત્તા

સી. જમનાદાસ કંપની

મીન્સેસ રીટ,

સુ બઈ

સુદ્રક ને મકલશક

ચાંપશી નિ ઉદેશી

શુદ્ધ પ્રભાત પ્રેસ

૩, માનુકસ લેઇન,

પ્રથમાવૃત્તિ પ્રત ૧૦૦૦

સન ૧૯૩૧

મુલ્ય રૂ. ૦।।

પ્રતાપના

આ નાનકડા પુત્રકને પણ મન્તાવનાની જરૂર ખરી ?
સરજતનો શિકાર બનતાં માનવીઓના હૃદયભાવો
આલેખવા તે તેનાં સંદર્શિતો દોરવાં મને અહું જ ગમે છે-
એમ કરતાં માત્ર હૃદય એમથી ઉછળે છે, પવિત્રતાથી ની-
તરે છે ને મારી લેખિની સતેજ બની સહસ્રાંશ આલે છે

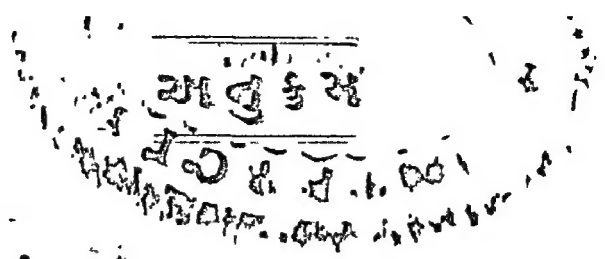
કોનું જાણે કેમ રજપુતયુગનાં નરનારીઓ મને
વિશેષ પ્રિય છે ! મને લાગે છે કે તેઓ સશુ
જીવન જીવી જાણતાં. સમ, ટેક, પ્રેમ ને વિશ્વાસના
અમુકા મુત્રો તેઓએ પોતાના જીવનમા ગુંથી લીધા હતાં

આ નાના અંધમા અનુપાના પાત્ર દ્વારા નારીહૃદય
ઉકેલવાનો મેં નમ્ર પ્રયાસ કર્યો છે. પુરુષહૃદયની અર્ધ-
સ્થિતતા સામતના પાત્ર દ્વારા બતાવી છે, સાથે સાથે જ
વૃદ્ધ સુગમલ જેવા દૃઢઆદર્શ પુરુષની ગિચરતા પણ
આલેખી છે આખા ય પુત્રકમા અનુપા મારું પ્રિય પાત્ર
છે ને એ પાત્રને ઉચિત ન્યાય આપવા મેં યત્ન કર્યો છે

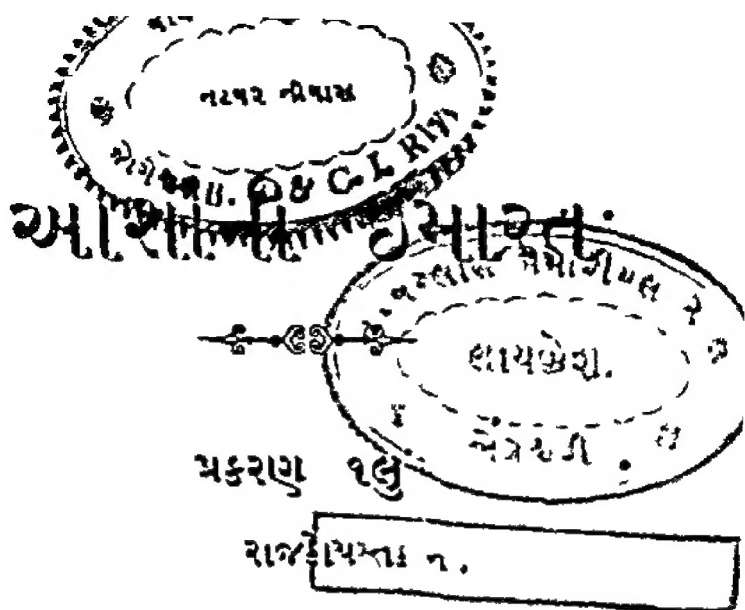
માગ આગળ એ પુત્રકા “જંજીને ઝલુકારે” અને
“તાની તલ્વાર” જનસમાજનો સારો આદર પામ્યાં છે.
આ કૃત પણ એ બે કૃતિઓ જેટલી જ સફળગી નિવ-
ડી એવી આશાની ઇમારત હું અંતરે ચણી રહ્યો છું.

પુસ્તકના પુઠા પગનું અર્થસૂચક વિષય દોરી આપવા
માટે મારા ચિત્રકાર-મિત્ર રા. કનુ દેસાઈનો રણી છું.

કલકત્તા } ચાંપશી વિ. ઉદરી
તા ૨૫ : ૨ : ૩૧

પ્રકરણ - ૧. હું રાજકોપ	...	૧
૨. હું અવસ્થાના ઓપ	...	૬
૩. હું કલ્પનામૃતે જીવતાં	...	૧૨
૪. હું સામંતનો સાથી	...	૧૭
૫. હું અલ્પચિંતનનો ધા	...	૨૨
૬. હું અજાણનો	...	૩૦
૭. હું ધસમસતાં પૂર	...	૩૯
૮. હું ત્રિષમય ચાંદની	...	૪૫
૯. હું વીંછાતી તલ્વારો	...	૫૯
૧૦. હું આદેશ	...	૬૫
૧૧. હું ઉન્માદિની	...	૭૭
૧૨. હું સખુર !	...	૮૪
૧૩. હું ન્યાયનો કાંટો	...	૮૮
૧૪. હું આશાની ઇમારત	...	૧૦૯
૧૫. હું પ્રસ્થાન	...	૧૩૧

“ તદિ-નઓ ! ખસ, એ જ મારી આજા છે. ” રાત્રએ આજા દી. મીપાધઓ ગયા

“ આપુ ! દયા મનખપણ છે ”

“ પાનુ શનુઓને વધવા દેવા એ મનદૂપણ છે. ”

“ પણ આપુ ! તમે જરા ઝડપે તો આવો શહેનુ દુધ લેશો તો તમારી આંખે અધાર આવશે ”

“ એમ ? ”

“ હા-આપણા નંનિકા જે ચદીવતનુ ધર બુએ તેને છોડના નથી. અળતી મશાલના અર્ગે એ ધર થોડી વાગમા પ્રખ્ખ જવાલા બની જાય છે ”

“ ચાલ લેટ ”

આમ ફી મનમદનો ઝાલા રાત્ર નાનમલ ને

તેના મૃત સેનાપતિનો પુત્ર સામંતસિંહ રાજમહેલને ઝડપે 'આવ્યા.

અસ્ત થતા સૂર્યના સોનેરી વાતાવરણ વચ્ચે અગ્નિમાંથી નીકળતા ધુમાડાની રેખાઓ એ વાતાવરણમાં ભૂખરા ને કાળા રંગના પટાઓ ચીતરતી જતી, ભયાનકતાનો ભાસ કરાવતી હતી.

‘ ઘર છોડી નાસી જતા ચંદાવતોની કંઈ કીકી-આરીઓ જાણે એ ઝડપાને અથડાઈ પાછી વળતી. આગની જ્વાળાઓ, અગ્નિશિખાને શેષેથી નીકળતા ધુમાડાના ગોટ, ભડભડ બળતાં ઘરોનાં પડનાં છાપરાં, નાશભાગનો શોરબકાર; એ સૌ ભીષણ વાતાવરણ જગવતાં, જાણે રાજા દાનમલના રાજકોપ સામે શ્રાપ વરસાવતાં હતાં.

· ઝાલો રાજા દાનમલ રાજગઢમાંના આ ચંદાવતોની આ દશા ઘડીભર જોઈ રહ્યો. તેને લાગ્યું કે એ બળતાં ઘરોની અગ્નિશિખામાંથી જાણે કોઈ શ્રાપ નીકળી તેને કાને અથડાય છે !

હા ! એ મૂખર જુદામાટ હતો ! ગમે તેમ તોય ચંદાવત રંજીતો તેની જીતાયેલી પ્રજા જ કહેવાય. રાજા પ્રજાનો પાલનહાર ગણાય-સંહારક નહિ.

“ જોયું જાપુ ? ” સામંતે કહ્યું, “ આ દૃશ્ય ટ્રાનાથી જોયું જાય ? ઓહ મારી આંખે કમકમાં ઘેરાય છે ! જાણે આ ઝડપો હમણાં તૂટી પડશે !

મહાગજ ! યસ દરો ! યસ દરો ! ! ”

દાનમલે સામત પ્રત્યે જોયું તેણે પોતાની એ આખો આડી હાથની હથેલીઓ ઠપ્પી દીધી હતી દાનમલને દરપના થઈ કે સામત ધ્રુજતો હતો.

સામત તેના મૃત સંતાપતિ જોગવરસિદનો પુત્ર હતો જોગવરે જીવનભર ઝાઝા ગગ્ગ દાનમલની જ સેવા કરી હતી મરતી વખતે જોગવરે સામતને ગગ્ગ દાનમલને સોંપી પ્રાણત્યાગ કર્યો હતો દાનમલને પુત્ર ન હતો-એક માત્ર પુત્રો હતી, તેથી તે પણ સામતને પુત્ર સમ ગણતો ને રહ્યો.

દાનમલને લાગ્યું કે ટાંકેલી હથેલીઓ પાછળની સામતની આંખો મુટી હતી તેનું હૃદય ભગઈ આવ્યું જોગવરે જેમ તેની અજીવન સેવા કરી હતી, તેમ તેને ઘણી વાર સદ્માર્ગે પણ વાળ્યો હતો આજ તેનો પુત્ર સામત તેને પ્રમ્તપીડનના પાપમાથી ઉગારવા મથી રહ્યો હતો.

હવે ગગ્ગને ભાન થયું કે ખરેખર એ જીલ્લમ જ હતો તેણે કરી વાર એ જીનાયત્તા ગગ્ગદ પ્રત્યે નજર ફેંકી ટેંકરસની મૂર્તિ, અગ્નિજ્વાલાનાં ભયાનક વચ્ચે ધારણ કરી ઉભેલું એ નગર જોઈ તેને પણ હમકમા આવ્યા.

“ યમ ! યમ ! ! ”

મોટે સાદે જૂમ પાડી ગગ્ગએ જમણે હાથ

ઉયો કર્યો.

સામંતસિંહે આંખ પરની હથેલીઓ ખસેડી, હર્ષના આવેગમાં અને આશ્ચર્યે ઉભરાતાં નયનોએ જોયું.

“ જ ! વીરમલને આજ્ઞા કર કે હવે આ જીલમ બંધ કરે. ”

સામંત દોડ્યો-પુણ્યતીર્થે પહોંચવા કાંઈ પુણ્યશાળી જીવ ધસે તેમ-ભગવાનના ચરણ પાસે લોટવા કાંઈ ભક્ત તલખે તેમ.

ધબધબ કરતો તે રાજમહેલનાં પગથીયાં ઉતરી ગયો ને નીચે યોગાનમાં આવ્યો.

“ વીરમલ ! ” તેણે જૂમ પાડી.

સૈનિકાના જૂથ વચ્ચે ઉભેલો વીરમલ અહાર આવ્યો.

“ બાપુની આજ્ઞા છે કે ચંદાવતોનાં ઘર સળગાવવાં બંધ કરો. ”

વીરમલે ઉપલી આજ્ઞાનો અમલ કર્યો.

ઝાલા રાજ દાનમલે ચંદાવતોનું આ શહેર રાજગઢ છેલ્લા બે માસ થયાં છતી લીધું હતું.

—પણ ચંદાવતોને પોતાની પરતંત્રતા ખુંચતી હતી. તેઓ સ્વતંત્ર થવા દિનરાત તલખતા અને એ માટે લાગ શોધતા.

આજે જ સવારે ચંદાવતોનું જૂથ રાજમહેલ પર ધસી આવ્યું હતું. રાજસૈનિકાએ તેમને મારીને પાછા દાટ્યા હતા. તે પછી રાજ દાનમલે હુકમ

(૫)

કર્યો કે દરેક ચઢાવનનું ઘર સગાવાની દેવ

ગમતી આજા મળતા જ તેના ઐગિદ્રી સમગ્રી
મશાલો લઈ જ્યાં જ્યાં ચઢાવનનું ઘર જુએ ત્યાં
ત્યાં મશાલથી એ ઘર મગગાવવા માલ્યા

ને તે પછી નાજમહેલમા શું બન્યું તે આપણે
ઉપર જોઈ ગયા

પ્રકરણ ચતુર્થું

અવસ્થાના ઓપ

ચંદાવતોમાં સૂરજમલ નામે એક વૃદ્ધ ચંદાવત દિનરાત સ્વતંત્રતાની ઝંખના કરી રહ્યો હતો. તેણે જીવનમાં અનેક વાર તડકાછાંયા જોયા હતા. આશા-નિરાશા સમુદ્રનાં ભરતીઓટ પેડે અનેક વાર તેના જીવનને સ્પર્શી ગયાં હતાં. જીવાનીમાં તેણે ધણા જંગ જોયા હતા. તેની જીવનસંગિની, તેની પ્રિયતમા, તેની ધર્મપત્ની ગંગાદેવી દશ વર્ષ થયાં મૃત્યુ પામી હતી, છતાં સૂરજમલની એક ખીજી જીવનસંગિની હજી તેની સાથે હતી. તે એની તેજસ્વી તલ્વાર ! એ તલ્વાર વૃદ્ધ વયે પણ તેના કાંડાના જોમનું માપ આંકી દેખાડતી ને તેને અંતરે વીરતાની જ્યોત હજી ઝુઝાધ નહોતી તેની સાક્ષી પૂરતી.

જેટલે અંશે એ વીર હતો, તેટલે જ અંશે ઉદાર અને દ્રામગ હૃદયનો હતો. તેનો પુત્ર જેઠમલ ને તેની પુત્રી અનુષા તેની બે આંખ જેવાં હતાં. હજી એ વૃદ્ધના જીવનમાંથી આનંદ સૂકાયો નહોતો. કારણ એ બે સંતાનોને જોઈ તેના અંતરમાંથી માયાની સેર છૂટતી ને તેને નયને વાત્સલ્યની છાયા છવાતી.

રાજગઢ તેની માતૃભૂમિ હતી અને રાજગઢ માટે તે અનેક વાર લડ્યો હતો અનેક સત્રામોની ભીષ-
ણતા ને આદલાદ તેણે અનુભવ્યા હતા જ્ય-
પગજ્યના હર્ષશોક તેના જીવનમા નવા નહોતા, છતા
ગમ દાનમલને હાથે ગજગઢમાનાં ચદાવતોના ધર
સળગના બ્લેષ તેના અતરનો એક ભાગ ક્રોધે સળગતો
ને બીજો ભાગ દર્શણથી રડતો હતો.

હા ! પ્રભુના સર્જેલા માનવીઓમા શું એક
માનવ બીજા માનવ પર આટલો સીનમ ગુમરી
શકે ? શું તે એમ ધારી શકે કે તેના ચતુરુ
રહવાનુ ધર સળગાવી દેના જગમુખાની આ વિશાલ
પૃથ્વીમા તેને માટે કાંઈ સ્થાન નાહ રહે ? અરે !
એ મીનમગર કેમ બૂલી જતો હશે કે ધરનુ છાપડ
સળગાવી દીધે શું વળે ? પરમાત્માએ મૃત્તેલુ વિશાલ,
અનત આકાશ તેનુ છાપડ થશે. પાપપુણ્યને સધર-
નારી મદા ઉદાર માતા મેદિની તેનું ધર થશે;
કુદરતની લીલી વનરખતિ તેનુ અગ્ર થશે ને સન્તાના
જગ તેની પીપાસા છીપાવશે.

પણ હા ! અજ્ઞાન ને ક્રમઅકર માનવ '
તાં ગુમાન તને ક્યે દેદાડે આ ગંધી વાતો વિચાર્યા
દે છે ?

મૂંઝમઝ પોતાના ધરના ઉમર આગળ ઉભો
હો. ફરની ઝેરીમા ચદાવતોના જળતા ધરની આગ

લોહીઝરતી આંખે તે જોઈ રહ્યો હતો. હા ! તેની પ્રિય જાતિ ચંદાવતની આ દુર્દશા થતી હતી ! ઝાલા અને ચંદાવત વચ્ચે વેર ચાલ્યું આવતું હતું, ને ઝાલા રાજ દાનમહે એ વેરની પૂર્તિ આવી નિષ્કુરતાથી કરવા ધારી હતી !

તેનો પુત્ર જોઈમલ હજી બહારથી આવ્યો નહોતો. તેની પુત્રી અનુપા તેના વૃદ્ધ પિતાની પાછળ જ ઉભી ઉભી આ ભીષણ દૃશ્ય જોઈ રહી હતી. આવું દૃશ્ય એ પોડશીએ કદ જોયું ન હતું.

“ ઝો બાપુ ! આ શું ? જુઓ ! ધીરમલનું ઘર સળગી ગયું ! ઝો ! મારી જ્હેન સમી કમલાવતી તેમાં બળીને ભસ્મિભૂત થઈ જશે. ” અનુપા ગળગળે સાહે બોલી.

વૃદ્ધે તેના તરફ જોયું. કમલાવતી જેમ તેની પુત્રીની સહીયર હતી તેમ ચંદાવત જાતિ એ વૃદ્ધના જીવનનું નૂર હતી !

“ ઝો પ્રભુ ! આ દિવસ કાં દેખાડ્યો ? જીવનમાં અનેક જંગ બેઠ્યો, અનેક રાજ્ય ને અનેક રાજા જોયાં; પણ ન જોયો ક્યાંય આવો ભીષણ અસાચાર ! ”

ઝેટલામાં જોઈમલ સામેથી હાંફજોડાંફજો દોડતો આવતો દેખાયો.

“ રાજસૈનિકો આ તરફ આવવાનો વિચાર કરી

ન્હા છે આપણુ ઘર બન્ને તેમ નથી માટે
પિતાશ્રી ! ન્હાસો ! ”

વૃદ્ધની આંખ તણખા વેરતી જણાઇ તેના
અગઉપાગ ટુંજવા લાગ્યા આ દશા ? આ પગ-
ધીન દશા ?

“ આવવા દે. - એ સૈનિકાના હાથમાની* મશાલોને
હાથથી બેટીશ-ખાથ બીડીશ ને જુઝાવી નાખીશ ”
હા ! એ ખરૂં કે એથી હું પોતે સગગી જઈશ,
પણ કેટલાય ચદાવનોના ઘર એમ કગવાથી સગગના
અટકશે ”

“ ના બાપુ ! ના ! પથ્થર સમા નિહુર એ
સૈનિકા બીજી વાર મશાલ મળગાવશે ચદાવનોના
ઘર જેમ મશાલથી બળી ગયા છે, તેમ તેમના
અતરમાની દયા પણ એ અગ્નિથી બળી ગઈ લાગે
છે ” જેઠમલે કહ્યું

“ ગમે તે થાય, આ જીવનમા / સૂરજમલ કદિ
ડોળો નથી ને આજ પણ ડગશે નહિ ” સૂરજમલે
દટતાથી કહ્યું

“ ખેન ! ” જેઠમલે અનુપાને કહ્યું “ પિતાને
સમજાવ ! નકામો જીવ ખોપે શો લાલ ? જીવના
લઈથુ તો કદિક અતરતા માટે મથો શકીશુ, કદિક
પરતરતાની જાણ તોડવા હાથ ઝલુઝાવાની શકીશુ.”

“ બાપુ ! ” અનુપાએ કહ્યું “ લાઈનુ કહેવું

યોગ્ય છે. ”

• “ ઓ આવે ! જુઓ ! જુઓ !! યમરા-
જના ભીષણ દૂતો સમા એ નિષ્ઠુર સૈનિકા હાથમાં
સળગતી મશાલ લઈ આ તરફ આવી રહ્યા છે. ”
જેઠમલે કહ્યું.

“ બાપુ ! ” વીનવતી આંખે અનુપા બોલી.

• “ પિતાશુ ! ” પિતાનો હાથ પકડી જેઠમલે
કહ્યું “ ચાલો-નાસો ! ”

હાથ ડાબામાં ધી ડાબી લાલ આંખો કરતાં
સૂરજમલે કહ્યું “ કાયર ! તને કાણ મારો દીકરો
કહે ? રજપુત થઈ મોતથી ડરે છે ? ”

“ બાપુ ! મોતથી ડરતો નથી, પણ જે મોતથી
કાંઈ અર્થ સરે નહિ એવું મોત મેળવ્યે શો લાભ ?
તમે આવો-નાસો-ને આપણે જીવતાં રહ્યાં તો હું
તમારા ચરણ પકડી શપથ લઉં છું કે રાજગઢની
મુક્તિ માટે આજીવન મથોશ. ” જેઠમલે નીચા
વળી પિતાના ચરણનો સ્પર્શ કરતાં કહ્યું.

“ એમ ? ” સૂરજમલે ભવાં ઉંચાં કરી સ્હેજ
આવેશમાં કહ્યું.

“ હા. ” જેઠમલે મહમતાથી કહ્યું.

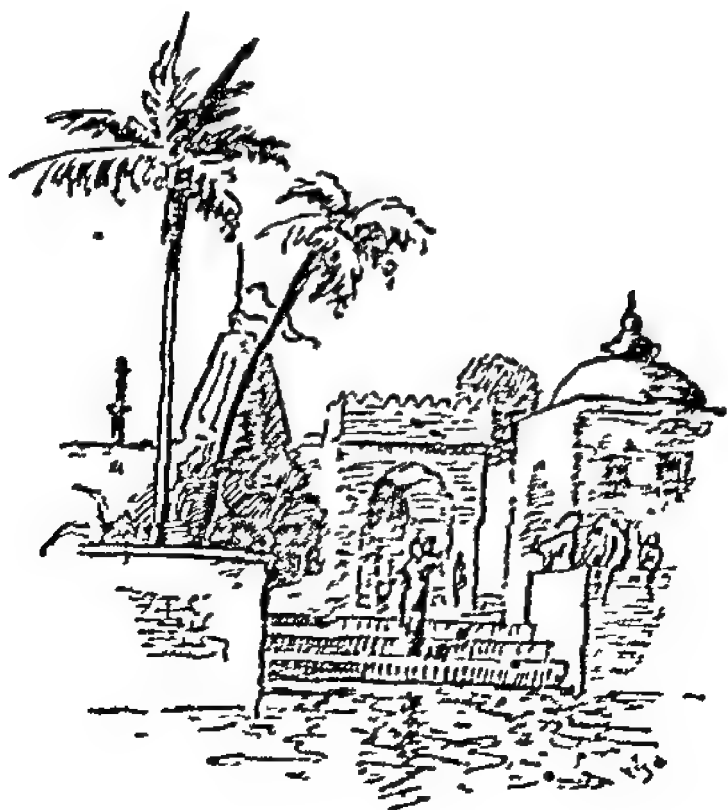
“ બાપુ ! જુઓ ! એ રહ્યા ! હવે બાપુ
ડર નથી ! ચાલો ! ” અનુપાએ કહ્યું.

“ ચાલ ! પણ સૂરજમલ આજ જીવનમાં

(૧૧)

પાંદેલી વાગે જ કાપડ અને છે પ્રભુ તબે આનું
પ્રાયશ્ચિત્ત કેમ કરીશ ?”

તે તબે આશ્વા રૂઢ મુજબમે ગરબડ તરક
-અર્થે બગના ગરબડ તરક-છેલ્લી તરક તાપી
લીધી તે તબે તેના

મકરણ ઉચ્છ્વ

કલ્પનામૃતે જીવતાં

ઉપલી ઘટનાને લગભગ ત્રણ માસ વીતી ગયા હતા.

રાજગઢથી લગભગ સાત આઠ ગાઉ દૂર આવેલી પર્વતમાળામાંના એક પર્વતની ટોચ પર ખંડિયેર સમું પુરાતન ને જર્જરિત એક મકાન હતું.

કાઢને ખચર નહોતી, પણ ભૂતકાળનો કાઢ ઇતિહાસ કથતા એ ખંડિયેરમાં સૂરજમલ તેનાં એ સંતાનો સાથે રહેતો હતો.

અંતરે એ વૃદ્ધને સ્વદેશમુક્તિની ઝંખના હતી. રાજગઢની ને ચંદાવતોની મુક્તિ જોઈ પછી જ તે મરવા ઇચ્છતો હતો.

જોઈમંલની પણ એ જ દશા હતી. વેર તેની રગરગમાં વ્યાપ્ત હતું ને ઝાંઝાઓ પર ગમે તે રીતે વેર લેવું એ જ અસારે તેના જીવનનું પ્રયેય હતું.

અને અનુપાં ?

એ પણ રાજગઢની શેરીઓને ભૂલી નહોતી. એ શેરીમાંના ચંદાવતોની ગૃહિણીઓ અને પુત્રીઓના ટહુકાર હજી તેને કાને ગુંજતા હતા ને આ નિરવનામાં એ ટહુકાર તેને અંતરે દેશભક્તિની ભાવના જગાડતા.

આ રીતે દેશપ્રેમને કલ્પનામૃતે પોષતાં એ ત્રણે

જાણુ દિવસો વીતાવી રહ્યા હતા

જેદમત્ત નિનગત હંડા વિચારમા રહેતો. • જેર માટેની અનેક યુક્તિઓ ધડતો ને તોડતો ડાઘક યુક્તિ સજ્જામત નહોતી, તો ડાઘક સર્જાવત નહોતી, છતાં તે નિગરા થયો ન હતો

—પણ ગઈ કાલે તેને એક યુક્તિ જાડી આવી હતી

આજે એ યુક્તિને અમલમા મૂકવા તે આ ખડિયેર છોડીને જવા ધસ્યો હતો.

તેણે પોતાના પિતાને અને પોતાની બહેનને આ વિચાર કહ્યો

“પણ તારી શી યુક્તિ છે ? મને કહે તો ખરો ” વૃષ્ણે કહ્યું

“બાપુ ! તે હમણા નહિ કહું. કાર્ય સાધીને આવીશ પછી જ કાર્ય ન સંધાયું તો પ્રાર્થનાથી તો છે જ ”

“પણ ભાઈ કશું અવિચારી કામ તો નથી કરતો ને ? ” અનુપાએ પૂછ્યું

“બહેન ! તું જાણે છે કે જંગલી કાઠ વળે તેમ નથી સામે પ્રચડ રાજશક્તિ છે યુક્તિથી ને કળથી જ કામ લેવાની મારી યોજના છે. ” જેદમતે કહ્યું

“તો જા ! કતેક કર ! પ્રભુ તને તારા

દેશની અને તારી જ્ઞતિની સ્વતંત્રતા અપાવવામાં સહાય કરો ! ” વૃષ્ઠે આશીષ આપ્યા.

જેઠમલ ઉભો થયો.

અનુપા ભાઈ સામે જોઈ રહી.

૪૬ એ એક સામે જોઈ રહ્યો. .

“ કાં દીકરી ? ભાઈથી છૂટું પડતું નથી ગમતું ? મણુ ભૂલી ગઈ એની પ્રતિજ્ઞા ? તારે પ્રતિજ્ઞા પૂરી કરે એવો ભાઈ જોઈએ છીએ કે એલેલું ન પાળે એવો ? ” સુરજમલે કહ્યું.

અનુપા સમજી ગઈ. તેણે હૃદયને દૃઢ કર્યું ને ભીની આંખો પાલવ વડે લૂછી નાંખી.

“ આશીષ આપુ ! ” જેઠમલ વૃદ્ધને પગે પડ્યો.

“ આશીષ મારા જોમવંત દીકરા ! આશીષ ! જાં કાર્ય સાધ ! ! પણ જોજો ! તું ‘રજપુત’ છે ! ”

“ હા આપુ ! એ ન ભૂલીશ. ” જેઠમલ બોલ્યો.

“ બહેન, જાઉં છું. ” જરા વાર પછી જેઠમલ ગળગળે સાદે પુનઃ બોલ્યો.

“ આશીષ છે આ બહેનની. ” અનુપાએ ભાઈને આશીષ આપ્યા.

ને જેઠમલ પોતાના ભારે પગલાંના પડછંદ એ નિરવ વાતાવરણમાં પાડતો ખડિયેરની બહાર નીકળ્યો ને પહાડ ઉતરવા લાગ્યો.

ખડિયેરને એક ભાગેથી પિતા ને પુત્રી તેને

ઉત્તરો જોઈ ગયા

વૃદ્ધને ડાપના થઈ જાણે તેનો પુત્ર દિગ્વિજય
હરવા આ સ્વર્ગમાથી પરતને માર્ગે નીચે મેદિની
પર ઉતરી ગયો છે જાણે તેના એક નેત્રમાથી
જ્ઞાતિપ્રેમનો દીવ્ય પ્રકાશ ને ખીજા નેત્રમાથી દેગ
પ્રેમની દીવ્ય ન્યોતિ નીકળી ગયા છે .

મ્હેનને વાગ્યું જાણે તેનો નીચે-તેનો મારીશ્વર
ભાઈ-અપર્મને મહારાજા ધનરાય પાડતો
પરતનો માર્ગ નરી ગયા છે જાણે નીચે પરતની
તળેની પામ તેને મહારાજા અને લીલા વૃક્ષો સમીપ
વીણાના ઝંઝણના તાન્માથી નીકળતા મુગ્ધ આથે મુગ્ધ
મેઘની તેનો વિજય ઇન્દ્રના ગીત ગાઈ ગયા છે

જેમને પહોંચે અધ માર્ગે આવી ડોક પાછું
ફગી ઉચું ક્યું ને જોયું તો આકાશમાના દેવદેવો
અમા તેનો પિતા ને તેની મ્હેન તેને ઉભેના લાગ્યા
જન નાન તે જોઈ ગયો !

ભગિનીપ્રેમ ને પિતૃપ્રેમ જાણે તેને વાગી ગયા

—પણ ખીજા જ પળે તે ઉલયુ પ્રેમભાવનાઓને
હસેની તે આગમ વાગ્યો .

તે આગા, ઉતરતો ગયા પરતનો કહેણ કહેણ,
ને વાગ્યુંકો માર્ગ ભારે પગના પાડતો તે ડાપતો .
ગયો તેનો ભારે દેવ પગથીયા ઉતરતા ઉચોનીચો
થતો

તે છેક નીચે પર્વતની તળેટી પાસે આવ્યો.
સામે વ્રક્ષોની બે હાર વચ્ચે એક માર્ગ હતો. એ
માર્ગે જતાં પહેલાં ફરીવાર તેણે પાછું વાળીને ઉપર
ખંડિયેર તરફ જોયું.

બે નાની શી મૂર્તિ શાં તેનો પિતા ને તેની
બહેન દીસ્તાં.

• તે સહેજ હસ્યો-તેને કલ્પના થઈ કે તેનો એ
મુખમલકાર તેના પિતાએ ને તેની બહેને જોયો ને
પ્રત્યુત્તરમાં તેમણે પણ મુખ મલકાવ્યાં.

(૧૭)

પ્રકરણ ૪થુ

મામતનો સાથી

શિનાર માટે મામતમિલ નવાજ થતા હતો
શિનાના રસ્તો તેણે પહેલી સીના • હતી ને
અનુચર ઉપગતુ હોત વસ્ત્ર તેને ને પહેનાવી દેશે •
હતો

મામે તેનો નવા અગત- સીનમિત ઉઠા દતો
મામત શિનાના ઉત્નામમા હતો અનુચરે વસ્ત્ર
પહેનારી રહેના જ ને આમનેમ અટા માગવા વાગશે
' કેમકે દાનીવાગા ' - ની તેણે પ્રગ્ના પ્રગ્તા
સીનમિત પામ અગત તેની દાદી પર જે આગળીઓ
ધીમેથી મારી

વીનમિત્રે જુ " અન્નદાતા ! ગરીબ માણસની
દા મરુગી રહે ' આ દાદી તો માગ શોભા છે '

એ જ નેગા જ ખામાથી પવનની એક નદગી
આવી, સીનમિતની દાદીને સીંગથી દુનારી રહી

" તોયુ ? પવનમા વી દાની ન • મામ તે
મુગમા જુ

" અન્નદાતા ! માવી- મગો તો તમાના જેવો
ભનો ને જોગો જ મળતો નવ દિવસ થયા તમારી
તહેનાતમા નાંચો છુ, પગ નો રી જેવુ વાગતુ નથી '

સામંતે સ્મિત કર્યું. તેનો સ્વભાવ એવો જ ભોળો હતો. અનુચરો ને કેવળ અનુચર ન ગણતાં મનુષ્ય પણ ગણતો ને પોતાના હર્ષશોકમાં તેમને ભાગ લેવા દેતો.

“ બે ચાલ, મારી તલ્વાર બાંધી દે. ”

તુરત ‘વીરમિત્રે’ પાસેના આસન પર આડી પડેલી તલ્વાર ઉપાડી ને તેની સાથે જોડેલા પટાને સામંતની કમરે વીંટાળી તલ્વાર બાંધવા મંડ્યો.

તલ્વાર બાંધતાં બાંધતાં વીરમિત્ર સામંતની પીઠ પાછળ આવ્યો ત્યારે તેની આંખો બદલાઈ ગઈ. મુખ પરનો સેવક સમો ભાવ કાઢી ઉઘ્ર ભાવમાં પરિવર્તન પામ્યો. આંખમાંથી જાણે કાઢી બાળી નાખનારી ઉબ્મા નીકળી રહી.

તલ્વાર બાંધી તે પાછો સામે આવ્યો ને ચહેરા પરનો સમસ્ત ભાવ બદલી નાખી નમન કર્યું.

“ ને તારી તલ્વાર ? છે ને ? હા, છે. ચંદાવતો થી ચેતતા રહેવાનું છે. ” સામંતે કહ્યું.

“ અન્નદાતા ! હું તમારો અંગરક્ષક છું. નવ દિવસમાં નવ ભવ જોડેલો તમારી સાથે પલોટાઈ ગયો છું. તમને કદિય ઉની આંચ નહિ આવવા દઉં તેની ખાત્રી રાખજો. ”

“ ખાત્રી જ છે મારા દાઢીવાળા રક્ષક ! ” હસીને સામંતે કહ્યું.

ને પાછો મોટા મોટા પગલા બગ્નો ને કચ્ચા
લાગ્યા

મોટી કસગો બગ્નો આ ગજપુત્રને વીંગમિત્ર
આશ્રયભરી આખે લેઈ ગયાં તેની વિશાળ કાયા
અત્યારે શિદાગ્ના વેપમા ને સમી દીધતી તેની
મોટી કસગો તેનો હિનાવગીયો સ્વભાવ મનાવતી

“ હે ચાવ-તીગ્દામઃ વહ વે-ને અન્ન ? ”
તેણે આટા માગ્યા માગ્યા ષ્ઠયુ

“ આપણા એક માટે અન્ન નૈવા છે ’
વીંગમિત્રે કહ્યું

“ ને માથે કેટલા મિનિટા આવે છે ? ”

“ આઠ

“ એટલા બધા ? ”

“ ગજગોખા ગણાય-ગાડી તો હું ને તમે શિદાગે
જવા માટે અન્ન ડીએ ’ વીંગમિત્રે કહ્યું

“ પણ નારી દાદી ’ ’ સામતે અસ્પદાન્ય કળા
કહ્યું “ મને આની દાદી હોય તો હવે ન આંખ
ને ભૂખ ન લાગે ”

“ અન્નદાતા ! સમય જતો દીવ્ય છે-ચાવો દવે ’

“ ચાવ ” કહી સામત પૂંગેયુ બગ્વા જતો
હતો ત્યાં એ ખંડની કાળી આગ્રુનું દાગ ઉપર
દાગ ઉપરવાનો ખડખડત યર્દ સામતે એ
દિશામાં લેયું

રાજકુમારી સ્નેહવતી ત્યાં આવી ઉભી રહી !

“ ક્યાં ઉપડ્યા ? શીકારે ? ” સ્મિત કરતાં સ્નેહવતીએ પૂછ્યું.

“ હા. ” સામંતે રાજકુમારી પ્રત્યે અનિમિષ જોતાં ને રહેજ તેના જાળરમાન સ્વરૂપથી અંજતાં કહ્યું.

“ આ શિકારનો વેષ કેવો શોભે છે તમારે શરીરે ? ” ક્રોધ અજાળ મીઠાશથી સ્નેહવતી બોલી.

“ શુષ્ક દેહે શિકારનો શુષ્ક વેષ શોભે ને દ્રામલ દેહે નારંગી સાડી. ” હસતાં હસતાં સામંત બોલ્યો.

સ્નેહવતીએ આ વેળા નારંગી સાડી ધારી હતી, એટલે સામંતે ઉપરનો જવાબ વાળ્યો હતો.

રાજકન્યા પણ હસી રહી.

વીરમિત્ર બહુ ધ્યાનપૂર્વક તેમની વાતો સાંભળતો હતો. તેને લાગ્યું કે રાજકન્યા સામંતના પ્રેમમાં છે. તેનાથી ઉંડો શ્વાસ લેવાઈ ગયો.

“ ને આ તમારો નવો અંગરક્ષક ! ” સ્નેહવતીએ વીરમિત્રને બતાવી કહ્યું. “ તોઆ છે ! આવડી દાઢી ? ”

તે હસી રહી.

“ તે અમારા અંગરક્ષકની કાંઈક વિશેષતા તો હોય કે નહિ ? ” સામંતે રમુજમાં કહ્યું.

“ હા-હા-ખરી વાત. ” જાણે મીઠાશ પી રહી હોય એ રીતે સ્નેહવતી બોલી.

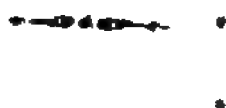
“ત્યારે હુકમ છે ?” નિમિત્ત કન્યા તે ગજ-
કન્યાના અંતરને બેદના મથના સ્થિત નયને નીચ્છી
રહેતા સામતે હતું

“મિથાંવા !—રહેવા પાગ વગરને !” ગજકુમારી
બોલી

“આવ નીરમિત !” કહી સામત આંખ ગયા
નીરમિત પાછા આવ્યા

ગજકન્યા બેઠેને જતા લેઈ ન્હી પીદ પાદ
જાથી સામત ના સુદ ને વિચારણાય દીસતો
હતો ? તેના પગવાના પગદમ્મા ગજકન્યાને ગ્રેહ
અનેઃ સંગીત સલગાયુ

બે ય અદ્ય થયા ત્ય મુર્ચી નેહવતી લેતી
ન્હી ને પછી પાછી નજી ધીમે પગસે ચાલતા
ચાલતા મનમાં જ બોલી ન્હી “તો વીર ? તો
સુદ ?” બાપુએ સાચું જ હતું હતું

પ્રકરણ પમું

અણચિંતવ્યો ધા

પ્રખર મધ્યાન્હ વીત્યાંને એક કલાક થઇ ગયો હતો.

“ રાજગઢનાં ઘીચ જંગલમાંનાં વૃક્ષોની હારમાંથી સૂર્યનાં કિરણો પ્રવેશી એ ભૂમિને પણ તૃપ્ત કરતાં. પહાડ પરથી વહેતાં નાનાં ઝરણુનાં જગ પણ ઉબળ થયેલ જણાતાં.

એવે સમયે એ જંગલમાં સામંત ને વીરમિત્ર અશ્વ પર જતા હતા. તેઓ પોતાના બાર સીપાઈઓથી જૂદા પડી ગયા હતા. એક શિકારની પાછળ ગાંડાની પેઠે દોડતાં તેઓ વચ્ચે અને સીપાઈ વચ્ચે ઘણું છેટું પડી ગયું અને જૂદા માર્ગે પડી જતાં તે બે એકલા પડી ગયા.

સામંતે અશ્વ થોભાવ્યો.

“ વીરમિત્ર ત્યાં જો ! પેલું રહ્યું ઝરણુ ! મને તરસ લાગી છે. ચાલ, થોડું પાણી પી લઉં. ”

“ ચાલો ” વીરમિત્રે કહ્યું.

બેઉએ અશ્વ તે તરફ વાળ્યા. વીરમિત્રની આંખો ચમકારા મારવા લાગી. તેનો શ્વાસ વધુ ધેરો થયો. કસોઢીની પળ પાસે આવી લાગી. તેણે

પોતાની કમરે લટકતી તલ્વાર તરફ એક નજર નાખી
 સામંતનો અશ્વ આગળ હતો-વીરમિત્રનો પાંછળાં
 સામંતની પીઠ તરફ અશ્વ પર એડેબેં વીરમિત્ર
 જોઈ ગયો તેની આખોમા વેરતુ ઝનૂન જોયું થયું
 -તેને ભાસ થયો કે જાણે પોતે પોતાની તલ્વાર
 સામંતની પીઠમા ઘેસી રહ્યો છે-જાણે સામંત ચીસ
 પાડી કરગરે છે

તેણે લગામ એચી ઘડીલગ અશ્વ ચલાવી લીધો
 તેનાથી મનમાં જ બોલાઈ જવાયું “ઓ પ્રભુ !
 હવે હું શું કરું ?”

એટલામા ઝડપે પામે આવતા સામંત અશ્વ
 પરથી ઉતરી ગયો

વીરમિત્ર જોઈ ગયો !

“કેમ ઉતર્યું નથી ?” સામંતે પૂછ્યું

“આ ઉતર્યો” કહી વીરમિત્ર પણ અશ્વ
 પરથી હેડે ઉતર્યો.

સામંત ચાલ્યો, વીરમિત્ર પાછળ ચાલ્યો ઝડપે
 આવતા નીચે વળી સામંત પાછી પીવા લાગ્યો

એ દરમ્યાન વીરમિત્રે હૃદયગળ એકઠું કર્યું,
 કપતા હાથને ચિર કરવા યત્ન કર્યો પોતે જે
 માટે આ વેશ લીધો હતો તે કાર્ય પૂરું કરવાની
 ઘડી આવી લાગી હતી

તેણે મ્યાનમાંથી અર્ધા તલ્વાર એચી ને સામંત

તરફ જોવા જાય છે ત્યાં પાણી પીતા સામંતે
ચપટકીને પાછળ જોયું.

“ પાણી મીઠું છે, પણ ઉનું છે. ” સામંતે કહ્યું.

તલ્વારની મુંઠ પરથી વીરમિત્રનો હાથ ઉપડી
ગયો-તલ્વાર પાછી મ્યાનમાં જઈ પડી.

સામંત પાછો પાણી પીવા લાગ્યો.

આ વેળા વીરમિત્ર વધુ દૃઢ થયો. તેણે નિયાતું

“ હવે હું દૃઢ રહીશ-રાજગઢ માટે-ચંદાવતો માટે-વેર
લેવાની મારી પ્રતિજ્ઞા માટે આ અમુલ્ય અવસર છે.

ઝડે તેણે મ્યાનમાંથી તલ્વાર ખેંચી કાઢી. એ
અવાજથી પાણી પીતો સામંત ચોકિયો અને પાછળ
જોઈ ઉભો થયો.

“ મરતા પહેલાંની તારી પાણી પીવાની ઇચ્છા
પૂરી થઈ. ” તણખા ઝરતી આંખે ને ક્રોધથી કંપતે
અવાજે વીરમિત્રે કહ્યું.

“ ઝાટકે ? ” સામંતે કહ્યું.

“ મ્યાનમાંથી તલ્વાર કાઢ ! તું મારો આજીવન
શત્રુ છે ! મારી જાતિનો વિજેતા છે-તેમને કચડનાર
છે ! તેમનાં ઘર બાળનાર છે ! ! કાઢ ! કાઢ !
જો કાલા ! મ્યાનમાંથી તારી તલ્વાર કાઢ અને
આ ચંદાવત સાથે દ્વંદ્વ યુદ્ધ કર. ! ! ”

“ શું તું ચંદાવત છે ? ”

“ હા. ” કહી વીરમિત્રે પોતાની જનાવટી દાઢી

ખેંચી કાઢીને કહ્યું, “ ચંદાવત-સાચો ચંદાવત !-
રાજગદની મુક્તિની અદર્શિય અંખના કરનાર
ચંદાવત ! માડું નામ જોઈએ ”

“ પણ આવો દગો ? ”

“ દગો ? ” ખડખડ હસ્તા જોઈએ કહ્યું
નિરાધાર ચંદાવતનાં ઘર સગમતી દેવા . એ દગો
નથી ? ઘોડેસ્વાર દોડતી ચંદાવતના સમૂહને વિખેરવા .
યત્ન કરતા બપોરે અમળે એપાંચ ચંદાવતને કીડી
થી પણ તુચ્છ ગણી ચગદી નાખવા એ શુ દગો
નથી ? વળી હું કહ્યુંધ્ર માયું છું.”

“ તો આર ! હું કાયર નથી ”

તે પળમાત્રમાં સામંતે તસ્વાર કાઢી

સૂર્યના અર્ધપ્રખર તાપમા, ખગખળ વહેતાં
લેખ્યું અગ્નિને કાંઠે, વાયુના ઉનાં વદન વચ્ચે એ
તસ્વારે વીંજાતી હતી. ઝરણુજળના વદનના નિયમ
અધ્ય પ્વનિમાં એ તસ્વારોની અથડામણનો અવાજ
ભંગ પાડતો પવનને ઉને મુમવટે ઝાડનાં પાંદડા
કાલના કાંઈ કંઈ સ્વર સંભળાતો, ત્યાં તો ખીછ
જ પળે તસ્વારોના સામસામે અથડાવાનો અવાજ
કાંઈ રાહ ભાવ જગવતો .

એક બાણ સૂર્યપ્રકાશમાં ઝરણુનું જલ ચમકારા
મારતું, ખીછ બાણ એ વીંજાતી તસ્વારોનાં પાનાં
તે પ્રકાશે ચમકતાં પ્રથમ પ્રકાશ સાત હતો, ખીજે

લયાનક!

• એઉ તદ્વાર વીંઝવામાં કુશળ હતા પરિણામ અસ્થિર હતું, છતાં ગમે તે પરિણામ માટે એઉ તત્પર હતાં જેઠમલ વેર લેવાની ધૂનમાં, રાજગઢ અને ચંદાવતોની મુક્તિ માટેના ચિન્તનને કાષ્ટ વિરલ જેમ શરીરમાં પામતાં, યુધ્ધ કર્યે જતો હતો; સામંત દગાના પ્રત્યુત્તરમાં ને સ્વમાન તથા સ્વકીર્તિ ને રક્ષવાના ચિન્તનને કાષ્ટ અજળ ચેતન શરીરમાં સંગ્રહિતો, તદ્વાર વીંઝયે જતો હતો.

પા કલાકના દ્વંદ્વયુધ્ધ પછી જેઠમલના તદ્વાર ના એક ધાગે સામંત ધવાયો ને લથડતાં લથડતાં ઝરણુતટની ઉણ્ણુ જૂમિ પર પડ્યો !

ઝટ જેઠમલ તેની છાતી પર ચઢી બેઠો.

“ રાજા દાનમલના કહેવાતા કુમાર ! તારી અંતિમ ઘડી આવી લાગી. સ્મરી લે ઇશ્વરને. ”

એમ કહી પ્રચંડ વેગે તેણે તદ્વાર સામંતના જમણા હાથમાં ખેંસી. સામંતે એક ચીસ પાડી ને બેશુધ્ધ જેવો બની ગયો.

જેઠમલ તેની છાતી પરથી ઉભો થઈ ગયો ને નીચે વળી તેને તપાસવા લાગ્યો.

સામંતનો શ્વાસ ધીમો જતો હતો—જેઠમલે એની નાડી જોઈ તો નાડીનો વેગ ધીમો થતો લાગ્યો.

“ બસ—એ મર્યો ! વેર લેવાના મારા માર્ગની

પ્રથમ મનસૂં મેં કાપી છે. દરે ગામ કાનમણનો
વાગો. જગદીશ્વર ! તારી દયા યાચું છું ! હા !
દયા જ ! સમજાડ માટે-ચંદ્રાનો માટે-સાત્તના
સુધમથી કચડના માગ જાનિયકૃષ્ણો માટે !”

તેણે કૃષ્ણે જેયું ને પોતાની ઘોડીવાળા તસ્વાર
આમનેમ દવામાં વોઝી તસ્વારના પાત્રા પરનું
ઘોડી નીરખી તેને કમકમાડી છૂટગ જેવું થયું.”

“આ મીનમરનું ઘોડી મારી પવિત્ર તસ્વારને
અપવિત્ર કરી રહ્યું છે.”

એમ કહી એ જણાંત્ર મારી તે જરણા પાસે
આવ્યો ને જંઘુના પાણીમાં તસ્વારને યોગ્યને ધોઈ.

તસ્વારનું પાનું સ્વચ્છ થયું. પાસેનું ઘોડું
જળ અર્ધ-કાણ થયું જણાયું. જેકમલ ને પ્રિ
જોડ રહ્યો. તેને કચડના થઈ કે એ કાણ જળને
જોડ આજુબજુનું મેન જળ વહેના વહેનાં દમી
રહ્યું હતું. આ વિચારે તેને મુખે પણ રિમત
તરવરી આવ્યું-ને. પણ દમી રહ્યો.

‘દરે બીજી બુદ્ધિ-મીને વેપપણો.’ કહી
તે પાઠો કર્યો. ઘોડેઘોડી તસ્વાર આનમાં ફરી ને
કામંતના ઘરીર પાસે આવ્યો.

તે નીચો વળ્યો.

કામંત આજ કોમ નેનો !

“હુમ્ની જણા ! તું મોતને જ યોગ્ય દલો.

તારા પિતા તુમ્ય રાજ દાનમત્રની કડોર આજ્ઞાથી
 થઈવતોનાં આવાં અનેક મોત થયાં હશે. ”

એમ કહી તે પોતાના અશ્વ પાસે આવ્યો ને
 તેના પર ચઢી ચાલતો થયો.

તેના ગયા પછી થોડી વારે સામંતે આંખો
 ઉઘાડી. “મોતમાંથી બચવા માટે જોઈમલ જ્યારે તેને
 ‘ખીજી વાર તપાસવા નીચો વળ્યો હતો ત્યારે તેણે
 મહા મહેનતે પોતાના શ્વાસને રૂંધી રાખ્યો હતો.

તેણે ઉંચે આકાશ તરફ જોયું. વાદળી રંગના
 બોમમાં તેણે અનેક સુવર્ણરંગી મેઘખંડો દીઠા.

તેણે પડખું ફેરવવા યત્ન કર્યો તેમ કરવા
 જતાં તેના જમણા હાથ પર વજન આવતાં તેના
 થી એક ધીમી ચીસ પડાઇ ગઇ.

એ હાથમાંના ધામાંથી લોહી વહી રહ્યું હતું !
 તેણે બેઠાં થવા યત્ન કર્યો. અર્ધો બેઠો થયો
 ત્યાં અશક્તિથી તે પટકાઇ પડ્યો.

થોડી વાર તે પડ્યો જ રહ્યો.

એ પછી ફરીવાર બેઠાં થવા તેણે યત્ન
 કર્યો ને આ બખતે તે માંડ માંડ બેઠો થઇ શક્યો.

થોડી વાર બેસી રહી તેણે ઉભા થવા યત્ન
 કર્યો.

મહા મુશીબતે ઉભો થયા પછી તેણે આસપાસ
 નજર ફેરવી. તેનો નિમકહલાલ અશ્વ હજી ત્યાં જ

(૨૬)

હોતો હતો તે લયડતો લયડતો, વેદનાની ધીમી
ચીસો પાડતો, અશ્વ પાસે આવ્યો અને ઘણું
મુશ્કેલીએ અશ્વ પર બેઠો અશ્વ ચાલ્યો-કેમ દિશાએ
તેનું એને ભાન નહોતું.

કેશાવતી પર માથું ટેકવી અર્ધ-મેશુધ્ધ જોવો
તે બેઠો હતો અશ્વ ધીમી ગતીએ ચાલ્યો જતો
હતો.

મકરણ ૬ હું

અબાણ્યો

ઉપલી ઘટના બની તે જ દિવસનો સૂર્યાસ્તનો સમય હતો.

રક્તવર્ણ લગવાન અંશુમાલિન અનંત બ્યોમને પેલે પાર જાણે રૂખી જવાના હોય તેમ જણાતું હતું. પવનની મીઠી લહરી જાણે ધીરૂં મધુરૂં ગાન ગાતી દિવસની ઉબાને પોઢાડી દેતી હોય એમ લાગતું.

પર્વતમાલા વચ્ચે આવેલ એક પર્વત પર જર્જરિત ખંડીયેરની એક બારીમાં અનુપા અસ્ત થતા સૂર્યને નિહાળતી, સમીરની શીતલ લહરી અનુભવતી હતી. એવા સુખપ્રદ સમયે જન્મભૂમિ રાજગઢની સ્મૃતિ ધડીલર જાગતી, ધડીલરમાં તેના ભાઈ જેઠમલનો વિચાર આવતો અને ધડીલરમાં ચંદાવત જાતિની પરાધીન દશા પર તે વિચાર કરતી બારીએ કાણી ટેકવી ઉભી હતી.

તેનો પિતા ગામમાં ખાવાની વસ્તુઓ ખરીદવા ગયો હતો.

સૂર્યરશ્મિની સોનેરી ઝાંય અનુપાના અર્ધ-ઘઉંવણા અને અર્ધ-ગૌરવણા દેહને અર્ધ-સોનેરી બનાવી રહી. જાણે કોઈ મન્દિરે પ્રતિષ્ઠિત થયેલી દેવી સુવર્ણપ્રતિમા !

અનુષા વિચારતી હતી, જીવન એટલે શું ?

જીવન ! હા જીવન ! જીવન એટલે શું દુઃખ,
નિરાશા ને, પરાધીનતા જ ?

જીવન એટલે શું આશાનાં સ્વપ્ના-આશાની
ધમારત ? આશા પર જ જીવન જીવવાની આશા ?
ખીજી કાંઈ જ નહિ ? એ આશાની પૂર્તિ કદિય નહિ ?

પરંતુ આશાની ધમારત રચવામાં-સુખના આશ-
સ્વપ્નો ધડવામાં-જે સુદમ સુખ છે તે એ આશાની
પૂર્તિ થયા પછી એટલું સુદમ-એટલું આનંદપ્રદ-
રહેતું નથી

ને એ રીતે આશાસ્વપ્ના રચતી અનુષા એ
ખંડિયેગ્ની બારીમાં ઉભી ઉભી સામે પથરાયેલા વિશાળ
વિશ્વને અને વિશ્વપ્રકૃતિની લીલાને જોઈ રહી હતી

તેની આશા હતી રાગગદગને મુક્ત જોવાની-તેની
આશા હતી તેના ભાઈને દેશની મુક્તિના કાર્યમાં
વિજયવત થયેલો જોવાની-તેની આશા હતી તેના વૃદ્ધ
પિતાને એના જીવનના છેલ્લા દિવસોમાં સ્વતંત્ર
ગજગદગમાં રાખી, સુખ ને સતોષની છાયા એ વૃદ્ધના
મુખ પર નીરખી નીરખીને આનંદવાળી

આશા ? હા, કેવી મધુર ભાવના ! આશા !
‘જગતનું સર્વત્રેષ્ટ અમૃત ! આશા ! મૂરતાને મરવા
ન દેતા જીવાડી રાખનાર સજીવની !

અને કેવી સુન્દર, કેવી ભગ્ય ને કેવી આનંદપ્રદ

હતી આશાની એ ઇમારત ?

. અનુપા સામે જોઈ રહી હતી. સામે પર્વતની નીચે નીલભૂમિ સન્ધ્યાની સોનેરી દીપ્તિ ગ્રહણ કરી હસી રહી હતી !

અનુપા વિચારે ને વિચારે એકાદશે સામે જોઈ રહી.

. જોતાં જોતાં તેને લાગ્યું કે સામેથી કાંઈ અશ્વ ધીમે ધીમે એ પર્વત તરફ આવતો હતો. અશ્વ પર કાંઈ બેશુદ્ધ મનુષ્ય હતો.

અનુપા પ્રથમ માની શકી નહિ કે એ તરફ કાંઈ અશ્વ આવે. તે ફરોવાર ધ્યાનપૂર્વક જોવા લાગી. હા, એ તરફ ખરેખર અશ્વ આવતો હતો.

માથું ઝુકાવોને એ અશ્વ પર બેઠેલા મનુષ્યનું મુખ અનુપા જોઈ શકી નહિ, પણ તેના મહેરવેશ પરથી તે કાંઈ રાજવંશી હોય ને શિકારના વેશમાં હોય, એવું અનુપાને લાગ્યું.

અશ્વ વધુ વધુ પાસે આવતો ગયો. અનુપા કાતુલ્યથી જોઈ રહી હતી. અશ્વની ખરીતો ધીમે અવાજ એ નિરંવ વાતાવરણમાં પડછંદ પાડી રહ્યો હતો. એ પડછંદ અનુપાને કણે પણ અચ્છાતો.

અતે એ અશ્વ છેક પર્વત પાસે આવી ઉભો રહી ગયો.

અનુપા જોઈ રહી ને શું કરવું તેના વિચારમાં

પડી, એટલામા અશ્વ પર બેઠેલી વ્યક્તિએ ઉચ્ચુ જોયું
દુઃખથી ઘેરાયેલું, વેદનાની છાયા પ્રસારતું, ગૌર-
અને વિશાલ એ વ્યક્તિનું વદન હતું.

તેણે ઉચ્ચુ જોઈ પોતાનો જમણો હાથ અનુપાને
ખતાવ્યો. એ હાથ રંગનો હતો લોહીથી રંગાયેલો
હતો. અનુપા સમજી કે એ હાથનું મનુષ્ય હતો
અને આશ્રય માગતો હતો.

અનુપાને આશ્રય ?

ને વળી તેનો પિતા નહોતો !

તે વિચારે રૂખી ને જરા વાર પછી પાછી તેણે
નીચે નજર નાખી

એ જ-એ જ ઉચ્ચુ થયેલું અત્યાપ્તરિત અને
હૃદયદ્રાવક ગૌર વદન ! એ વ્યક્તિની એ આખો જાણે
સદાનુભૂતિ ને આજન્ય યાચતી અનુપા પ્રત્યે જોઈ
રહી હતી.

કાણે જાણે કેમ અનુપા એ આખોની યાચના
નકારી શકી નહિ. એ વદન પર છવાયેલા વેદના-
મેધને વિભેરવાની ઇચ્છાને શકી શકી નહિ.

તેણે ઉપરથી જ પૂછ્યું, “કાણે છો તમે ?
અહીં કેમ ?”

એ હાથનું સામંતસિદ્ધ હતો. કાણે જાણે કેમ
ઉત્તર આપતી વખતે તેને એવી પ્રેરણા જ થઈ આવી કે
પોતે જાણે છે એ ન જણાવતા અંદાવત છે

એમ જ કહેવું.

- તે ધીમે અસ્પૃશ્વ સ્વરે બોલ્યો, “ ચંદાવત છું-
શિકારમાં કોઈ દુશ્મને મને ધાયલ કર્યો છે. ”

ચંદાવત ! તેની જાતિ ! તેની આશાસ્મૃતિને
પોષનાર ચંદાવત ! તેની આશાની ઇમારતની શોભા
સમેા ચંદાવત !

- હા, એ વિચાર જ અનુપાને આનંદ આપી
રહ્યો. તેણે આ ધાયલ રજપુતને આશરો આપવા
મનમાં સંકલ્પ કર્યો.

“ વાર, ઉપર ચઢી શકશો ? ”

નીચે અશ્વ પર બેઠેલા સામંતસિંહે નકારસૂચક
લાવ દર્શાવતાં ધીમેથી ડોકું ધુણાવી કહ્યું, “ ના. ”

ત્યારે ?

ત્યારે શું કરવું ?

તેને ઉપર ક્રમ લાવવો ? તે પર્વતનો કંઠણ
માર્ગ ચઢી શકે તેમ નહોતો.

અનુપા વિચારમાં પડી. ડાયા હાથની અંગુઠા
પાસેની આંગળી. નીચલે હોઠે મૂંઝી તે વિચાર ફરી
રહી. થોડીક ઘણુ વિચારતાં તેને કંઈક સૂઝ્યું અને
તેનાં વિશાળ ચંમકતાં નયન સવિશેષ ચમકી રહ્યાં.

“ ઉલા રહો. ” તેણે ઉપરથી ખૂમ પાડી.

ને અંદર દોડી જરા વારમાં તે પોતાની ઓઢણી
લઈ આવી ને તેની ગોળ ઘડી ફરી લાંબા દોરડા

જેવી તેને બનાવી નીચે નાખી

પણ દુર્ભાગ્ય ! એ ઓઢણી એટલી લાખી,
નહોતી કે નીચે અશ્વ પર બેઠેલી વ્યક્તિ તેને પકડી
લઇને ઉપર ચઢી શકે.

ખીજી ઓઢણી ધરમા હતી નહિ એક હતી
તે તેણે ઓઢી હતી. એ ઉતારી શકાય તેમ નહોતું.
હવે ?

અનુપાએ વિચારમાં ને વિચારમાં નીચે નજર
નાખી

એ જ-એ જ મુખ !

એ જ ગૌર, વિશાલ, વ્યથાપૂરિત મુખમંડળ !

એ જ આશ્રય યાચતુ નયનચુગલ !

અનુપા ગુચવાઈ—તેને કેમ ઉપર લાવવો ?

પાછી વિચારસગ્ગિતામાં એક ફૂંકી મારી. ભવાં

- ઉઘા થયા—કપાળે કરચલી વળી. આખો પણ
જણે વિચારતી હોય તેમ રિચર થઇ

ને કરવું પ્રભુનું તે એને વિચાર સૂઝી આવ્યો-
માર્ગ જડી આવ્યો !

ઝટ તેણે ઓઢણીનો માથા પરં ઓઢેલો લાગ
ઉતારી નાખ્યો ને પોતાનો વાળેલો ઝંબોડો, જમણો
હાથ પાછળ કરી તે હાથે પકડી રાખી, ડાબા
પાછળ કરેલા હાથે જરાવારમા છોડી નાખ્યો

તેના કેશ લાખા હતા દીર્ઘ કેશાવસ્ત્રો બારીની

બહાર અધી પથરાઇ અને હવામાં હાલી રહી.

નીચે અશ્વ પર બેઠેલો સામંતસિંહ આ જોઇ રહ્યો હતો.

અનુપાએ ઓઢણીના એક છેડાને પોતાની દીર્ઘ - પગની પાની સાથે ગેલ કરતી-કેશાવલીના એક છેડા સાથે બાંધી મજબુત ગાંઠ વાળી ને પોતાનું માથું રહેજ જમણી તરફ ઝુકાવી કેશાવલી બહાર કાઢી. હવે એ ઓઢણી નીચે અશ્વ પર બેઠેલા સામંતસિંહ સુધી પહોંચી ગઇ.

“ હવે ઉપર આવો. ” અનુપાએ ઉપરથી બૂમ મારી.

સામંતસિંહ પળભર વિચારમાં પડ્યો. શું એ સ્ત્રી પોતાનો ભાર ધરાવતી ઓઢણી ને કેશાવલીને કેટલું સુધી ઉપર ખેંચી શકશે ? તેણે પૂછ્યું, “ મારો ભાર ખેંચી શકશે ? ”

“ હા-હા-રજપુતાણી છું ને તે ચે ચંદાવત ! ચાલો-ઝટ કરો ! ” અનુપાએ કહ્યું.

સામંતે બે હાથે ઓઢણીનો છેડો પકડ્યો અને અનુપાએ ધીરેધીરે પોતાની કેશાવલીને બેઉ હાથે પકડી ખેંચવા માંડી. કેશાવલી જોડે સંકળાયેલી ઓઢણી પણ ખેંચાઇ ને તેને વળગેલો સામંત ધીરે ધીરે ઉપર ચડવાં માંડ્યો.

વાતાવરણ-નિરવ, શાન્ત, નિર્મળ વાતાવરણ-જાણે

આ દૃશ્ય જોઇ રહ્યું. એ કુમારિકાની હિમ્મત ને સાહસનો પડછંદ એ વેળા જાણે એ સમગ્ર પર્વત પ્રદેશમા પડી રહ્યો.

અનુપાને લાર ખેંચવો મુશ્કેલ તો જણાયો, પણ તે હિમ્મત હારી નહિ. ધીરે-ધીરે-ધીરે તે સામત-સિંહને ઉપર લાવી ને બારીમાથી તે ઓરડામા આવ્યો.

ઝટ પોતાની કેશાવલી સાથે બધાયેલી ઓઢણી, છોડી નાખી અનુપાએ સામતને એક બીજાના પર સુવાડ્યો ને તેને જમણે હાથે ઘેરેલા ધાને લોહી બધ કરવા ધરમા પડેલી એક જાતની વનરપતિ વાને લગાડી તે પર પાટો બાધવા લાગી.

અનિમિષ નેત્રે સામત આ બધું નિહાળી રહ્યો કોઇ દેવી સરિખી આ કુમારિકા, પરમાર્થની પ્રેમાળ પ્રતિકૃતિ સમી આ આર્યા, કશા પણ પરિચય વિના તેની આટલી સંવાસુશ્રુષા કરી રહી હતી !

ધા પર તે પાટો બાધી રહી ત્યાં તો તેનો પિતા સ્વરજ્વલ બહારથી આવ્યો. ખરીદી લાવેલી વસ્તુઓ નીચે મૂકી બીજાનાં પાસે આવ્યો ને કહ્યું “આ શું ?”

“બાપુ ! ચદાવત છે-શિઝારમા કોઇએ દગાથી ધા કુર્યો, તેથી આ હાલતમા આવી આવ્યો છે જીવ્યો ! આ જમણે હાથે ધા હતો તેમાં તમે મને બતાવેલા પાઘડાને વાટી લગાવ્યા છે, ને પાટો બાંધી દીધો છે.”

દ્રઢ વધારે પાસે આવ્યો અને એ ધાયલને નીરખી રહ્યો. તેની ઉંડી ને અનુલવી આંખો સામંતનો માનવસ્વભાવ માપવા મથી રહી. સામંતે તેની સામેની દૃષ્ટિ ફેરવી લોધી ને આંખો જાણી જોઈને અર્ધી મીચી દીધી.

“ તાઈ નામ ? ” સૂરજમલે પૂછ્યું.

“ રાજમલ. ” સામંતસિંહે જવાબ આપ્યો.

સૂરજમલ ફરી તેને નીરખી રહ્યો. તેને સામંત કાઠ ઉચ્ચ કુળનો જણાયો.

“ આ તાઈ જ ધર સમજજે, કારણ માઈ સર્વસ્વ ચંદાવતો માટે જ છે. તું જે મારી જાતિનો જ છે. સુખેથી નિદ્રા લે. જે વનસ્પતિ તારા ધા પર અનુપાએ લગાડી છે તેથી ત્રણ દિવસમાં ધા રૂઝાવા આવશે. સ્વસ્થ થઈ નિદ્રા લે ! દીકરી અનુપા ! મારે ને તારે માટે ભોજન તૈયાર કર. હું અહીં બેઠો છું. ”

એમ કહી સૂરજમલ સામંતના બીજાના પાસે બેઠો અને અનુપા અંદરના ઓરડામાં ભોજન તૈયાર કરવા સૂરજમલે લાવેલી વસ્તુઓ લઈને ગયો. સામંત ધીરે ધીરે નિદ્રાવીન થવા લાગ્યો ને થોડી વારમાં ઉંઘી ગયો.

પ્રકરણ ૭ મું.

ધમંભરાતાં પૂર

અરજમલ ગ્હેતો તે ખાંડિયેર જે પર્વત પર આવેલું તે પર્વતથી થોડે દૂર અન્ય એક પર્વત પરથી જળનો ધોધ વહી જતો અને નીચે પડી એક ઝરણાના આકારમા ભૂમિ પરથી, જળ નીચી ઢોળી જમીનની દિશામાં વહેતું હતું.

નિર્મળા, કુમળા ઉપા જ્યારે પૃથ્વીપટ્ટે પોતાના કામળ ચરણયુગલ માડતી ત્યારે એ પગલીને સ્પર્શે એ પર્વતપ્રદેશનું વાતાવરણ ૩૬ ને બદલે શાંત બનતું. એ ગાર્ગીની વાતાવરણે આ ધોધ ધમધમ પછાડા મારતો, પર્વત પરથી નીચે પછાડતો, શાંતિનો ભગ દરતો. ટાઇ વેળા એ ગાન ત્યાથી પસાર થનારને નાલયદ્ધ લાગતું

પ્રખર મધ્યાન્હે અંશુમાલિન પૂર્ણ રૂપે પ્રકાશતા હોય ને પૃથ્વીને પૂર્ણ ઉભા અર્ધો વાતાવરણને ઉકળાટભર્યું બનાવના હોય તે વેળાએ પોતાના સદૈવ શીલુ જેવા જળમા સૂર્યનાં મોનેરી રશ્મિનો પ્રકાશ ગુંથી લઈ ટાઇ અજગ રંગ ધારણ કરી આ ધોધ એ પર્વત પરથી નીચે દૂધતો

રક્તરેખાકિત / પર્વતશિખરે જ્યારે દિવાકરની દીપ્તિ

રક્ત રંગની બની રહેતી અને સંધ્યાનું નિવૃત્તિને આહ્વાહન આપતું શીતલ, સુમધુર વાતાવરણ જ્યારે પ્રસરી રહેતું ત્યારે વાતાવરણની લાલિમા વચ્ચે એ ઘોઘ, નિવૃત્તિના એ સમયમાં પણ, પોતાની પ્રવૃત્તિ એક સરખી ચાલુ રાખી, પોતાના જળના શીણને પર્વત પરથી નીચે હડસેલી દેતો.

• રમણીય એ સ્થળ હતું-પાર્વતીય એ પ્રદેશ હતો, છતાં પર્વત નીચે લીલી ભૂમિ પણ પથરાયેલી હતી. ઘોઘ નીચે આવી ઝરણાં સ્વરૂપે વહેતો તે સ્થળની બાજુમાં જ, રમ્ય હરિયાળીવાળા પ્રદેશ, ઘોઘ તરફ પીઠ ફેરવી, શાન્ત સંધ્યાના અર્ધ-લાલ ને અર્ધ-સોનેરી વાતાવરણમાં અનુપા ને સામંત બેઠાં હતાં.

સામંત ધાયત્ર થઈને ખંડિયેરમાં આવ્યો તેને સાત દિવસ થઈ ગયા હતા. તેનો ધા હવે રૂઝાઈ ગયો હતો. તે હવે જઈ શકત, પણ વિધિએ તેને માટે નવું બંધન તૈયાર કર્યું હતું અને તે—

તે અનુપા ! વનદેવી સમી મુક્ત, નિર્મલહૃદયા, સરસપ્રકૃતિ અનુપા !

સારવાર. કરતી અનુપાને સામંત, ઘણી વાર નીરખી રહેતો. પર્વતપ્રદેશની સંપૂર્ણ સ્વચ્છ ને સુક્રી દવાથી અનુપાની કાયા રોગહીન બનવા ઉપરાંત તેનું રક્ત શુદ્ધ બની લાલિમા ધારણ કરી રહ્યું હતું. તેના મુખપ્રદેશે લાલ રક્ત, તેની અર્ધ-સ્વેત ચામડી

પાછળ ડોહું. તેનાં ચમકનાં ને શુદ્ધિ વેરનાં નયને
 આમતના હૃદય ઉપર અગ્નિ દેલાવ પાડનાં. તેનું
 ગુલામી માલ પણ એવો દાઢ રંગ ધવાયેનો આમત
 નેનો, જે રંગ તેણે જગતભરમાં ક્યાય જોયો નહોતો
 કોની ઉધડી અંધમાં કે સંખ્યાની દગી જતી
 ધમગ રૂઝિમાં આવો રંગ તેણે નિહાળ્યો નહોતો
 ઘણી વાર તેના ઘાતે પાટો બાંધતી અનુપાનો દાઢ
 તે જોઈ રહેતો. એ સુદર, માંસરૂઢ દાઢ દરે
 તેણે જ સુદર હતો ઘણી વાર અનુપા તેને
 જગતની સર્વથી વધુ નિરોગી, વધુ સુદર ને વધુ
 સનેર સુંદરી જણાતી.

સુંદર તેની આમંતને સ્વર્ગીય લાગતી-વચને!
 તેના આમંતને અમૃતધાગ સમાં લાગતા વદનની
 આમ્યના તેની આમંતને દાઢ દેવીવદનની આમ્યના
 સરિખી ભાસતી ને દાઢ પવિત્ર આત્માની છબી
 સમી તેના આત્માની પવિત્ર આશા સામતના
 આત્માને અર્થો રહેતી.

દાઢ વાર આમંત જાણી જોઈ, આખો મોંચી
 ગળી નિરાધીન હોવાનો ટેંગ કરતો અને તેને
 પોતાને નિરાધીન સમજી જોઈ રહેલી અનુપાને રહેજ
 આખો ઉઘાટી તે જોતો કલ્પના એ વેળાએ તેને
 માટે ની અગ્નિ ગ્યતી અને તેને લાગતું કે અનુ-
 પાના અંતમાં પણ તેને માટે પ્રેમ જાળ્યો છે

કેટલીક વાર અનુપા ન હોય ત્યારે એકલો પડેલો સામંત રાજકુમારી સ્નેહવતી અને અનુપાની સન્ધ્યામણી કરતો. રાજકુમારો તેને તોફાની સાગરના તરંગ જેવી નિરંકુશ લાગતી, અનુપા તેને શાંત ભાવે વહી જતાં ઝરણાંના જળ સમી પવિત્ર ને સૌમ્ય દીસતી. રાજકન્યા વિલાસમૂર્તિ ભાસતી, અનુપા સ્નેહમૂર્તિ જણાતી."

ને સામંત તેમજ અનુપા ઉભય પોતાના અંતરનો ભાવ પરસ્પરથી છૂપાવી શક્યાં નહિ. સામંત જાણતો હતો કે રાજમહેલમાં તેને માટે શોધાશોધ થતી હશે. તેનો પાલક પિતા રાજ દાનમલ તેને વિયોગે વ્યગ્ર હશે, છતાં અનુપાને તજી જવા તેનું મન થતું નહોતું. કાંઈ અદૃશ્ય બંધન તેને અહીં બાંધી રહ્યું હતું.

સૂરજમલ બહાર ગયો હતો, એટલે આ શાન્ત સન્ધ્યામાં પર્વત પાસેના આ ધોધ આગળ, પ્રકૃતિની સુંદર છાયા હેઠળ, વાતાવરણના ધીર ને શાન્ત પડછંદ સાંભળતાં એ બેઉ-સામંત ને અનુપા-અહો આવ્યાં હતાં.

પાઠકને યાદ હશે કે સામંતે પોતાને ઝાલાને બદલે ચંદાવતું જણાવ્યો હતો અને પોતાનું નામ રાજમલ છે એમ કહ્યું હતું.

“ અનુપા ! ” રાજમલ બોલ્યો, “ અંતરે મારે શા શા ભાવો છે તે તને કેમ બતાવું ? અનુ !

(૪૯)

સામત અચ્ચો પામ્યો તેણે પૂછ્યું “લાઇ ?”

“હા, એ મારો લાઇ જોમલ છે !” કહેતો.
ઉદરે ને દરેણુ સાથે અનુપાએ કહ્યું.

“તારે એ જ દગાખોર વેપ બદલી મારા મહે-
સમા આવેલો અને—”

“મહેનમા ? તમે કાણ છો તારે ?”

“હું ગજકુમાર સામંતસિંહ છું—ગજ દાનમલનો,
પાલિત પુત્ર છું.”

“ઝાલો ? યત્રુ ? ઓ પ્રભુ ! ઓ પ્રભુ !
મે શું કયું ? મે શું કયું ?”

“અનુપા ! વેપવલટો ફરી તારો લાઈ મારા
અગમલક તરીકે ન્દયોદતો ને શિકારમા મારી સાથે
આવી, મારી સાથે દુદ્યુદ્ધ ફરી, મને ધાયલ કયો
દતો આજ-આજ મેં તેનો બદલો લીધો જો !
જો ! પેલું નીચે રહ્યું તેનું શય ! શીતલ જ્યોતના-
મા પશુ ભયાનકતા પ્રકટાયતું એ દેખાય તેનું સ્થામ,
અચેતન મૃત શરીર !”

“ઓ ઇશ્વર ! આ કેવો ગુજ્ય ! લાઇ !
મારો લાઇ !”

એમ ફટી ઉન્માદિનીની પેડે અનુપા એ પર્વત
ઉપરથી નીચે દોડી પર્વતનો કદળ અત્તે ઉંચોનીચો
માર્ગ ત્વગ્નિ ગતિએ દાપવા લાગી ને કાંઈ વસ્તુ
નીચે ગયદી જતી દોય તેમ અપારાજય પગલા

રહ્યા હતા.

• એ મલયુદ્ધ વધુ ઝનૂની બનતું જતું હતું. ઉભયના ઉબંણુ શ્વાસનો ધીર પણ ઉબંણુ પ્રતિશબ્દ ચાંદનીની શીતળતામાં ગુંજતો જણાતો.

અંતે જોઈમલને પર્વતના એ ઉંચા ભાગ પરથી સામંતે ગમડાવી નાખ્યો અને ધમ ધમ ધમ કરતો એનો હારે દેહ પર્વતના પથરો જોડે અથડાતો, અને ધસારાથી ધવાતો નીચે આવ્યો ને “બાપુ ! અનુપા !” કહી એક ધીમી ચીસ પાડતો તે પર્વતની તજેટી પરના પ્રદેશે આવતાં મૃતપ્રાય થઈ ગયો.

જેરથી શ્વાસ લેતો સામંત ક્રોધભરી આંખે એ ગમડાતા શરીરને જોઈ રહ્યો. ધમણની પેઠે શ્વાસ લેતાં ને આંખે દેહે ઉભા અનુભવતાં તે વેરની તૃપ્તિ અનુભવી રહ્યો અને તેનાથી હાંફતાં હાંફતાં બોલાઈ જવાયું. “દગાખોર ચંદાવત ! આ ઝાલાએ તને યોગ્ય જ શિક્ષા આપી છે.”

એટલામાં તેણે પાછળથી ધીમી ચીસ સાંભળી “મારો ભાઈ ! મારો ભાઈ !”

સામંતે પાછળ ફરી જોયું તો અનુપાને અતી ભયભીત બનેલી અને શું બન્યું તેની યથાસ્થિત કલ્પના ન કરી શકતી હોય તેમ ગુંચવાયેલી જોઈ.

તે રહેજ ધ્રુજતી હતી. આંખો તેની વિસ્મયતામાં અર્ધી ફાટી ગઈ હોય તેમ જણાતું.

સામત અચંબો પામ્યો. તેણે પૂછ્યું “ભાઈ ?”

“હા, એ મારો ભાઈ જોઈમલ છે !” કહેતાં.
હઠે ને કરણ માટે અનુપાએ કહ્યું.

“તારે એ જ દગાખોર વેપ બદલી મારા મહે-
લમા આવેલો અને—”

“મહેલમા ? તમે દ્રાણ છો ત્યારે ?”

“હું ગજકુમાર સામતસિંહ છું—ગજ દાનમલનો •
પાલિત પુત્ર છું”

“જાલો ? શત્રુ ? આ પ્રભુ ! આ પ્રભુ !
મેં શું કયું ? મેં શું કયું ?”

“અનુપા ! વેપપલટો કરી તારો ભાઈ મારા
અંગરક્ષક તરીકે રહ્યો હતો ને શિકારમા મારી સાથે
આવી, મારી સાથે દ્વંદ્વયુદ્ધ કરી, મને ધાયલ કર્યો
હતો આજ-આજ મેં તેનો બદલો લીધો. જો !
જો ! પેલું નીચે રહ્યું તેનું શયન ! શીતલ જ્યોત્સ્ના-
માં પણ ભયાનકતા પ્રકટાવતું એ દેખાય તેનું શ્યામ,
અચેતન મૃત શરીર !”

“ઓ ધશ્વર ! આ કેવો ગુજબ ! ભાઈ !
મારો ભાઈ !”

એમ કહી ઉન્માદિનીની પેઠે અનુપા એ પર્વત
ઉપરથી નીચે દોડી. પર્વતનો કંઈ અત્રે ઉંચોનીચો
માર્ગ ત્વરિત ગતિએ કાપવા લાગી ને દોઢ વરસ
નીચે ગચ્છી જતી હોય તેમ અપાટાબધ પગલાં

મૂકતી પર્વત ઉતરતી ગઇ !

શ્વાસ તેનો અતિ વેગે ચાલતો-નયનો તેનાં આશ્ચર્ય, ઉદ્વેગ અને ક્રોધભર્યા હતાં-કાયા તેની કંપતી હતી. હા ! એ ઉન્માદિની બની હતી ! લાઇ ! તેનો લાઇ !—તેની સાથે જીવન આખું ગાળનાર ! તેની એકમાત્ર આશા ! જહનના હૃદયનો વિશ્રામ !

સામંત તેની પાછળ ઉતારવા લાગ્યો. તેને લાગ્યું કે અનુપા ગાંડી જેવી થઇ ગઈ છે. આટલી ઝડપથી ઉતરતાં ક્યાંક ગબડી ન પડે. તેણે પાછળથી ખૂમ પાડી “ અનુપા ! અનુપા ! ”

પણ આંદનીના સ્તબ્ધ, નિરવ વાતાવરણમાં એ શબ્દનો કેવળ પ્રતિધ્વનિ સંભળાયો અને એ પ્રતિધ્વનિને તિરસ્કારી ઠોકર મારતાં હોય તેમ પૂનઃ સંભળાયાં અનુપાનાં પર્વત ઉતરતાં ત્વરિતગતિભર્યાં અને અસ્થિર પગલાં !

તે નીચે આવી પહોંચી અને પોતાના લાઇના શય ઉપર નીચી વળી.

હા ! રૂપેરી જ્યોત્સ્નાભરી શુભ્ર ધવલ રજનીમાં શ્યામ સમું ભાંસતું ભયાનક છતાં પ્રિય તેના લાઇનું એ મૃત શરીર હતું !

તેની આંખમાં આંસૂ આવ્યાં, શ્વાસની ગતિ વેગવાન છતાં હૃદયને ઇંધનારી બની. તેનો આત્મા, તેનું હૃદય

નેની ભુદ્ધિ, સર્વ કુદ્ધિત બની ગયા. તે લાન ભૂલી ગઇ. તે ક્યા હતી ? શું બોલી હતી ? આ દ્રવ્યની, તે સ્વપ્નમાં પણ આશા ન હતી.

ઘડીભર અનુપાને લાસ થયો આ સ્વપ્ન તે ન હોય ? તેણે ખાત્રી કરવા પોતાનો હાથ પોતાની અશ્રુભીની આખો ઉપર ફેરવ્યો. ત્યારે જ તેને જણાયું કે તે રહી રહી હતી ના ! એ સ્વપ્ન 'હોતું' ! છતાં ફરી ખાત્રી કરવા તેણે જેઠમલાના મૃત શરીરે હાથ લગાડ્યો !

હા ! હા ! મુગ્ધિત, દ્રઢ ને માસત્ર એ શરીર, શીતલ આદનીથી પણ વધુ શીતલ હતું ! -

પણ આદની શીતલ છતાં ઉજ્જવળ હતી અને અને...આ મૃત શરીર શીતળ હોવા ઉપરાંત નિર્ભય, નિર્જીવ !

હાય ! નિર્જીવ ! એ વિચાર જ અનુપાને દીવાની બનાવી દેવા માટે પૂરતો હતો

“લાઇ ! જેઠમલ ! શું થયું ? આ શું થયું ? એ પ્રભુ !.”

તે ચોધાર આંસુએ રહી પડી. આંસુ ખાળ્યાં ગદ્યાં નહિ ઉડ્યતા શોકાગ્નિથી પીગળી નયનદ્વારા અદાર આવેલા અતી ઉષ્ણ અશ્રુઓ મૃત શરીર પર પડી, તેની શીતલતાને દરવા મથનાં જણાયા.

પણ માનવીના ઉષ્ણ આંસુઓ મૃત સગની

શીતળતા દૂર કરી તેનામાં ઉષ્માનો સંચાર કરી, એ શરીરમાં પ્રાણ પુકી શકતા હોત તો તો આ સંસારમાં મૃત્યુ જેવું કંઈ રહેત જ નહીં અને મૃત્યુ નું ચિન્હ ન રહેત તો પ્રભુની સ્મૃતિ પણ માણસ જાતને કેમ રહેત ?

“ ભાઈ, મારા ભાઈ ! અરે, બાપુ જાણશે ત્યારે શું થશે ? ” કુસકાં ભરતી અનુપા બોલી.

સામંત હવે નીચે આવી પહોંચ્યો હતો. શય પર નીચી વળેલી અનુપાની પાછળ તે ઉભો હતો. તેનું હૈયું પણ હવે આ દ્રશ્ય જોઈ ભરાઈ આવ્યું.

“ અનુપા મિથ્યા શોક...”

“ દગાખોર ! હૃદયહીન ! અલો થઈ ચંદાવત હોવાનો ઢોંગ કર્યો ને મને...મને...ઓ પ્રભુ ! ”

તે આંખો ઉપર બેઉ હથેલીઓ ઢાંકી ફરી રડી પડી.

સામંત ઘડીભર સ્થિર બની ગયો. આ એ જ અનુપા હતી, જેને તેણે પ્રણયપાત્રી બનાવી હતી. જેને પડખે તે પ્રકૃતિનું તાંડવનૃત્ય ખેલતા ધોધ આગળ બેઠો હતો, જેની સાથે બેસી સંધ્યાના સુવર્ણરંગી મેઘખંડો તેણે નીહાળ્યા હતા, જેની સાનિધ્યે તેણે પ્રકૃતિની ને પ્રણયની સુખદાયિ ભાવનાઓ અનુભવી હતી.

“ અનુપા મને ક્ષમા કર પણ...”

“ક્ષમા ? વૃક્ષ આખાને જડમૂળથી ઉખેડી નાખી
એ વૃક્ષના પાદ્મઓ પાસે ક્ષમા માગવી એનો શો
અર્થ ? ઓ સામંત, ક્ષમાથી ભાગેલું હૃદય પુનઃ
સંધાતું નથી. ક્ષમાથી વિપ્રમય ચાદનીને અમૃત સમ
મનાવી શકાતી નથી. આશાની ખડખડ બની તૂટી
પડેલી ઇમારત ક્ષમાથી પાછી ઉભી કરી શકાતી
નથી ”

“પણ મારો તેમાં દોષ નથી. મને ખબર નહિ
કે એ તારો ભાઈ દનો નહિ તો...”

“ઝાલો હોવા છતાં-મારો, મારા પિતાનો ને
મારી જાતનો આશ્રવન ચતુ હોવા છતાં-ચંદાવત
હોવાનું કહી તું શા માટે આ જર્જરિત ખંડિયેરમાં
આવ્યા ? આવ્યો તો ભણે, તારો ધા ફાટાતા આદ્યું
જતું હતું. મને પ્રભુપાશે શા માટે બાંધી ? શા
માટે મને સુખસૃષ્ટિનો આભાસ કરાવ્યો ? શા માટે
મારી આશાના પાયા પર અતી સુમનોદર, ભવ્ય
ઇમારત ચણી ? અમારા બાપદીકરીના શાન્ત, નિ-
વિકારી જીવનમાં શા માટે વિપ્ર રેડ્યું ? બોલ !
બોલ ! ઓ નિષ્કુર રાજકુમાર ! બોલ ! શું તારા
રાજધર્મે એ તને શીખવ્યું હતું ? ”

“અનુપા ! તારૂં ૩૫, તારૂં—”

“૩૫ ? શરીર ? મુંદરતા ? ઓ બધા થુ
પુરૂષના ઉપભોગ માટેના રમકડાં છે ? સ્ત્રીની માસલ

“ સખુર ! ” પાછળથી ઘોઘરો અવાજ સંભળાયો.
 સામંત અને અનુપાએ પાછળ ફરીને જોયું તો
 રહેજ પાછળ પર્વતની ઉંચાઈએ વૃદ્ધ સૂરજમલ
 ચાંદનીના પ્રકાશમાં ઊભેલો દેખાયો !

“ ક્ષમા ? દીકરી ! તું તેને ક્ષમા કરશે, પણ
 મારા દીકરાનો જીવ ને મારી દીકરીનું હૃદય હરના-
 રને હું ક્ષમા નહિ જ કરું ! ”

સામંત થરથરી ઉઠ્યો—અનુપા અવાક બની
 ગઈ !

વૃદ્ધ સૂરજમલ પગલાં માંડતો નીચે ઉતર્યો ને
 તેમની પાસે આવ્યો. તેની વૃદ્ધ કાયા ધૂંજતી હતી.
 તેની આંખો એ શીતલ જ્યોત્સનામાં અંગારા વેરતી હોય
 એવો ભાસ થતો હતો. તે એવી તણખાઝરતી
 આંખોએ સામંત તરફ અનિમિષ જોઈ રહ્યો. એ
 આંખો જાણે સામંતના હૃદયને ભેદી તેની આરપાર
 નીકળી જવા મથતી જણાઈ. એ આંખો સામંતની
 ખુદ્ધિ પર હથોડાના પ્રહાર કરતી જણાઈ. એ આંખો
 સામંતના આત્માને પીગળાવી નાખતી જણાઈ.

આવ્યો કે અનુપાના રૂપથી આકર્ષાઈ ક્ષણિક મોહથી નેણે તેને કેવી રીતે જાણી હતી તે જાણતો હતો કે તેને રાજમહેલમાં પાછા ગયા વિના છૂટકો નહોતો-તે જાણતો હતો કે એ પોતે ઝાંઝો હતો ને અનુપા ચદાવત જાતની હતી, તેથી તેમની વચ્ચે લગ્નસંબંધ સંભવિત નહોતો, છતાં-છતાં-ક્ષણિક મુખ, માટે-રૂપ-જ્યોતિષમાં અંગ-તેણે અનુપાના હૃદયને હરી લીધું હતું અને અભારે-અભારે-એ હૃદયના દુકાડા થઈ તેના ચરણ પાસે પડ્યા હોય એમ તેને લાગ્યું.

“ બોલ ! હવે શું કરીશ ? તારો શો વિચાર છે ? રાજવંશી મુખ ત્યાગી, તારી જાતિને ત્યાગી, ચદાવત બની, અહીં જ રહીશ કે નહિ ? ”

“ કેમ બને અનુપા ? ” સામત ધીરે, અનુદત્ત ચરે, અર્ધ-વિશ્વાસથી બોલ્યો

“ નારીહૃદયને ચરણ તળે છૂદી નાખવાનું સહેજે બને-જાતિ ત્યાગવાનું કેમ બને ? જાતિ અને નારીહૃદય, એ બે વચ્ચે જાતિ જ વધુ મુશ્કેલી ! રાજમુખ અને નારીહૃદય, એ બે વચ્ચે રાજમુખ વધારે વાચનીય ! બરાબર છે-મરાબર છે-જા !-જા !-એમ હોય તો જા ! મારા ભાગેલા હૃદયના દુકાડાઓ તારી મુઠ્ઠીમાં દબાવી રાખી એ મુઠ્ઠીઓ વાળી રાજમહેલ તરફ દોડ ! જા ! જા !-મારા ભાઈના ઘાતક ! જા !—હું તને ક્ષમા—”

મૂર્તિઓ શું પુરૂષોની રમવા માટેના નિર્જીવ, નિર્મુલ્ય વસ્તુઓ છે ? ઓ રાજકુમાર ! શું મારી સુંદરતા માટે, મારાં રૂપ માટે, તેં આટલું કર્યું ? તું રાજવંશી છો—રાજ દાનમલનો પાલિત પુત્ર છો; રૂપ તને વેચાતું થે મળત. પણ હાય ! હૃદય ! હૃદય ! હૃદય ! ”

“ સામંત સ્થિર થઇ ગયો. બોલવા તેણે યત્ન કર્યો, છતાં તે બોલો શક્યો નહિ.

“ ઓહ ! હું તને ચાહું છું કે તિરસ્કારું છું તે કહી શકતી નથી ! હું તને તિરસ્કારું છું ! તને નકારું છું ! તને ! હા તને ! રાજકુમારને ! સામંતસિંહને !—ખનાવટી રાજમ...”

તે બોલતાં અટકી ગઇ. રાજમલ નામના ઉચ્ચાર સાથે તેને રાજમલ સાથેના પ્રેમપ્રસંગો યાદ આવ્યા, રાજમલની મીઠી પ્રેમલરી વાણી તેને કર્ણુપટે અથડાવા લાગી, પ્રણયની મધુર રમૃતિ તેના નયન સમીપે કાઢ અકલ્પ્ય, સુંદર સૃષ્ટિ રચી રહી.

“ રાજમલ ! હા ! હા ! રાજમલ ! હું તને કેમ તિરસ્કારું ? તને કેમ અવગણું ? ના ! ના ! હું તને ચાહું છું ! હું તને ચાહું છું ! પ્રાણથી પણ અધિક—શ્વાસથી પણ વિશેષ—મારા અસ્તિત્વથી પણ વધારે. ”

સામંત ગગગળો થઇ ગયો. હવે જ તેને ખ્યાલ

આઓ કે અનુપાના રૂપથી આકર્ષાઈ લાંબુઃ મોઢથી નેણે તેને કેવી ફસાવી હતી તે જાણતો હતો નહીં તેને ગજમહેલમા પાછા ગયા વિના છૂટકો નહોતો-તે જાણતો હતો કે એ પોતે આતો હતો ને અનુપા ચદાવત જાતની હતી, તેથી તેમની વચ્ચે લગ્નસંબંધ મંલવિત નહોતો, છતાં-છતાં-કાણુઃ મુખ્ય, માટે-રૂપ-જ્યોતિમા અગ્નિ-તેણે અનુપાના હૃદયને ફરી લીધું હતું અને અત્યારે-અત્યારે-એ હૃદયના દુઃખ થઈ તેના ચણુ પાસે પડ્યા હોય એમ તેને લાગુ

“ બોલ ! હવે શું કરીશ ? તારો શો વિચાર છે ? રાજવંશી મુખ ત્યાગી, તારી જ્ઞાતિને ત્યાગી, ચદાવત બની, અહીં જ રહીશ કે નહીં ? ”

“ કેમ અને અનુપા ? ” સામત ધીરે, અનુદત્ત વચ્ચે, અર્ધ-વિશ્વાસથી બોલ્યો.

“ નારીહૃદયને ચરણુ તજે છૂટી નાખવાનું સહેજે અને-જ્ઞાતિ ત્યાગવાનું કેમ અને ? જ્ઞાતિ અને નારીહૃદય; એ બે વચ્ચે જ્ઞાતિ જ વધુ મુશ્કેલીવાન ! ગજમુખ અને નારીહૃદય; એ બે વચ્ચે રાજમુખ વધારે વાસ્તવનીય ! બરાબર છે-મરાબર છે-જા !-જા !-એમ હોય તો જા ! મારા ભાગેલા હૃદયના દુઃખાઓ તારી મુઠ્ઠીમા દબાવી ગઈ. એ મુઠ્ઠીઓ વાળી રાજમહેલ તરફ દોડ ! જા ! જા !-માગ જાઈના ધાનઃ ! જા !—હું તને ક્ષમા—”

“ સચ્ચુર ! ” પાછળથી ઘોઘરો અવાજ સંભળાયો.
 સામંત અને અનુપાએ પાછળ ફરીને જોયું તો
 રહેજ પાછળ પર્વતની ઉંચાઈએ વૃદ્ધ સૂરજમલ
 આંદનીના પ્રકાશમાં ઉભેલો દેખાયો !

“ ક્ષમા ? દીકરી ! તું તેને ક્ષમા કરશે, પણ
 મારા દીકરાનો જીવ ને મારી દીકરીનું હૃદય હરના-
 રને હું ક્ષમા નહિ જ કરું ! ”

સામંત થરથરી ઉડ્યો—અનુપા અવાક અને
 ગઈ !

વૃદ્ધ સૂરજમલ પગલાં માંડતો નીચે ઉતર્યો ને
 તેમની પાસે આવ્યો. તેની વૃદ્ધ કાયા ધૂંજતી હતી.
 તેની આંખો એ શીતલ જ્યોત્સનામાં અંગારા વેરતી હોય
 એવો ભાસ થતો હતો. તે એવી તણખાઝરતી
 આંખોએ સામંત તરફ અનિમિષ જોઈ રહ્યો. એ
 આંખો જાણે સામંતના હૃદયને ભેદી તેની આરપાર
 નીકળી જવા મથતી જણાઈ. એ આંખો સામંતની
 ખુદ્ધિ પર હથોડાના પ્રહાર કરતી જણાઈ. એ આંખો
 સામંતના આત્માને પીગળાવી નાખતી જણાઈ.

“ અંદાવત ! રાજકુમાર ! મારો શત્રુ ! મારી
 જાતિનો--મારા જીવનનો--મારી ભાવનાઓનો--મારી
 સંસ્કૃતિનો શત્રુ ! ને છતાં મારા જ ઘરમાં, મારી
 જ દીકરીનું હૃદય છૂંદી નાખી, મારા જ હાથમાંથી
 છટકી જવા માગે છે ? ન બને ! ન બને !

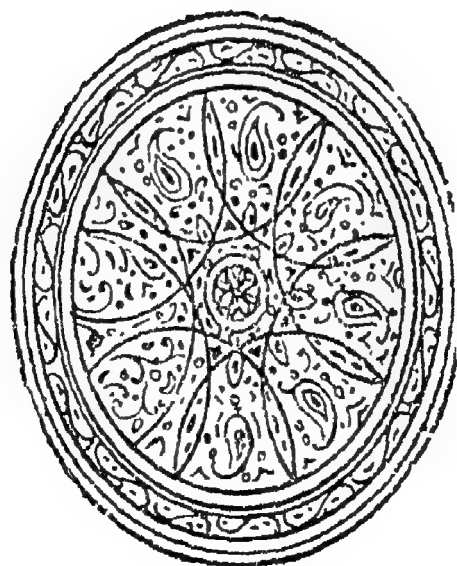
સુરજમલ મનુષ્ય છે-પુતળુ નથી માણસનાં સુખ-
દુઃખ, માણસના વેર, માણસની વૃત્તિઓ તેનામાં
જન્ય છે-મરી નથી મધ ! હું તને લગા કરવાનો
નથી ! ”

સામત દણે કાઠ બોલી ચક્રો નહિ. તેને
લાગ્યું તેની વાચા સૂર્યાન્તે કમળ ખીડાતું જાય તેમ
ખીડાતી જતી હતી.

“ બોલ ! તારા રાજમહેલમાં-તારા રાજવશી
ખૂની લપકામાં-વિલાસની પ્રતિમાઓ વચ્ચે આવી
સરલ છોકરી તે કદી જોઈ છે ? નાકાયક ! તું
કેના હૃદય સાથે રમી રહ્યો હતો તેની તને
ખબર હતી ? સસારના કપટથી અમણુ જગતની
બૃહાવનારી આશુભગીથી-નિર્લેપ મારી આ કન્યાનું
હૃદય હરી લઈ, તેને આ પર્વતશિખરોથી જાણે નીચે
પછાડી, તેના દુકડેદુકડા કરી, હવે તું નચિતાઈથી
આલ્પો જવા માગે છે ? ના ! ના ! સુરજમલ
ચંદાવન છે ! વૃદ્ધ છે, છતાં જુવાનીનું જોમ
તેનામાં જીવતું છે ! તેના પુત્રપુત્રી માટે તે વૃદ્ધ છે,
તેના ચતુ માટે તે જુવાન છે ! ઉભો રહે !
ઉભો રહે ! નામીશ મા ! હું આ આગ્યો ! ”
ન્યાય તોળવાનો કાંટો લાવી આ આગ્યો ! ”

એમ કહી એ વૃદ્ધ ધનધન કમ્તો પર્વત
ચઢવા લાગ્યો જાણે કાંઈ જાદુઈ ચિં.

અકુશ્ય વેગથી, ક્રાઇ અણકુદબ્યા સામર્થ્યથી, એ વૃદ્ધ
પર્વત ઉપર ચઢતો હતો. ક્રાઇ મહાન વિજેતા જેવો
એ ઉપર ને ઉપર ચઢતો જતો હતો. જરા વારમાં
તે ખંડિયેરના મુખદ્વાર પાસે પહોંચ્યો અને ખંડિયે-
રની અંદર અદૃશ્ય થઇ ગયો.

પ્રકરણ ૯મું

વીજાની તસ્વારે

સામંત અને અનુપા આ જોઈ ગયા હતાં
સામંતનું માથું ફરવા લાગ્યું. ચાંદની જાણે તેના
દેહ આખા પર વિષ વેગની લાગી પોને શું કર્યું
હતું એનો વિચાર આવતા જ ને અચ્ચિત્-શૂન્ય-
જેવો બની ગયો.

અનુપાનું દંચું બગાઈ આવ્યું હતું. અબહુલ્યા,
અન્નપ્રકૃતિ એ આર્થાએ જીવનમાં આવી વિષમ દશા
નહિ અનુભવી ન્હોતી.

જોતે ને ચ્હાની હતી. જોતે ચમ્પે તેના નન-
મનવન હતા, જોના સુખમાં તેનું સુખ હતું, એવા
તેના પ્રિયનમને તેનો પિતા હામા આપવા આતો
ન હતો અનુપાનું હૃદય આ વિચારે કપનું તેનો
પિતા કોણ જાણે શું કરશે ?

એમાથી કોઈ બોલ્યું નહિ-ધજા હતા બોલી
શરૂ નહિ.

એવ ખણિયેના દ્વાની બહાર નીકળી વૃદ્ધ
મુગ્ધમત્ત પાછો ધનવન હતો એ નાનો પર્વત
ઉતરવા લાગ્યો.

તેના હાથમાં એ તસ્વારે-નન્ન તસ્વારે-હતી !
એક દાઢની દશેરીઓ આગળ પ્રચારી ને પર એક

તલ્વાર આડી સુવાડી રાખી તે પર્વત ઉતરી રહ્યો હતો.

અનુપાં ક્રુણ્ણ ઉડી !

ઓ પ્રભુ ! દ્વંદ્વયુદ્ધ ?

પિતા અને પ્રિયતમ વચ્ચે ?

હવે શું થાય ? હવે શું થાય ?

સૂરજમલ માને તેમ નહોતો, એ અનુપા જાણતી હતી. ટેકમાં, લીધેલી વાતને વળગી રહેવામાં અને શત્રુને વખત આવ્યે ઉચિત શાસન આપવામાં સૂરજમલ અતી દૃઢ હતો એ તેનાથી અજાણ્યું નહોતું.

સામંત સમજી ગયો. સૂરજમલ દ્વંદ્વયુદ્ધ માગતો હતો. હજી એ શું કરવું તે એ સ્થિર કરી શક્યો નહિ.

સૂરજમલ થોડી વારમાં ત્યાં આવ્યો અને પોતાના બેઉ હાથ લાંબા કરી કહ્યું “ લે ! એક તલ્વાર લે ! ”

સામંત ચૂપ રહ્યો.

“ લે ! ”, સત્તાજનક સ્વરે સૂરજમલે કહ્યું.

કોણ જાણે કેમ સામંત એ સ્વરનો અધિકાર નકારી શક્યો નહિ. તેણે એક તલ્વાર હાથમાં લીધી.

“ ચાલ ! દ્વંદ્વયુદ્ધ કર ! ”

સામંત નિસ્તબ્ધ રહ્યો.

“ બહેલો થા ! ”

સામત ચૂપ જ રહ્યો.

“ જોવા દે જગતને કે જદ્દ ચઢાવત અને યુવાન
આલો એ જોમા કાણુ વીર છે—વિજયશ્રી કોને
વરે છે ? ”

સામત ન તો હાથોચાથો, કે ન તો કંઈ
જોલી ચક્રો.

“ કાચર ! છાનો ઉભો છે ?—ચાલ—ચાલ—વીંઝ.
તારી તલ્વાર ! જોવા દે આ ચાંદનીને અમીતું
દદ્યુદ્ધ ! ”

“ મારાથી નહિ—”

“ શુ ? ” સૂરજમલ ત્રાડ પાડી ઉઠ્યો “ નહિ
લગાય ! લડવુ જ પડશે—લડવુ જ પડશે ! ! મારી
પુત્રીના હૃદયહાઠક ને મારા પુત્રના દેહહારક
લુટારા ! લડવુ જ પડશે ! જુલો ચા ! જુલો
ચા ! વખત ન વીતાવ ! ! યુદ્ધ જોવા આ જ્યો-
ત્સ્ના અધીરી બની ગઈ છે ! ”

“ બાપુ ! ” ધીરથી ને દયાદં વરે અનુપા
જોલી.

“ ચૂપ ! એ લુટારાનો પક્ષ ન લેતી જગત
એનાથી કલંકિત બને છે—રજપુતી તેનાથી લગ્નય છે
ચાલ !—વીંઝ તારી તલ્વાર ! ”

સામતે આ વેળા તલ્વાર વીંઝવા ચત્ત કર્યો
જગ આમતેમ ફેરવીને કહ્યું “ નહિ ચાલે—કાણુ

જાણે કેમ મારો હાથ ઉપડતો નથી ! ”

“ નાલાયક ! અરજપુત ! ” સૂરજમલે એક લાત સામંતની . પીઠે મારી “ કાણુ છો તું ? આટલો કાયર ? આવો બાયલો ? ગ્રાણુ માટે આટલી મમતા ? ”

સામંતની રજપુતી જાગી ઉઠી. તેની પીઠે પડેલી લાતે તેનાંમાં શૈયર્ પ્રેયુ. તેને લાગ્યું કે સૂરજમલ તેનું જોધએ તે કરતાં વધુ અપમાન કરતો હતો. હવે તેણે યુદ્ધ કરવું જ જોધએ. તે પણ કંઈ કાયર નહોતો. માત્ર પોતે કરેલાં કામથી પરતાઈ તે આટલી વાર ચૂપ રહ્યો હતો. પણ હવે તે-એક રજપુત-કેમ શાન્ત રહી શકે ?

“ આવો ! એમંછે તો આવો ને આ ઝાલાની વીરતા જોધ લ્યો ! આટલી વાર તમારી આમન્યાને ખાતર તલ્વાર ઉપડતી નહોતી. તમારો લાતે એ આમન્યાને લાત લગાવી છે. હવે આવો ! ”

ને એ ચમકતી ચાંદનીમાં બેઉએ સડસડાટ તલ્વારો વીંઝી !

“ ઓ પ્રભુ ! આ હું શું જોઉં છું ? ” અનુપાથી મનમાં બોલાઈ ગયું.

તેણે આંખો આડી હથેલીઓ ઢાંકી.

પણ એટલામાં તો તેને કાંતે તલ્વારોના વીંઝારા અથડાવા લાગ્યા. “ સખ્-સખ્-સખ્ ! ” ધ્વનિ પર્વત

પ્રદેશની એ ઘેરી શાંતિમા ભંગ કરવા લાગ્યો.

એઉ અપૂર્વ આવેગથી હવે લડતા હતા મૂરજમલ પોતાના સતાનોને થયેલા અન્યાયનો બદલો લેવા, મતાનપ્રેમથી અને જાતિપ્રેમથી અદ્ભુત પ્રેરણા પામી તસ્વાર વીજતો હતો !

સામત પોતાને થયેલા અપમાનથી ઉત્કટ ભાવે ઉતેજિત થઈ તસ્વાર ચલાવતો હતો.

અનુપાએ હવે આખો આડી ધરેલી હથેલી ખસેડી ને દ્વંદ્વયુદ્ધ જોવા લાગી. તેની દ્રષ્ટિ પિતા પરથી પ્રિયતમ પર, ને પ્રિયતમ પરથી પિતા પર ફરવા લાગી.

પરિણામ અનિશ્ચિત હતું, છતાં અનુપાને માટે આ યુધ્ધનું ગમે તે પરિણામ ફરણ જ હતું.

પાછો તેને કાને તસ્વારોનો વીજારો અથડાવા લાગ્યો “ સમ-સમ-સમ ! ”

કાંઈ વાગ સામત, તો કાંઈ વાર સુરજમલ લડતા લડતા પર્વત પર ઊઠી જતો ને તસ્વાર ફેરવતો.

અનુપાને ભાસ થયો જાણે તે પોતે જેમ તત્કાલ જની આ દ્વંદ્વયુધ્ધ જીતે છે તેમ આદતી પલ્લુ સ્થિર ભાવે આ યુધ્ધ નિઃપી ગઈ છે, તેને ભાસ થયો યુધ્ધથી સામેનો મેરુ જાણે ગયે છે-યુધ્ધનું ગૌરવ એ મેરુને ય જાણે અપરં છે--તેને ભાસ થયો પાસે પડેલું ભાઈનું મૃત શરીર જાણે એજ ઉંચું ડાકું કરી આ

યુધ્ધ જોઈ રહું છે.

કોણ જીતશે ? પિતા કે પ્રિયતમ ?

યુધ્ધ • પૂર જોશમાં ચાલુ હતું, કોઈ કોઈથી હારે તેમ નહોતું

આટલી વૃધ્ધ ઉમ્મરે પોતાના પિતાને અદ્ભુત શૌર્યથી લડતો જોઈ અનુપા અંતરમાં ગૌરવ અનુભવવા લાગી. એટલામાં—

હાય ! એટલામાં સામંતની તલ્વારના એક ધાથી સૂરજમલ પર્વતની તજેટી પાસે ભૂમિ પર પડી ગયો !

“ સામંતે અપમાનનો બદલો લીધો છે, હવે એ અહીં વધુ અપમાન સહેવા નહીં રોકાય. ”

આમ કહી લોહીવાળી તલ્વાર ફેંકી દઈ સામંત દોડ્યો !

અનુપા કાણુભર પોતાના ધાયલ પિતા તરફ અને બીજી કાણુ નાસતા સામંતની પીઠ પાછળ જોઈ રહી.

“ પિતા ! પિતા ! રાજ ! રાજ ! મારા હૃદયવલ્લભ ! જાઓ નહિ ! જાઓ નહિ ! ! ”

ધાયલ થઈ નીચે પડેલા વૃધ્ધ સૂરજમલના મુખમાંથી ધીમે, અસ્પષ્ટ સ્વર નીકળ્યો “ જાતિ-દ્રોહિની ! હજી એનો મોહ ? ”

(૬૫)

પ્રકરણ ૧૦ મું

આદેશ

રાજગઢના વિશાળ ને મુરોશિન ગજમદાલયના એક ખાનગી આવાસમા ગજ દાનમલ બેઠે બેઠે હુકો ગગડાવતો હતો. નકશીકામ જયપુરી હુકામા મુલાસિત તમાકુની લહજ્જત રાગને અનેરો આનંદ અર્પતો હતો તેની જમણી તરફ તેનો ખાસ સામન વીરમલ બેઠો હતો.

એ આવાસ ભવ્ય અને કલાયુક્ત હતો છતાં પરંતુ નકશીકામ હિંદની કલાનુ ગારવ વધારે એવું હતું. દીવાલ પર વિવિધ યુદ્ધ પ્રસંગના, શગાર પ્રસંગના, મિલન ને વિયોગના, હૃદયસ્પર્શી ચિત્રો આલેખાયેલા હતા. ઝરખાની કમાન અને એ કમાનની ઉપરના ભાગનું નકશીકામ મનને હરી લેતા. જયપુરી ગાલીચો ખીંચાયેલો હતો. એ ગાલીચા પર રાગ જરીકામથી ભરેલા ગોળ તરી-આને અટકી હુકાની નળી બે હોઠ વચ્ચે ગંખી ઝરખામાંથી આવતી ગીતળ વાયુલહરીએ અને તમાકુની મુલામે વિરલ આનંદ અનુભવી રૂઢ્યો હતો.

રાગને પ્રસન્નતા રાગનર્તકી આવી હતી તેની સાથેના વાદકે ધીણા વગાડવી શરૂ કરી ને રાગ-

નર્તકીએ ગાવું શરૂ કર્યું:—

તોરે નગર રાજ ! કેસે ખસેયાં ?
કેસે હારન જાય રમની ગગરીયાં ?

પનઘટ પે ઠાઢયો હૈ તોરો દુહારો,
ખાંકી હવર હૈ ઔર ખાંકી નજરીયાં.

આવે રમનકો, સતાવે સખનકો;
હારી હૈ તાસે ચે સારી નગરિયાં.

કહેતી હું “ જાને દો, ઘર સાસ ઠાઢી,
શ્રાવનકી સિરપે હૈ કારી બદરિયાં ”

નાહિ સુને મોર કછુ વો નિહોરો,
ઐસો કરે શોર ખાંકે સવરીયાં,

કેસે રહું તોરી નગરીમેં રાજન.
જાતી હું તજ હૈ તીહારી નગરિયાં.

રાજ આ ગીત સાંભળી આણું રિમત કરી રહ્યો.
આજ તેનું ચિત્ત આનંદમાં હતું. સામંત વણુ
દિવસ થયાં આવી ગયો હતો. તે મળતો નહોતો
ત્યારે રાજ ઘણો ખિન્ન થયો હતો. હવે એ

ખિન્નતા દૂર થઇ હતી વળી આજે તેના મગજમા ખીન્ને જ વિચાર ધોળાતો હતો ને એ વિચારે એ સવિશેષ આનંદ પામતો હતો.

તેણે હાથની ઇશારત કરી, એટલે નર્તકી નમન કરીને ચાલી ગઇ

ગમગમે હુક્કાની નળી એ હોઠ વચ્ચે દાખી ઉઠેા શ્વાસ લીધો પળભર પછી ધુવાડાના ગોટા તેના મુખમાથી નીકળી વિવિધ આકાર ધારણ કરી ઉચે ચડવા લાગ્યા. ગમ એ ધ્રુમગોટના વિવિધ આકાર ને ઉચે ચડના જોઇ ગઇયો તેની કદપના જાગી ઉઠી તેને લાગ્યું તેનું સુખ ઉચે ને ઉચે ચઢતું જતું હતું, કારણ રાજગદને તે જીત્યો હતો તેની પ્રગ્મને એ સપૂર્ણ રીતે દાખી રાક્યો હતો સામત-તેનો પાલિત પુત્ર-પાછો મળી આવ્યો હતો ને હવે પોતાની પુત્રી નેહવતી જોડે સામતનો લગ્નસંબંધ બાંધવા વિચાર કરી ગઇયો હતો એ વિચાર પાઠ પડતા તેના મુખમા ઝી મથ્યા રહેનાર હતી ?

આ પ્રમાણે રાગની કદપના એ ધ્રુમગોટને વિધ વિધ રૂપે ઉચે ચડના જોઇ આશાની ટાઇ અનેરી ઇમાગત રચી રહી હતી

“ વીગમલ ” તેણે નળી મોંમાં લઇ હુકકો ગડ-ગડાવતા કહ્યું “ સામતના લગ્ન હવે રાજકન્યા સાથે તુરતમા કરી નાખવા ચાલું છું હું જાણુ છું કે

એ બેઉ આ વાતમાં રાજ છે, છતાં સામંતને પૂછ્યું
જોઈએ; ખરું ને ? ’ વીરમલ સામે બે આંખો સ્થિર
કરી રાખીએ પૂછ્યું.

“ મહારાજ ! મને તો હુંએ મેળ સોના ને સુગંધ
જોવો જણાય છે. સામંત વીર છે-યુવાન છે-રાજ
વંશી પણ છે-આપનો વિચાર દરેક રીતે યોગ્ય છે. ”

“ તો જા, તું જાતે જ જઈને સામંતને અહીં
તેડી લાવ. હું તેને પૂછી લઉં ” રાજાએ ઇચ્છા
પ્રકટ કરી.

વીરમલ ઉભો થયો ને તુરત ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

રાજા હુકમો ગડગડાવતો જ રહ્યો. તેમાંથી નીક-
ળતા હુંવાડાએ જાણે લગ્નમંડપનો આકાર ધારણ કર્યો
હોય એવી તેને કલ્પના થઈ. એ મંડપ નીચે પર-
ણતાં વરકન્યા-સામંત ને રતેવવતી-તેણે જોયાં. પોતે
જાણે એ પરણી ઉતરતાં યુગલને ઉલ્લાસતા હૃદયે
આશીર્વાદ આપી રહ્યો હોય એમ લાગ્યું.

“ મારા વક્ષદાર સેનાપતિ જોરાવરમલે મરતી
વખતે સામંતને મને સોંપેલો. પ્રભુ જાણે છે કે
મેં સામંતને પુત્રથી પણ અધિક ગમ્યો છે ને
તેના લાલનપાલનમાં કશી મણા રાખી નથી.
આજ એ સર્વના બદલાઈએ એ યુગલને જોઈ
મારી આંખો દરશે ને મારા મુખમાં કાંઈ ઉણપ
નહિ રહે. ”

ઐટલામા વીગ્મલની સાથે સામતે એ લગ્ન
દિવાનખાનામાં પ્રવેશ કર્યો.

“ સામત-આવ-એસ ” રાજાએ કહ્યું ને દુકા
ગણાવ્યો.

સામંત રાજાની સન્મુખે ગાલીયા પર બેઠી ગયો.

“ સામત ! ” રાજાએ ધીર પણ મુંબીર સ્વરે
કહ્યું, “ તું જલો છે કે મારી અવરયા થઈ
માગ પડી આ રાજાનો ઘણી તું જ થઈશ
દીકરા ! તારા બાપે મને એણે ત્યારથી મેં તને
પુત્રવત ગણ્યો છે, એટલે તારા પ્રત્યે મારી અનદ
મમતા છે એ મમતાનો બદલો તું આજ પિતૃ-
ભક્તિ બતાવીને વાળીશ એવી મારી ખાતરી છે.
જો ! આજ ! હું તારા સમ અંદવની સાથે...”

સામત એજ ચમક્યો, પણ રાજા તેનો
હૃદયબાવ જાણી ન જાય એ નીતે પાછો તરત જ
અસ્થ થઈ ગયો ને કહ્યું “ પણ. ”

“ જો સામંત—એ પગ જણ કાઈ નહિ તમારા
મન એક જીન તરફ છે એ હું ક્યા નથી જાણતો ?
ને એથી તો હું વધારે આનંદિત થઈ આ ગાદી
ખાંધીશ. ”

“ પણ એક વાત ”

“ હું સમજ્યો, તું હજી વિજય દરવાજું કહે છે,
પણ દીકરા ! માનવીની કાયાનો શો બરોસો ?

મૃત્યુનો કઠોર પ્રહાર મારી આશાની ઈમારતને ક્યારે તોડી નાંખશે એ નિશ્ચિત નથી. તમને આશિર્વાદ દઈ મરું એટલે બસ. ”

સામંત વિચારમાં પડી ગયો. રાજ્ય દાનમલ તેનો પાલક પિતા હતો, છતાં તેનું હૃદય તેના પ્રત્યે વાત્સલ્યથી . પરીપૂર્ણ હતું. પુત્રવત્ એ રાજ્ય એને વહાતો હતો.

શું કરવું ?

એ વાત્સલ્યની, સ્નેહનાં સાધનો વડે રચાયેલી, ઈમારત તોડી નાખવાનું સાહસ સામંતથી કેમ બને ? તેને જીવનભર ઉછેરનાર ને પુત્રવત્ રાખનાર તેના પાલક પિતાના જીવનની એક માત્ર ઇચ્છા-અંતરની એક માત્ર આશા-સંસારમાંથી વિદાય લેતા પહેલાંની એક માત્ર વાંચ્છના-તે વણપૂરી કેમ રાખી શકે ?

તેણે રહેજ ઊંચું જોયું, તો રાગના હુક્કામાંથી ધુમગોટ નીકળી રહ્યા હતા. એને એ ધુમગોટા ધુમ્મસના સમૂહ લાગ્યા. જાણે પૂહાડો પરતું એ ધુમ્મસ અને એ ધુમ્મસના અર્ધ-ધેરા પડતી પાછળ પર્વત પર અનુપા ઉભેલી તેને દેખાઈ. નરી સરલતા ની મૂર્તિ સમી, ગ્રામ્ય જીવન જીવતી સરલહૃદયા આર્યાની એ કલ્પનાછપી ક્ષણવાર તેને વિવશ બનાવી રહી. તેને લાગ્યું જાણે તે એક પ્રચંડ મુષ્ટપ્રહારથી અનુપાના અતિ સરલ ને ક્રામલ હૃદયને ખંડખંડ

કરી ગેહ્યો છે ને એ ખડિત દુકડાઓ લઈ તે વડે તેના પાલક પિતાની આશાની પૂર્તિરૂપ ઇમારત બાંધી રહ્યો છે.

તેણે હૈંદુ ભરાઈ આવ્યું ! આખા આસુ આવવા જેવું થયું તે માડમાડ રોકી રાખ્યું. કેવો અભાગી હતો એ ? તેના પાલક પિતાની છવનધરના તે પૂરી શકતો નહોતો.

તેણે મદા મહેનતે ઉચું જોયું, તો જણાયું કે રાગ દાનમત્ત અનિમિત્ત નેત્રે તેના પ્રત્યે જોઈ રહ્યો હતો. તે તેના હૃદયભાવ ઉકેલવા મથી રહ્યો હતો.

“બાપુ ! તમારી આજ્ઞા માથે છે, પણ મને ”

“આજ્ઞા માથે છે પછી ‘પણ’ શું ? સામંત ! તું આમ ગુચવાય છે શાને ? સ્નેહવતી રહેજ ઉછાંછળી છે ખરી એ હું જાણુ છું-શું તેણે તને કાંઈ દુભગ્યો છે ? ”

“ના-ના-બાપુ ! એવું કાંઈ જ નથી પણ...”

“કંટાળ્યો હું તારા ‘પણ’થી-જે હોય તે કહી નાખ ” રાગએ ઝડપથી કહ્યું ને પછી તેટલી જ ઝડપથી દુકાનો દમ લીધો.

“થોડો સમય મુક્તલી રાખો તો ? ” સામંતે કહ્યું.

“કાળુ ? ” બવા રહેજ ઉંચાં કરી રાગએ

પૂછ્યું.

“ સ્નેહવતીનો વિચાર..... ”

રાજા ‘વચમાં જ બોલી ઉઠ્યો “ દીકરા !
તેને તો મેં ક્યારનું થ પૂછી લીધું છે. બસ !
—એટલા માટે જ તું અચકાતો હતો ? લે—એ વાતનો
તો સ્ફોટ થઈ ગયો. વીરમલ ! સાંજે રૂદ્રદત્ત
ભહારાજને બોલાવી મંગાવ. મુહૂર્ત પૂછી લઈએ ને
તૈયારી કરીએ. ”

સામંત કશું જ બોલી શક્યો નહિ—મલ્લે હવે શું
બોલવું તે તેને સૂઝ્યું નહિ.

“ દીકરા ! લે ત્યારે હું જાઉં છું—વીરમલ !
મારી સાથે ચાલ—શી શી તૈયારીઓ કરવી એની
વાત કરીએ. આવ ! ”

હુકકાની નળા બે હોઠ વચ્ચેથી બહાર કાઢી લઈ,
નીચે પડતી મૂકી, રાજા દાનમત્ર ઉઠ્યો. વીરમલ
તેની સાથે જ ઉભો થયો ને બેઠું ચાલ્યા.

સામંત તેમને જતા જોઈ રૂઢ્યો. તેનું હૈયું
ભરાઈ આવ્યું હતું. એ આવેગ તેણે મહા મહેનતે
રોકી રાખ્યો હતો. રાજા જતાં એને માર્ગ મળ્યો.

તે રડી પડ્યો. પાસે પડેલા ગોળ તકીયા પર
માથું ઢાળી તે આંસુ વહાવવા લાગ્યો.

“ અનુપા ! અનુપા ! મારા અંતરની પ્રતિ-
ચ્છાયા સમી અનુપા ! જો ! જો ! તને હું

જૂદ્યો નથી હા ! હા ! આજ મારૂં આ હૃદય
કપાઇ ગય છે. તારો આશાની વેણને છુદના મારૂં
પોતાનું અંતર છુદાય છે-કચરાય છે ! ”

આસુનુ પૂર તેના નયનમાર્ગેથી વહેવા લાગ્યું.
મુક્તાયમ રેશમી તકીયો આસુએ અર્ધ બીજાઇ
ગયો.

તે હુમ્મલ લગવા લાગ્યો—કાણે જાણે કેમ આસુનુ
પૂર તે ખાળી શકતો જ નહોતો—તે છૂટે દેશે ગડી
રદયો હતો !

“ સરસ આર્યાના હૃદયને છૂંદનાર આ નગધમ
સામતની કડલુ દશા એ આકાશ ! આ ભય
આવાસની છન બેઢીને તું જો ! રે ! રે ! મારા
જેવો દીનજાગી આ સસારમા કાણ છે ? અનુપા !
દેવી ! બ્રહ્મણી ! જો ! આ સામતની દશા જો !
માગ કરેલા કડોર કૃત્યનુ આ કડલુ ફળ જો !
નિકોર આચરણનું હૃદયગ્રાવક પગિણામ જો ! અનુપા,
અનુપા ! મને શમા કરજે, મેં તારૂં જીવન આખું
ખટિન કીધું છે—તારૂં હૃદય આખું નિરાશાની કાલિમા
થી શ્યામ બનાવી દીધું છે. એ ભંગવાન ! ”

તે ફરી તકીઆ પર માથું ઘૂંટી તે ચોધાર
આંસુએ ગડતો ગડ્યો—જાણે વર્ષો થયા તેના હૃદય
પ્રદેશે સચિત યોગ આંસુના પૂર, આજ માર્ગ મળતા,
બદાર નીકળતાં હતા

આવી રીતે તે થોડીવાર રડી રહ્યો હશે ; એ પછી એને લાગ્યું કે તેના માથાના વાળ પર કોઇની કામળ અંગુલીઓ ફરી રહી એ વાળને પસવારી રહી છે. તેણે માથું તકીઆ પરથી ઉપાડ્યું ને જોયું તો—

ઉત્કટ પ્રેમના ધોધ નયનપ્રદેશથી વહાવતી રાજકન્યા સ્નેહવતી ત્યાં ઘુટણ પર એસી તેની સામે જોઇ રહી હતી !

“ કાં-આમ કાં-સામંત ? ”

“ કાંઈ જ નહી સ્નેહવતી—મારા સ્વર્ગસ્થ પિતાજી ની યાદી આજે હૈયે ચઢી આવી ને આંસુ રોકાયાં ન રહ્યાં. ”

તેણે ઝટઝટ આંસુ લૂછી નાખ્યાં ને તે ઉભો થયો.

રાજકન્યા પણ ઉભી થઈ ગઈ.

“ ખીજું તો કાંઈ નથી ને સામંત ? ” ઘેરા સ્નેહભાવથી સ્નેહવતી બોલી.

“ ના—ખીજું કાંઈ જ નથી. ” પોતાના આત્માને ઠગીને બોલતો હોય તેમ રહેજ સંક્રાંચથી ને ધીરેથી સામંત બોલ્યો.

“ મેં તમને કદી ય રડતા જોયા નહોતા. પુરૂષ તે વળી રડતા હશે ? —રડવાનું તો નારીના નસીબમાં હોય ! ”

હા, હા ! સત્ય વાત ! સત્ય વાત ! ! નારીના જ નમીનમા ગુવાનુ હોય છે શુ તેણે અનુપાના અતગ્ની આશાની વેલને જળ મીચી, હવે એ વેલને ચમ્બુ તમે છૂદી નાખી, તેને ગાવી નહોતી ? સત્ય વાત ! સત્ય વાત ! ! આ સસારમા નિંદોર પુરૂષો જ નારીને ગાંવ છે નારીહૃદયનુ મુદ્ધ તેમને હોતુ નથી નારીને પુરૂષ માસત્ર મૃતિ—જીવનને આનંદના માટેનુ સ્મરકુ—ગણે છે. તેના નિર્દયને પૂજન ની વસ્તુ ન ગણના ઉપજોગવાની વસ્તુ ગણે છે કે પુરૂષ ! નિંદોર પુરૂષ ! શુ તુ આ જગતમા નાગેને ગાવવા જ જન્મ્યો છે ?

તેને દ્રવના થઇ કે એણે પોતે રડના ગુના આમ્ની ઈમાન્ત નથી એ ઈમાન્તની ટોચે તેને અનુપા ની મૃતિ ઉભેલી દેખાઇ થોડીવાર પછી એ ઈમાન્ત તૂટી પડતી જણાઇ —ટોચે ઉભેલી મૃતિ આમ્ના પ્રવાહમા ફુખી ગઇ

તે થોડીક લાજ આ દ્રવનામા ફુખ્યો જ રહ્યો. એદવતી તેની સામે જોઇ રહી હતી. સામંતને વિચાર મા ફુએલો જોઇ તે જોલી,

“ સામંત ! તું કહેતો નથી, પણ તું કાઇક કંઈ વિચારમાં છે ”

“ ના-ના કાઇ જ નથી એદવતી ! ”

“ ત્યારે આવો-જગીયામાં આવો—ત્યાં વાયુની

(૭૬)

મીઠી લહરી છે, પ્રસ્ફુટિત પુષ્પોની સુગંધ છે,
સૂર્યનો જાગૃતિકર પ્રકાશ છે—ને—ને.....”

“ ને' શું ? ” સામંતે પૂછ્યું.

“ સ્નેહવતીની સાથે સામંત પણ છે. ”

સામંત બનાવટી હસ્યો ને તેઓ બેઠે એ આવાસ
ની બહાર નીકળ્યાં.

(૭૭)

પ્રકરણ ૧૧ મું

ઉન્માદિની

સૂર્ય જાણે થોડી વાગ્મા નમગે એમ લાગતુ સંખ્યા હજી આવી નહોતી, પણ એ સંતુષ્ટી-મુદગેના આગમન માટેની તૈયારીઓ ચોદિશ દેખાતી તડકાની પ્રખરતા ઓછી થતી જતી હતી.

અનુપા પોતાનુ ખડિયેર છોડી અર્ધા ગાઉ દૂર ભગ્વાડોના કેટલાક ઝુપડાઓ પાસે આવી હતી—પ્રતિ-દિન સંખ્યા સમયે ને સવારે તે દૂધ લેવા અહીં આવતી તાપડી કંદિલ હાથે, તો કંદિલ માથે ધરી, સવારે સૂર્યના ઉદયના પ્રકાશમા કે સૂર્યની નમતી ઝાંયની રેખાઓ વચ્ચે, સંખ્યાના આગમન પહેલાના સમયે, તે આનંદની, ક્રોધક વેળા ધીરૂ ડોલતી ને ક્રોધક વેળા ગાતી ચાલતી.

—પણ હમણુ થોડા દિવસ થયા ક્રોધક અગમ્ય વિપાદી ભાવ તેને અંતરે ને તેને મુખે, છવાઈ ગયો હતો.

સામંતની તસ્વારથી ધવાયેલો બેનો વૃદ્ધ પિતા હવે સાગ્ને થઈ ગયો હતો.

—પણ સામંતની ઝમ્મત અનુપાને અંતરે અહો-નિશ ચિત્રિત હતી એ નિર્દોષ સરલહૃદયા બાલિકાએ આ જીવનમા મોતપુત હૃદય એક માત્ર સામંતને જ

આપ્યું હતું. સામંત જ તેનો આનંદ, સામંત જ તેનું જીવન, સામંત જ તેનો સૂર્યચન્દ્ર, સામંત જ તેની સવાર કે સંજ્યા, સામંતજ તેનું સર્વસ્વ હતો.

ને હમણાં ઉંડા વિષાદે ફૂળી, માથે તાંબડી ધરી, જમણે હાથ ઉંચો કરી, એ હાથની હથેલીનો ટેકા તાંબડી પડી ન જાય એ માટે આપી, તે ધીરો ચાલે. ખેતરોની બાબુએથી ચાલી જતી હતી.

કાંઈક વાર ખેતરને બદલે એ બાબુએ ઝાડની ઘટાઓ આવતી. એ ઘટાઓ વચ્ચેથી પસાર થતી અનુપાને કાંઈક વેળા કલ્પના થઈ આવતી જાણે સામંત એ ઘટામાંથી બહાર નીકળ્યો-તેની આંખમાં આંસૂ હતાં-તેની મીટમાં વિનંતી હતી-તેણે અનુપાને હસ્ત ઝાલ્યો-ક્ષમા ચાહી-ને જીવનભર તેની સાથે જ રહેવાનું વચન આપ્યું.

અનુપા આનંદી ઉઠી-જાણે ખરેખર સામંત મળ્યો હોય તેમ મનમાં વાત કરતી ઉભી રહી ગઈ. ઓચિંતો તાંબડીને ટેકવેલો તેનો જમણો હાથ ત્યાંથી ઉપડી નીચે આવ્યો. તે તાંબડી માથા પરથી હેઠે આવી પડી ત્યારે જ અનુપાને ભાન આવ્યું કે એ તો દીવાસ્વપ્ન હતું.

હા ! કેવી સુંદર કલ્પના હતી એ ? કેવું મીઠું ને આનંદજનક દીવાસ્વપ્ન હતું એ ? આશાની પૂર્તિ કરતાં આશાની સ્મૃતિ વધુ સુખકર હોય છે.

સસ કરતા કલ્પના વધુ સુદર, વધુ લચ્ચ ને વધુ
આનન્દજનક હોય છે

—પણ અકસોસ ! દીવાન્વખો કે દીવાકલ્પના
થોડીક કાલુ જ ટકે છે—આશાની સ્મૃતિને નિરાશાનો
અગ્નિ તરત જ પીગળાવી દે છે. સામંત તેને તણ
ગયો હતો એ વિચાર આ દીવાસ્વપ્ન પછી પાછો
તરત જ અનુપાને આવ્યો ને તેની મધુર સ્મૃતિ
દુઃખદ સમશ્વમા ફેરવાઈ ગઈ.

અતિ દુઃખિત બની, રહેજ નીચી વળી, તેણે
તાબડી ઉપાડી ને પાછી માથે મૂકી, પુનઃ
જમણો હાથ નાંખડીને ટેકવી, તે પૂર્વવત્ ચાલવા માંડી

તેને અંતરે ગદન વ્યથા ભરી હતી તેણે
પ્રેમજીવન, તેના આશાસ્વપ્ના, તેની મુખકર ધડીઓ,
સૌ વિનાશ ગયું હતું !

અતરે દુઃખ, અરણે ભાર, નયને નિરાશાજનક
સમણા, એ સર્વ સાથે અનુપા ધીરી ગતિએ
ચાલતી હતી

કેવો મુખદ સમય હતો એ, જ્યારે ઘોઘની
સમીપ, નમતી સખ્યાની સોનેરી આંખના છત્ર હેઠળ,
સામંતની સાથે એ બેઠી હતી ને પ્રેમાસાપર્થી
જીવનને સ્વર્ગીય બનાવ્યું હતું ? અને કેવી દુઃખદ
ધડીઓ હતી આ જ્યારે સામંતની સ્મૃતિનો ભાર
હવે વડન કરતી તે ચાલી જતી હતી !

ધૂળ વા ખેતરની લીલીછમ લીંઝોતરી; કશા ય તરફ તેનું ધ્યાન નહોતું.

તેને એક જ ધ્યાન હતું—તે સામંતને મળવાનું ! સામંતને મળવાનું !!

એઉ બાબુના વૃક્ષોની હાર તેના દોડવાથી સામી બાબુએ દોડતી જણાતી “સૂ સૂ” સૂસવતો પવન તેના દોડવાની ગતિથી તેની સામે અથડાતો, તેની ઓઢણીના પાલવને વાતાવરણમાં કાંઈ પ્રેમશ્વજ સમે ફરફરાવતો હતો.

તે દોડી જતી હતી--અસ્થિર--અસ્વસ્થ અવિશ્રાંત ભાવે !

ખેતરોમાંથી પાછા વળતા ખેડુતો આ રીતે અનુપાને દોડી જતી જોઈ નવાઈ પામતા હતા. માર્ગ પરનાં ઝુપડાંઓમાં વસતી ખેડુતની સ્ત્રીઓ આ ગાંડી સ્ત્રીને આવી રીતે આવેગથી દોડતી જોઈ રહી હતી. ખેડુતનાં નાનાં તોફાની બાળકો અનુપાને પોતાના જોવી જ તોફાની ગણતાં ને તેને આમ દોડતી જોઈ આનંદથી અર્ધ-નાચતાં.

પણ એ સર્વ તરફ અનુપાનું રહેજ પણ ધ્યાન નહોતું. તેને તો બને તેટલું જલ્દી રાજમહેલમાં પહોંચવું હતું સામંતને નીરખવો હતો ને પોતાને તજતાર એ નિષ્કુર પુરુષ પાસેથી ન્યાય મેળવવો હતો.

એ સૂર્ય અસ્ત થતા હતા—એક ઉંચે બોમનો

અને બીજે અનુપાના અતઃની આશાનો ।

માથા પગે તેની ઓળખીને છેડે ઉતરી ગંગા
—અનુપાએ તેની દરિયા તરી નદિ તે બો એક
સખા વેગથી, પોતાના પગે ઉડતી ગંગાની ધૂમ
દેડતી એ વેગા લાગતુ તરે ધુમ્મસ પાછા મુક
છૂપાયો હતો !

તેનો શ્વાસ લગઈ અંગે દોઈ વેળા તે પડ
પડ થઈ જતી ગંગા તે થઈ નદિ

કેમ થયે ? આમતના લગના અમાચાર એને
વિજળી કરના પણ અધિક ઓડાવના હતા ।

આ રીતે ૫૦ વેગે દેડતી દેડતી તે ગંગાદમ
આવી પહેચી માર્ગમાના લોઢા આ ગડી ઓને
દેડતી જોઈ ગંગા ડેડવાડ ડેડખામાથી જોના હતા
તરુચાર આગળ આ ઓને ગડી અમલ પાછા દેડ

—પણ અનુપાને એ ક્યાની પગાડ નહોતી ।

તે તો એકમદખા વેગથી ગંગામહેવ તરફ દેડતી હતી

તે ગંગામહેવના દરવાજા પામે આવી પહેચી
પહેગે લગતા મીપાઈએ હતુ “ સચુ ! ક્યા જાય છે ? ”

પણ અનુપા અધી હતી—તેણે જાણે કે ધ્રુવ
જે ન દોષ એ રીતે મહેવનો દરવાજા વટાવી
તે અદર દેડી મીપાઈ તેની પાછા દેડે ।

પ્રકરણ ૧૨ મું

સખુર !

રાજગઢના રાજમહેલમાં આજ જખરી ધામધૂમ હતી.

રાજની એકની એક કન્યા રનેહવતીનાં લગ્ન રાજના મૃત સેનાપતિ જોરાવરમલના પુત્ર સામંતસિંહ વેરે આજ થવાનાં હતાં.

મહેલને અજ્ય રીતે શશુગારવામાં આવ્યો હતો. પ્રત્યેક ઓરડાના દ્વાર પર તોરણ બંધાયું હતું. યોગાનમાં અતિ સુશોભિત જરીયાન શમીયાણો ઉભો કરવામાં આવ્યો હતો. એ શમીયાણાની વચ્ચેવચ્ચ ચોરી બાંધી હતી અને બેસવાને માટે ચારે તરફ ગાલીચા ખીંછાવ્યા હતા. એ ગાલીચા પર એક જગ્યાએ રાજને બેસવા માટે રત્નજડિત ખુરશી મુકેલી હતી.

શમીયાણામાં રાજવંશી સ્ત્રીપુરૂષો અને આગેવાન નાગરિકો અને નાગરણો બેઠાં હતાં. ચોરીમાં રાજ-પુરોહિત વચ્ચે 'અગ્નિ સળગાવી, લગ્નની સર્વ સામગ્રી તૈયાર કરી, બેઠો હતો. ચારે તરફ સુવાસિત ધૂપ વાતાવરણને સુગંધિત બનાવી રહ્યો હતો. પીતળની અનેક દીવીઓમાં બળતા દીપકો શાન્ત ઓજસ્વી

પ્રદાશ પાડી રહ્યા હતા.

સૌ ગગનના આવવાની રાહ જોઈ રહ્યા હતા
અતે રાગ દાનમલ મહેલના એક એરડામાથી
નીકળી, મહેલનાં પગથીઆ ઉતરો યોગાનમાં આગ્યો
અને શમીપાણીમા જોડવેલી રત્નજડિત ખુરશી પર એકો
બ્રાહ્મણે ગગને આશિર્વાદ આપનાર યોગ ઉચ્ચાર્યો
દાનમલના આનંદનો પાર નહોતો તેની આશાની
પ્રમાણ આજ પરીપૂર્ણ થતી તેને દીસતી હતી
તેના નયનના નૂર સમી તેની પુત્રી એલવનીને તે
આજ સામત સમા વીગ ને ગજવળી યુવાન વેગે
લગ્નબંધને બાંધતો હતો-પ્રભુનિર્મિત રૂણથી આજ તે
મુક્ત થતો હતો.

ગગએ વરકન્યાને લાવવાની આજ્ઞા કરી
થોડીવારમા વરકન્યા આવી પહોંચ્યા. તેમની
પાછળ રાજનાગીઓ મંગલગીત ગાતી હતી.

સામતે આજો ગુલાબી સુરવાળ ને તે પર
જરીયાત અંગરખું પહેર્યા હતાં. શિર પર રત્નજડિત
મઢીલ હતું. પગમાં જરીથી ભરેલી મોઝડીઓ હતી
શાન્ત ભાવે, અતિ ગંભીર બની, તે કન્યા સાથે
ચાલતો હતો.

એલવતીએ જગીથી ભરેલું લાલ પાનેતર પહેર્યું
હતું. પગમા ને હાથમાં મેદીની લાલ આકૃતિઓ
દીપના પ્રદાશમાં સ્વિશેષ ઝળકી ઉઠતી જણાતી.

માથે સેંથીની વચ્ચેથી જીણી રતનોની હારે ગુંથી હતી ને એ હાર કપોત્રપ્રદેશ આંગળ આવંતી જંમણી ને ડાબી બાજુએથી છેક કાનની પાછલા ભાગે સુધી ગુંથાઈ હતી. નાકમાં અનેરો રતનજડીત હીરો ચંમકતો ને દીપમાંથી નીકળેતા કિરણો એ હીરો પર અથડાઈ, દ્વિગુણિત પ્રકાશિત થઈ, પાછાં વાંતોવરણમાં ફેલાતાં ને વાતાવરણને જમણું પ્રકાશિત કરતાં.

સ્નેહવર્તી પણ શાંત ભાવે છતાં મુદિત હૃદયે સામંતની બાજુએ ચાલી આવતી હતી.

વરકન્યાએ શમીયાણા હેઠળ પ્રવેશ કર્યો ત્યારે આસપાસ બેઠેલાં નરનારીઓમાંના અનેક તેમના પર કૂલની વર્ષા કરી.

ધીમે ગંભીર પગલે ચાલી ચોરીમાં આવી વરકન્યા ત્યાં બીછાવેલા જરોથી ભરેલા નીનકડા ગાલીચા પર બેઠી.

રાજપુરોહિતે લગ્નવિધિની તૈયારી કરી-અળતા અગ્નિમાં થોડું ઘી રેડ્યું-પોથીનાં પાનાં અવસ્થિત ગોઠવ્યાં, ને કુંકરોવટી લઈ વરકન્યાને શુભ કંપાળે આંદણો કર્યો.

પછી રાજપુરોહિત ધીમે પગલે, પણ આનંદથી, રાજ દાનમલ પાસે આવ્યો ને તેને આંદણો કર્યો.

રાજનંતા અંતરમાં આ વેળા આનંદનો સાગર ઉલટતો હતો. તે અતિ ભંકિત ને આનંદથી, બેઠે

(૧૭)

નેત્રોને સ્હેજ મીંચી, પુરોહિત સામે હાથ જોડી
ચાલ્યો કરાવી રહ્યો.

—એટલામાં થોડે ઉંટ્યો એક તિવ્ર બ્રૂમ
સંભળાઇ “સચુર !”

ઐતુ ખ્યાન એ તરફ ખેંચાયુ રાગએ પણ
આખો ઉઘાડી નાખી.

તે અનુપા હતી ! શ્વાસભેર દોડતી તે શમી-
યાણ તરફ આવતી હતી ! તેની પાછળ મહેલનો
દ્વારપાળ દોડતો હતો !

પ્રકરણ ૧૩ મું

ન્યાયનો કાંટો

સૌ સ્તબ્ધ બનીને એ દિશા તરફ જોઈ રહ્યાં !

અનુપાનો શ્વાસ ભરાઈ આવ્યો હતો. તે હાંફતી હાંફતી રાજના આસનથી થોડે દૂર ઉભી રહી !

“ મહારાજ ! માનતી નથી ! ના કહેવા છતાં અંદર દોડી આવી. ” દ્વારપાલે પોતાનો બચાવ કરતાં કહ્યું.

રાજાએ એ છોકરી તરફ નખશિખ જોયું ! ઘણું દોડવાને લીધે એના ઘઉંવળ્યાં દેહ પર સ્તાશભરી ઝાંય છવાઈ હતી ને તેમાં એ ગ્રામ્યકન્યા અધિક દીપતી. તે જોઈથી શ્વાસ લઈ રહી હતી. તેની આંખો વરકન્યા તરફ ચોંટેલી હતી, ને જાણે કંઈક ઉત્પાત મચાવવા આવી હોય એવું એના મુખ અને એની આંખો પરથી વંચાતું.

“ તું કાણ છે છોકરી ? તે આમ શા માટે કરે છે ? ” રાજાએ ઉત્સુકતાથી પૂછ્યું.

અનુપા બે વાર શ્વાસ લીધા પછી બોલી “ મહારાજ ! ન્યાય મેળવવા માટે ગરીબને આનાથી પણ વધારે ચિન્તા, વધુ કષ્ટ ને વધુ વિષમ સ્થિતિ મોગવવી પડે છે. ”

“ એટલે ? ” ગ્રેજ લવા ચડાવી દાનમલે પૂછ્યું

“ એટલે એ કે પુત્રપત્ની બેવડાઇએ જગતને
અર્ગભાથી નકે બનાવ્યું છે ”

“ અપદ વાન કર છોકરી ! મોઘમ વાત સા-
ભળવા જેટલો ને લાખી ચર્ચા કરવા જેટલો સમય
નથી. લગ્નનું મુહૂર્ત વહી જાય છે ”

“ તો બોલો રાજન્ ! તમારા રાજ્યમાં જે
કોઈ પુરુષ, કોઈ કુમારી કન્યાને બોળવી, તેને પ્રેમમા
ફસાવી, પછી તેને છેદ દધ, એ ગરીબ બાલિકાને
તણ, અન્યથ લગ્ન કરે તો એ તમારે મતે કંઈ
મળતે પાત્ર છે. ? ”

“ કોણ છે એવો નરાધમ મારા રાજ્યમાં ! એ
મોતને જ લાયક ગણાય ” ગાળએ ક્રોધિત સ્વરે કહ્યું

અનુપાએ ઢાણભર સામત તરફ જોયું નીચું
જોઈ એ ગદન વિચારે પડ્યો હતો બહુ જ ખારો-
કાઈથી એકવતી સામત તરફ જોઈ રહી હતી
રાજર ગ્રેજા સા અતી ઉત્સુકતાપૂર્વક સાભળી રહ્યા
હતાં કંઈક નવી વાત, કંઈક નવો ભેદ, પ્રકાશમાં
આવવાની આશી પર છે એમ સા કંઈપણ શક્યા.

“ આ ઉભો-આ ઉભો એ નિઠોર, નિઠુર
પુરુષ ! આ રહ્યા એ દયાહીન રાજવંશી, જેણે
મારે આગ્રમે આવી, મને પ્રેમનું પ્રતોભન બતાવી,
મુખતી કદપના-સૃષ્ટિ મારી સન્મુખ સર્ગવી, પછી

મને દગો દીધો ! આ રહ્યો એ વળ હૃદયનો
નર સામંતસિંહ ! ”

“ હે...સામંત ? ” રાજા ચમક્યો ને સામંત
તરફ તેણે નજર ફેરવી.

“ પૂછો-પૂછો એને કે શા માટે એણે મારા
સમી સરલહૃદયા કુમારિકાને પ્રેમશિખરે ચઢાવી,
એ શિખરેથી અનેરી સૃષ્ટિશોભા બતાવી, લાંથી
નીચે ગળડાવી દીધી. પૂછો એને કે શા માટે માફ
કામળ હૃદય હાથમાં લઈ, ક્ષણભર તેને રમાડી, પછી
બે હથેલીઓ વચ્ચે એ હૃદયને મસળી નાખ્યું !
પૂછો રાજા ! પૂછો ને ન્યાય કરો ! ”

“ શી વાત છે સામંત ? ” રાજાએ ક્રોધથી
પૂછ્યું.

સામંત નિરૂત્તર રહ્યો. હજી પણ એ નીચું જ
જોઈ રહ્યો હતો.

“ કેમ જવાબ આપતો નથી ? ” રાજાએ ફરી
વાર પૂછ્યું.

સામંત હજી પણ ચૂપ જ રહ્યો !

“ શું આ છોકરી કહે છે તે ખરી વાત છે ? ”

ઉત્તર ન મળ્યો !

“ છોકરી ! ” રાજાએ કહ્યું “ એ અનુ-તર છે.
તું કહે, બાબત શી છે ? ”

“ મહારાજ ! એક કારમી સખાએ, કાષ્ઠ દુદ્ધે વેરાયેલી ધડીએ, અમારા પર્વત પગના ખડે સમા મકાનમા ધાયલ થઈને આપનો આ પાલિન પુત્ર આવ્યો, પોતાને ચઢાવન તરીકે ઓળખાવ્યો. મેં ને મારા વૃધ્ધ આપે સારવાર કરી તેને સામે કર્યો. પછી તે આઠ દિવસ ખડિયેરોમા રહ્યો. મને પ્રાણવત ચઢાવનો દેગ કર્યો. મારા ભાઈએ જ તેને ધાયલ કર્યો હતો. એ ભાઈ ઓચિતો એક રાત્રે ખડિયેરમા આવ્યો ને સામંતે તેને મારી નાખ્યો. પછી મારા આપને દ્વિયુદ્ધમા ધાયલ કરી અહીં આવ્યો. આ બધા માટે એને હું દોષિત ઠરાવતી નથી. જાણા ને ચઢાવતોનુ વેર સારૂં ય ગજપુતાના જાણે છે, પણ મહારાજ ! મારી આશાની ઇમારતને, મારા પ્રેમની ઇમારતને, આ નિષ્કુર રાજકુમારે તોડી નાખી છે. હવે હું શું કરું ? ક્યા જાઉં ? મેં તો જીવન તેને જ અર્પ્યું હતું ! હવે એના વિહેણા આ જીવનને શું કરું ? ”

રાગની આખમા કાષ્ઠ ઉભરાયો—તેનો દેહ નહેજ કંપવા લાગ્યો. આસન પરથી તે ઉભો થઈ ગયો ને બોલ્યો “ સામંત ! ખરી વાત શી છે, તે બોલ ! ”

આ વેળા કાણુ જાણે કેમ સામંતથી ઉચું બોલાઈ ગયું. તેની આંખમાથી દડદડ આંસુઓ વહી

રહ્યાં હતાં !

અનુપાએ આ જોયું !

ઓ, પ્રભુ ! આ શું થતું હતું ? અનુપા આ શું કરો રહી હતી ?

અનુપાનું હૃદય દ્રવી ઉઠ્યું. સામંતની આંખમાંથી ટપકીને નીચે ભોંય પર પડતું પ્રત્યેક આંસુ જાણે કુહાડો હોય તેમ ટપકતી વેળા અનુપાના અંતરપટે જાણે એ કુહાડાનો ઘા લાગતો. સામંતના આંસુના પ્રવાહમાં અનુપાને પોતાનો સંસાર ઓગળી જતો લાગ્યો. પોતાનું સુખ-પોતાની આશા-પોતાનો પ્રાણ-પીગળી જતાં લાગ્યાં !

એ શું કરી રહી હતી ? જેને; તે પ્રાણુથી અધિક રહાતી હતી, જેનો પ્રાણ એના પોતાના પ્રાણુથી તેને અધિક વહાલો હતો, એ પ્રાણને તે આટલું કષ્ટ આપી રહી હતી ! એ પ્રાણને તે રડાવી રહી હતી ! હા ! હા ! કેવી નિષ્કુરહૃદયા નારી હતી પોતે ? તે પોતે સહી શકતી નહોતી - બલિદાન આપી શકતી નહોતી, ને છતાં-છતાં-શુદ્ધ પ્રેમની !.....

શુદ્ધ પ્રેમ ? શુદ્ધ પ્રેમ એટલે શું સ્વાર્થ ? શુદ્ધ પ્રેમ એટલે શું ધારેલા મનોરથની પૂર્તિ માત્ર ? શુદ્ધ પ્રેમ એટલે શું સુખ, આનંદ ને આશાની ઇમારત ? શુદ્ધ પ્રેમ એટલે શું સયોગ ને સહચાર માત્ર ?

ના ! ના ! શુદ્ધ પ્રેમ એટલે નિશ્ચય ! શુદ્ધ પ્રેમ એટલે બલિદાન ! શુદ્ધ પ્રેમ એટલે પોતાની આશાને ભોગે પણ પરોપકાર ! શુદ્ધ પ્રેમ એટલે સ્હાવાની, સ્હેવાની ને નિરાશાજનક દીસના એ સ્હેવામા પણ આશાજનક કોષ અકલ્પ્ય આનંદની બનેલી ઇમારત ! શુદ્ધ પ્રેમ એટલે વિયોગ ને સયોગ સમયની મુદ્દ મુખદ મૃતિ ! શુદ્ધ પ્રેમ એટલે સદચાર નહિ, સદચારને ભોગે પણ સદકાર !

ત્યારે ?

ત્યારે શુદ્ધ પ્રેમની વાતો પોતે શા માટે કરી હતી !

અનુપાનું હંધુ ભરાઇ આવ્યું ! સામંતને એણે ગડાગો દતો ! જો એ પુરૂષ નિષ્કુર હોત, દગા-બાજ હોત, ભમતા ભ્રમ સમો ભોગી ને બેદરકાર હોત, તો આ વેળા, આ રીતે, ગત નહિ જો એ અનુપાને ખરા હૃદયથી સ્હાતો ન હોત તો આ સમયે આમ આસુ ટપકાવત નહિ. જો એ અનુપાને ત્યાગી જવાના એના કાર્ય બદલ પશ્ચાતાપ કરતો ન હોત તો આમ નીચું જોઇ રહેત નહિ એ તો નિર્લજ્જ બની પોતાના પાવક પિતાને જવાબ આપત કે “ હું કાંઈ જાણતો નથી ! આ ટ્રેડ ગાડી સ્ત્રી લાગે છે ! કોઈ દુગારી નારી લાગે છે ! હું એને ઓળખતો જ નથી ! મેં એને કદિ જીવનમા જોઇ જ નથી ! ”

—પણ ના ! એ તો રડતો હતો—એ તો પશ્ચા-
તાપ અનુભવતો હતો—એનો પ્રાણ—એનું હૃદય—એનો
આત્મા; સર્વે એક સરખાં, એક ધારે, રડી રહ્યાં
હતાં !

હા—હા ! કેવો સરળ હૃદય, કેવો પ્રેમી, કેવો
નિખાલસ એ પુરુષ હતો ! ને છતાં એવા પુરુષરત્નને,
એવા મહાન ને ઉદાર આત્માને, અનુપા કેવો અન્યાય
કરી રહી હતી ! હાય ! તે સામંતને—તેના મહાન ને
વિશાલ હૃદયને—તેના ઉત્કટ પ્રેમભાવને—સમજી શકી
નહોતી. તે માત્ર તેના બાહ્ય વર્તનને જોતી હતી—એ
વર્તન પરથી તેના હૃદયનો તોલ કરી રહી હતી—પણ
ના ! એમ ન હતું ! એ હૃદય અનુપાના પ્રેમવિહીન
નહોતું ! એનો પ્રાણ અનુપાના પ્રેમના તત્ત્વો વિહીન
ન હતો ! એનો આત્મા અનુપાના પ્રેમથી ખાલી
ન હતો !

આવા વિચારો અનુપાન અંતરે ઉભરાતાં, તેનું
અંતર જાણે સામંતસિંહના પ્રેમવિચારની ઉબમાએ
પીગળી જવા લાગ્યું અને જાણે ‘એ પીગળેલું’ હૃદય
આંસુરૂપે તેના ખયનમાંથી બહાર વહેવા લાગ્યું ! તે
પણ રડી રહી !

રાજા દાનમલ આ જોઈ રહ્યો ! એક બાજુ
સામંતની આંખ આંસુભીની છે, બીજી બાજુ આ
છોકરી નયનેથી નીર વહાવે છે !

“છોકરી ! તું શા માટે રડે છે ? શું તે એમ ધાર્યું કે હું ન્યાય નહિ કરું ? તારા મનમાં શું એમ આવ્યું કે સામંત મારો પાલિત પુત્ર હોવાથી હું પક્ષપાત કરીશ ? ના-ના ! ન્યાય તો રાય ને રક બેઠિને માટે સરખો છે એ દેહાત દડને પાત્ર છે-ને એ જ સખ હું તેને કરીશ ! આ લગ્ન બધ કરો !”

સૌ અત્યંત ચમકી ગયા !

અનુપા કપી ઉઠી ! દેહાત ને તે એ સામંતનો ! જેને પામવાની લાલસાએ તેણે આ બધું કર્યું હતું તેનો જ દેહાત ! સામંત જે આ સંસારથી ચાલ્યો જશે તો અનુપાને પછી આ સંસારમાં શું રહેશે ? શી આશાએ તો પછી અનુપા આ જગતમાં જીવશે ? ના-ના ! સામંત ન જ મરે-ન મરી શકે ! અનુપા કદાચ મરી શકે, પણ સામંત નહિ સામંત તેનો પ્રાણ હતો-તેની એકમાત્ર આશા હતો-તેનો શ્વાસ-તેનું જીવન-તેનો આત્મા, જે કહો તે હતો, સામંત તેને માટે શું નહોતો ! સામંત જ તેનું સર્વસ્વ હતો સામંત તેનો લગવાન-તેનો ઇશ્વર હતો ! તેને એ કેમ મરવા દઈ શકે ?

અનુપાનાં આંસુ હવે ઝેંઝે વધુ વેગે નયનમાંથી નીકળવા લાગ્યા ને નીચે પડી જમીને લીળવા લાગ્યા

સહસા તેને એક વિચાર સૂઝી આવ્યો—અદ્ભુત વિચાર ! સામંતને બચાવવાનો ને પોતાનું બલિદાન આપવાનો !

બેચાર ક્ષણમાં મનમાં ને મનમાં એ વિચારને અમલમાં મૂકવાનો તેણે નિશ્ચય કરી લીધો.

તે ઝટ દોડી ને સામંત પાસે જઈ તેને ચરણે પડી, “ રાજકુમાર ! ક્ષમા ચાહું છું ! તમારા પર ખોટું આળ મૂકવા માટે ક્ષમા ચાહું છું ! હું પાપિની છું. તે દિવસે પર્વતશીખરે મેં તમને ધર્મ-ભ્રષ્ટ ને પ્રેમભ્રષ્ટ કરવા પાપમય યત્ન કર્યો હતો, પણ તમે અડગ રહ્યા ! તમે કહ્યું કે “ સ્નેહવતી જ એક માત્ર મારે ભોગ્ય છે. ” હાથ ! તમારા એ પવિત્ર શબ્દોની પવિત્રતા ને મહત્તા હું ન આંકી શકી. વેરની ધૂનમાં અહીં આવી મેં ખોટું તહોમત તમારા પર મૂક્યું. હું પાપિની છું—હું દ્રોહિની છું—હું નિષ્ઠુરા છું—વિચારાહીના છું ! મને ક્ષમા કરો ! મને ક્ષમા કરો ! ”

સામંત ચમકી ઉઠ્યો ! અનુપા આ શું કરી રહી હતી.

તે મનમાં કંઈ નિર્ણય કરી શકે તે પહેલાં તો અનુપા તેના ચરણ આગળથી ખસી સ્નેહવતીને ચરણે પડી !

“ બહેન ! રાજનન્દિની ! આ પાપિની ગ્રામ્ય

કન્યાને માફી આપો ! તમારૂં અમૂલ્ય રત્ન લૂટી
 લેવા તેણે ચત્ત કર્યો હતો ! તમારા પ્રેમથી સામતને
 વિચલિત કરવા મેં પ્રયત્ન આદર્યો હતો, પણ સામત
 પુરુષરત્ન છે ધર્મ ને પ્રેમમા અડગ છે—મારી માગણીને
 તેણે તિરસ્કારી—મને તરછોડી ને પગિલામે વેરમા અધ
 બની તેની લગ્ન ધડીએ મેં આજ તેને રડાવ્યો !
 ઓ બહેન ! કહો કહો આ પાપનુ પ્રાયશ્ચિત હું
 શી રીતે કરીશ ! જીવનનું આ કલક શી રીતે ધોઈ
 શકીશ ? ”

એકવતી પણ અજબ યષ્ઠ ગઈ ! સામતને
 હવે સમજવા લાગ્યું કે અનુપા અદ્ભુત રીતે સયમ
 રાખીને આત્મબલિદાન આપી રહી હતી તેના પ્રત્યેના
 સાચા પ્રેમ ખાતર તે આત્મોત્સર્ગ કરી રહી હતી ।
 તેને દેહાત દડથી બચાવવા એ મિથ્યા વદી રહી
 હતી ને બધો દોષ પોતાને માથે વહોરી રહી હતી ।

પણ એ વિષે હજી વધુ વિચાર સામત કરી
 શકે તે પહેલા અનુપા, રાજ દાનમલ પાસે જઈ
 તેના ચરણોમા પડી

“ મહારાજ ! પિતા તુલ્ય રાજનું ! આ દી-
 કરીને ક્ષમા આપો ! વેરના આવેગમા મેં તમારા
 આ પુત્ર પર તદ્દન જોટું તહોમત ચઢાવી, તમારા
 જીવનની સૌથી આનંદી ધડીમાં મેં શોકની છાયા
 પુરનાનો ઘણિત ચત્ત કર્યો છે મારી પાપપૂરિત

યાચનાને સામંતે તિરસ્કારી એ માટે મેં તમારી આશાની ઇમારતને તોડી પાડવા તેના મૂળ પર ઘા માર્યા છે; ઓ ! ઓ ! પ્રભુ પણ મને માફ નહિ કરે ! ”

તે ચોધાર આંસૂએ રડવા લાગી. રાજા દાનમલ ડાબા હાથની અંગુઠાની બાજુની એ આંગળીએ દાઢીમાં નાખી વિચારી રહ્યો !

“ શું આ સાચી જ વાત છે ? શું તેં સામંત પર હમણાં જે તહોમત મૂક્યું તે કેવળ મિથ્યા જ હતું ? ”

“ હા રાજાધિરાજ ! મિથ્યા-સર્વાંશે મિથ્યા હતું ! ભાન ભૂલીને પાપાચાર આદરવા તત્પર બનેલી ને તેમાં નિષ્ફળતા પામેલી એક અબજાનું વેર લેવાનું એ સાધન હતું ! પણ પ્રભુએ મને ખરે સમયે સહબુદ્ધિ આપી. ”

રાજા દાનમલે સામંત પ્રત્યે જોયું. તે સ્થિર ભાવે અનુપા પ્રત્યે અનિમિષ જોતો ઉભો હતો !

“ પણ છોકરી ! એમ હોય તો ખોટું તહોમત મૂકનારને શી સજા છે તે તું જાણે છે ? ”

“ ગમે તે હોય રાજાધિરાજ ! ” અહ્લુત દઢતાથી અનુપાએ ઉચ્ચાર્યું. ”

“ મૃત્યુની !-મૃત્યુની સજા છે ! તારા જેવાં મિથ્યાવાદિની માટે મૃત્યુની જ સજા છે ! ”

“સહર્ષ રાજન્ ! પાપનુ પ્રાયશ્ચિત કરવા તત્પર બનેલી આ અનુપા મૃત્યુને આલિંગવા ખુશી છે ! બ્રહ્મ વિચારોનું ફળ પામવાને પ્રસ્તુત આ અનુપા મૃત્યુથી એજ પલ્લુ કરતી નથી ! આપો ! મૃત્યુ આપો હું એને સત્કારીશ—એને વધાવીશ—એ મૃત્યુના પાપ પુણ્ય

ને એ વેળા એક દ્વારપાળ ઓચિતો રાજ દાનમલ પાસે આવ્યો અને નમન કરી બોલ્યો, “મહારાજ ! બહાર એક વૃધ્ચ ચદાવત ઉભો છે ! કહે છે કે હું અનુપાનો પિતા છું ! અહીં આવવા ખચે છે !”

અનુપા ચમકી ઉઠી ! વિજ્ઞાનોને જાણે તેને માથે પ્રકાર થયો !

“ના-ના રાજન્ ! તેને અહીં આવવાની શી જરૂર છે ! મારા પાપાચારની વાત સાંભળી એ દુઃખ પામશે.” અનુપાએ રાજને કહ્યું

“દીકરી ! તેને આવવાની મારાથી ના કેમ કહી શકાય ? કદાચ તેને કાષ્ટ કહેવાનું હોય તો ! જ, તેને બોલાવી લાવ !” રાજાએ દ્વારપાલને આજ્ઞા કરી

નમન કરી દ્વારપાલ ગયો.

સામત, અનુપા ને સ્નેહવતી ત્રણે ભાવીની આશંકા કરી રહ્યા.

સામંતને લાગ્યું કે એ વૃદ્ધ સૂરજમલ ત્યાં આવીને ખરી બીના જાહેર કરી દેશે, અને તેના પોતાના પાપને અનુપા ઢાંકી રહી છે, એ પાપ ખુલ્લું પડી જશે.

અનુપાને લાગ્યું કે આત્મોત્સર્ગના પોતાના માર્ગમાં તેના વૃદ્ધ પિતા વચ્ચે ભીંત બની માર્ગ રોધી રહેશે.

સ્નેહવતીને લાગ્યું કે નવો કંઇક ભેદ જરૂર ખૂલશે.

“ તમે સૌ બેસી જાઓ ! ” જીજ્ઞાસાથી ઉભાં થયેલાં પ્રજાનાં આગેવાન નરનારીઓને તેમજ રાજ્યાધિકારીઓને સંબોધતાં રાજા બોલ્યો “ આ વાતનો નિર્ણય હમણાં થઇ જશે, ને લગ્નવિધિ આગળ ચાલશે. ”

એવામાં આંખમાંથી તણુખા વેરતો, વેરના આ-વેગથી દેહની નસનસે કંપ પામતો, જીવન ને મરણને જાણે સમાન ગણતો હોય એટલી દૃઢતા દાખવતો, વૃદ્ધ સૂરજમલ તે તરફ આવતો જણાયો.

અનુપાની પાસે આવી પહોંચતાં તે વૃદ્ધ અટક્યો અને રોષભરી ‘આંખોએ તેના સામું જોઇ બોલ્યો “ કાં દીકરી !, પાછી અહીં આવી ? મૃગજળને સત્ય જળ માનવાની તારી ભ્રમણા હજી જતી નથી ? ”

“ ના બાપુ ! ના, હું તો મારા પાપનું પ્રાયશ્ચિત કરવા આવી છું. ”

“ એટલે ? ” સૂરજમલે લના મ્હેજ ઉઘાડી પૂછ્યું

“ એટલે એ કે હું પણ તમારી જ પેઠે વેરના આવેશમા ને ક્રોધના આવેશમા આ સામત પર ખોટું આગ ચલાવવા આવી હતી, પણ પ્રભુએ મને મદ્દુરુદ્ધિ આપી મેં ખરી વાત કહ્યુંથી મેં તેની ક્ષમા ચાલી-મેં મહારાજની પણ ક્ષમા ચાલી-મારી બહેન નેકવતીની પણ ક્ષમા ચાલી

“ પણ શાની ક્ષમા ? કંઈ સમજાય ? ”
અર્ધ-ક્રોધથી સૂરજમલે પૂછ્યું

“ માપુ ! મેં સામતસિદ્ધને ધર્મબ્રહ્મ ને પ્રેમબ્રહ્મ કહ્યા યત્ન કર્યો હતો પણ તે તો ધ્રુવ સમો અચલ ને પરિત સમો અડગ રહ્યો હતો મેં વેન્ની ધૂનમા હમણાં અહીં આવી, આ લગ્નમા બાધા નાખી, મહારાજને કહ્યું કે તેણે મને દગો દીધો છે ન્યાયી મહારાજ તેને દેહાત દડની સગ્ન કરતાં હતા, ત્યાં મને સદ્દુષ્ટિય મુઝી ને મેં ખરી વાત કહી દીધી ! ”

સૂરજમલ રિશ્તેર આખોએ અનુપા પ્રત્યે જોઈ-હયો વૃધ્ધની એ વિશાળ આખો અનુપાના અતગ્ને બેઠવા મથી ગઈ એ શું કરી નહીં હતી ? ‘ હું મહાન બિદિદાન આપી ગઈ હતી ? એ પોતે જાણતો હતો કે સામતે જ અનુપાને દગો દીધો હતો ! છતાં અત્યારે એ માન હિલગી ગઈ હતી ને સામતને

ગુન્હો પોતે વહોરી લેતી હતી.

“ દીકરી ! ” રહેજ ડોકું ધૂણાવતાં તેનાથી બોલી જવાયું, “ મને તો કંઈ સમજતું નથી. ”

“ બાપુ ! ન સમજ્યા ? હું પાપનું પ્રાયશ્ચિત કરું છું. ”

“ પણ કેના પાપનું ? ” ફરી રહેજ ખીજાઈ સૂરજમલે પૂછ્યું.

“ મારા -તમારો પુત્રીના ! ”

વૃષ્ઠ ગુંચવાયો-હવે શું કરવું ?

રાજ દાનમલ આ બધું ધ્યાનપૂર્વક સાંભળી રહ્યો હતો. સામંતને લાગ્યું કે અનુપાના મહાન હૃદયનો વિચાર કરતાં તેનું પોતાનું હૃદય એના હૃદયની તુલનામાં સાગર સન્મુખ નાના ખાબોચીયાં જેવું હતું. રનેહવતી બહુ લક્ષ્યપૂર્વક આ બધું સાંભળી રહી હતી.

“ તારું નામ વૃષ્ઠ રજપુત ! ” રાજ દાનમલે પૂછ્યું.

“ સૂરજમલ ’ વૃષ્ઠે જવાબ આપ્યો.

“ સૂરજમલ ! ” રાજ ચમક્યો, “ એ નામ મેં ક્યાંક સાંભળ્યું છે ”

કપાળે કરચલીઓ પાડી રાજ કંઈક યાદ કરતો હોય તેમ સ્મૃતિને ઢઢોળી રહ્યો.

“ હા-હા-યાદ આવ્યું, તું ચંદાવતોનો આગેવાન હતો-ખરું ?

“ હા ”

“ સુરજમલ ! તારી પુત્રી માટે મૃત્યુ વિના અન્ય શિક્ષા નથી તેણે ખોટું તહોમત મૂક્યું છે, એ માટે ‘મૃત્યુ’ જ તેનો દંડ છે. ”

વૃધ્ધ ચમકી ઉઠ્યો-કપી ઉઠ્યો. મૃત્યુ ? અનુપાનુ ? ને તેના જીવતા ? આધળાની આંખ જેવી અનુપા, તેના નયનોની કીકી સમી, તેના જીવનના શ્વાસ સમી, તેના આત્માના એકમાત્ર બાકી રહેલા તત્ત્વ સમી, તેના હૃદયના વિમામા સમી તેની પ્રિય દુહિતા અનુપાનુ મૃત્યુ ?

ઓ પ્રભુ ! એ કેમ બને ? એ કેમ બને ?

તેના જીવતા અનુપાને મળતી તે કેમ જોઈ શકે ?

તેનું હૃદય ને તેનો આત્મા ગુણ રહ્યા “ અનુપા ! અનુપા ! દેવી સમી મારી દુહિતા ! તારૂં મૃત્યુ ! ના-ના ! એ નહિ થાય ! જીવતેજીવત સુરજમલ એ નહિ થવા દે ! ”

તેનું અંતર રૂડી ગયું. તે ટગરટગર અનુપા સામે જોઈ રહ્યો. આવી દીનતા, આવી નિરાધાર અવસ્થા, તેણે સારા જીવનમાં જોઈ નહોતી.

તે અનુપા સામે સ્થિર નજરે જોઈ જ રહ્યો હતો એમ સ્થિરતાથી જોતા જોતા તેને નયનેથી આંસુઓ ટપકવા લાગ્યાં. રાગ દાનમંત્રે તે જોઈ પુત્રીમમતા આ વૃધ્ધને ગાવી ગઈ છે એ તે સમજી શક્યો.

“ સૂરજમલ ! સમજી શકું છું કે દુહિતાનું વાત્સલ્ય તારી આંખેથી આંસુ ખેરવાવે છે; પણ ન્યાય એ ન્યાય જ છે. ન્યાયને આંસુ કે મમતા સાથે નિરૂપત નથી. અનુપાની જગ્યાએ જે મારી પુત્રી સ્નેહવતી હોત, ને તેણે જે આવું ખોટું તહોમત કોઇ પર ચઢાવ્યું હોત તો તેને પણ હું આવો જ દંડ દેત. ”

સામંતનું હૃદય કંપી રહ્યું હતું. હા ! તેને જ માટે અનુપા મૃત્યુ વહોરી રહી હતી, તેને જ માટે આજ આ સૂરજમલ આંસુ પાડી રહ્યા હોતો, તેને જ માટે પિતાપુત્રાની મમતાના સૂત્ર પર ઘા પડતો હતો. હવે તેનાથી ચૂપ કેમ રહેવાય ? તેણે બોલવું જ જોઇએ !

તેણે બોલવા યત્ન કર્યો, પણ કોણ જાણે કેમ તેની જીભ તાળવાને વળગી રહી ! વ્યથિત હૃદયે, ગભરાતી આંખોએ, તેણે અનુપા તરફ ને તે પછી સૂરજમલ તરફ જોયું ।

તેણે બોલવું જ જોઇએ !

હા ! તે બોલશે જ ! બોલશે જ !

તેણે ફરી ન્યાર બોલવા યત્ન કર્યો, પણ કોણ જાણે કેમ ન જ બોલી શક્યો.

એટલામાં સૂરજમલ ચાલીને રાજના આસન પાસે આવ્યો ને તેના ઘુંટણ પાસે બેસી જઇ બોલ્યો

“ રાજન્ ! જાણાપતિ ! એક વૃધ્ધ ચંદાવત આજ તારે ચગ્લે બેઠો છે. જે સુરજમલે જીવનમરમા દોષ પામે બીખ માગી નથી-માગવાની ઇચ્છા સુધ્ધા જેના અંતરમા દોષ કાળે જન્મી નથી, જે સૂરજમલ દેવળ પોતાની વીગ્ના, સદ્ગતશીલતા ને પોતાના બાહ્ય બળ ઉપર જ જીવનના જંગ આજ સુધી ખેલતો આવ્યો છે, દીનતા, કાયરતા, પાચકૃત્તિ જેને મન દડદડના શત્રુ સમાન છે; એ સુરજમલ આજ તારી પામે બીખ માગે છે ! તેની પુત્રીનું જીવન દાનમા માગે છે ! આપ જાણાપતિ ! આપ ! એ બીખ સદર્પ આપ ! ઉદારતા ને દાનવૃત્તિ એ રાગના ભૂપણ છે-મનુષ્યજીવનના સાર્થક છે-એ ન ભૂલ ! આપ ! એ વૃધ્ધ રાગ ! આપ ! એ દાન આપ ! તું પણ મારા જેવો જ વૃધ્ધ છે ! તારે પણ મારી પ્રણ સમી એ પુત્રીને ઉગાર ! અનુપા વિના સૂરજમલ કેમ જીવી શકે ? દયા કર રાજન્ ! થોડી દયા કર ! ”

દાનમલ નિરંતર રહ્યો. તેનું હૃદય ભરાઈ આવવા જેવું થયું.

સામંત મનેમન રડી રહ્યો. હાથ ! ગો નિર્ભાગી મનુષ્ય હતો એ ? શો નિષ્કુર આત્મા હતો એ ? દેટદેટલા જીવોને એ કષ્ટ આપી રહ્યો હતો ! નરાધમ-હૃદયહીન એ પોતે આવી કટોકટીની વેળાએ પણ માન સેવી રહ્યો હતો. ના-ના ! તેણે બો-

લવું જ જોઈએ ! તે ચૂપ ન જ રહી શકે !!

“ મહારાજ ! ” અચકાતે સ્વરે ને ડરતાં ડરતાં તે બોલ્યો.

“ હું સમજ્યો સામંત ! તું પણ અનુપાના જીવન માટે યાચના કરે છે--પણ ના--એ નહિ બને ! ”
પુત્રી જેવડી જ પુત્રી છે. તારે હૃદયે પણ પુત્રી વાત્સલ્ય તો જરૂર હશે. હૃદયમાં ધૂપાયેલા એ વાત્સલ્યને પૂછ કે આ દાન તારે આપવા યોગ્ય છે કે નહિ ! ”
મેં ફેરવી દાનમલ અડગ ઉભો રહ્યો.

“ નહિ ! ” મહામતાથી રહેજ ડોકું ધુણાવી તેણે કહ્યું “ એ નહિ બને ! ન્યાયના અગ્નિની આંચમાંથી વાત્સલ્ય પીગળી જાય છે. રાજધર્મ ને રાજશાસન પિતાપુત્રી, ભાઈભાઈ, પતિપત્ની એવો કામ પણ સંબંધ ન જ વિચારી શકે. મૃત્યુ વિના બીજો દંડ અનુપા માટે નથી. ”

“ ઓ રાજા ! ઓ ઝાલા રાજવી ! તારે ચરણે પડું—કહે તો મારા આંસુએ થી એ ચરણ ઘોઉં—કહે તો તારે ચરણે મારું ‘શિર રાખું’—કહે તો એના શીશને ‘બદલે મારું’ શીશ સમર્પું, પણ મારા “બાપુ...હું.....” સામંતે આગળ બોલવા યત્ન કર્યો છતાં બોલી ન શક્યો.

“ કંઈ નહિ ! હું અડગ છું ! ન્યાય અચલ છે ! ઇન્સાફ સ્થિર છે ! એ મરશે જ ! કાલે

સત્રાં મૂર્ચા ઉઘા પછી આપણા નગરની બહાર
પેલા પર્વતપ્રદેશથી વહી જતા વેગવાન ને ભયકર
ધોધમાં, પર્વત ઉપર તેને ઉભાડી ધડકી દેવાગે.
એ ધોધના ધમધમાટમાં, એ દુર પ્રવાહના અદ્ભુતમાં
આ અનુપાનો દેહ વિક્ષીન થઈ જશે બસ-એ જ
સન્ન તેને માટે નિર્મિત છે !”

“ઓ પિતા ! ઓ બાપુ ! માટે કહેવાનું એમ..”

“કાષ્ટ જ નહિ સહનું !” દાનમલે દટનાથી
કહ્યું, “મને ન પીગળાવ ! મને આછા ન કર !
કદાચ તારી પાવનાથી માટે મન ફરી જાય ને હું
ન્યાયવિચલિત થઈ જાઉં.”

“સામંત !” સ્હેજ ગળગળે સ્વરે અનુપા બોલી,
“આ હીનભાગિનીને મરવા દ્યો ! આ પાપિનીનું
નામનિશાન પૃથ્વિને પડેથી બૂસાઈ જવા દ્યો હું
મૃત્યુને યોગ્ય છું—હું મરીશ જ ! પિતા ! સામંત !
ને સ્નેહવતી ! હવે છેલ્લા પ્રણામ છે ! કાલે-હા કાલે
તો મૃત્યુનો સહચાર ! મૃત્યુ ! હા મીઠું મધુર મૃત્યુ !
કેવા પ્રેમથી આર્ક્ષિંગીય હું તેને ! મૃત્યુ ! મૃત્યુ ! !”

બોધાર આમુએ મુરજમલ ગડી ફેંક્યો ! જીવનની
ઉત્તગવસ્થામાં આ દુઃખ ! આ કષ્ટ દશા ! ! ઓ
ભગવાન ! પૂર્વ જન્મે તેણે કેવાં પાપ કર્યા હતાં ?”

તે રાજા દાનમલના ચરણોમાં લેટી પડ્યો

“રાજાધિરાજ ! માફ જીવન લે ! માફ જીવન લે !

મને મારી નાંખ ! મને કાપી નાખ !! પણ અનુપાને
 —અનુપાને ખચાવ ! ઓ ! હું તેને મરતી કેમ જોઈ
 શકીશ ! અંનુપા મારો શ્વાસ ! માઈ જીવન ! મારી
 આશા ! ભગવાન ! એ આશાની ઇમારત કાં તોડી
 નાંખે છે ? ”

“ કંઈ જ નહી સાંભળું ! ઉભો થઈ જા !
 • પુરોહિત ! લગ્નવિધિ આગળ ચલાવો ! અનુપાને
 આજની રાત કારાગૃહમાં રાખો ! ”

“ સુરજમલ ઉભો થયો, પણ પુનઃ “ ઓ પ્રભુ ! ”
 : કહી, અચેતન બની, ધરણી પર ઢળી પડ્યો !

(૧૦૯)

પ્રકરણ ૧૪ મું

આશાની ઇમારત

પર્વતની ટોચેથી એ ધોધ ધમધમ વહી જતો
રાજગદથી લગલગ અર્ધો ગાઉ દૂર એ ધોધ આપેલો
હતો.

ઉપાના ઉધાડમા, મધ્યાનની ઉચ્ચતામા કે સંધ્યાની
શીતવતામા આ ધોધ ભીપણ અવાજો કરતો એક
સરખો ઉપરથી નીચે કૂદકા મારતો, પછડતો,
જાણે જગતનું પ્રથમ મહા અભિમાની ને પ્રભુને ભૂતી
ગયેલું ઉન્નત માનવી !

નીચે શીશુ એકઠા થતા તે પછી પ્રવાહ આગળ
વધતા એ શીશુના ગોટા ધીરે ધીરે નાના બનતા ને
પછી ક્રમશઃ નાશ પામતા-જાણે કાંઈ ઉન્માદી
માનવનો ઉન્માદ પ્રભુએ હેંડો બેસાર્યો ન હોય !

ઉપર વર્ણવેલી ઘટનાને ખીજે દિવસે કૂટતી ઉપાના
આછા કુમળા ને સુનર્ણુરંગી ઝાપઝાળા પ્રકાશમા
પર્વતની ટોચ પર રાગ દાનમય અનુપાને રિદ્ધા
કરવા જાને હાજર થયો હતો સૂરજમલ પણ પુત્રીને
છેલ્લી વાર જોઈ આવ્યો હતો સામત ને રનેહવતી
પણ હાજર હતા રાજ્યના તથા અધિકારીઓ ને એ
સીપાહીઓ પણ સાથે હતા

અનુપાશાંત, સ્થિર ને મક્કમ હતી. તે મરવા રાજ હતી—સ્ટેન્ડ ખિન્નતા તેને મુખે દેખાતી નહી—પ્રેમની વેદી પર તે સહર્ષ પોતાનું બલિદાન આપી રહી હતી. સામંત તેના આ ભવે ન થયો: એ સામંત સ્નેહવતીનો આ ભવે થઈ ગયો; હવે આ ભવ તેને માટે નકામો હતો—અકારો હતો. હવે તે જીવીને શું કરે? એટલા માટે જ આ મહા બલિદાનથી બીજો જન્મે સામંતને પામવાની આશા હૃદયમાં હર્ષપૂર્વક ધૂપાવતી ધૂપાવતી તે મરવા ધસતી હતી ! ના ! તેને મરતાં જરાયે શોક થતો નહોતો !

સૂરજમલ ગઈ કાલ જોડેનો વ્યગ્ર ને ચિંતિત આજે જણાતો નહોતો. આજે તેની આંખમાં ક્રોધ ભાવી વિચાર ધૂપાયેલો લાગતો, તેને મુખે ક્રોધ વિરલ પ્રકારની દઢતા છવાયેલી દીસતી.

સામંત—જગતને મન જીવતો પણ સ્વહૃદયે મૃત્યુ પામેલો સામંત—અતિ ઉંડા વિચારે પડ્યો હતો. હાય ! અનુપાનું બલિદાન પોતેજ આપતો હતો ! ક્રોધ નિર્દોષ ગૌનો વધ પોતે કરતો હોય એવું તેને લાગ્યું. નીચું જોઈ રહ્યાં છતાં તેના હૃદયના આંતર ભાગે અનુપાનું દ્યાર્દ્ર, પ્રેમાળ, સરળ ને નિર્દોષ મુખ ખડું થતું. તેની ઉંડી વિશાળ ને પ્રેમભરી આંખો આ વેળા પણ સામંતને અનંત પ્રેમસંદેશ સંભળાવતી

તેને ડખતું હતું-ગળે પોને ડાઘના ભલામા વિન
 નાખ્યું હોય એમ તેને લાગતું ને સામતને શુદ્ધ
 હૃદયથી આતી હતી-સામત જોયો. આતી મેળવવા
 ઉત્કટરૂપે અલિલાપિની હતી, પણ તેનું અનર ન્દી
 ન્દીને અદરથી પોકારી ઉઠતું કે સામતનો અનુપા
 પ્રત્યે જોતો. ભાવ છે તેટલો. તેના પોતાના પ્રત્યે
 નથી. અનુપાની નિદોષના એકવર્તીને અનુપા
 લાગી. એ નાગે હતી ને એટલા માટે નાગેના
 હૃદયને વધારે રૂપે રીને વાચી શકતી હતી.

ગમન દાનમલ કુલ દેખાવા પત્ન હતો હતો
 પોતે પીગળી જઈ ન્યાયમા ચૂકી ન ગય ને માટે
 પોતાના હૃદયને મદા મહેનને લાગુમા ગળતો હતો.
 અનુપા સામે જોતો જ નહિ, સૂચનમલ સાથે વાન
 ન થાય તો સારુ એમ મનમા ને મનમા ઠરતો. તેને
 લાગતું હતું કે ન્યાયની નજરે તે થોડું કુની
 ગદ્યો હતો, છતાં માનવહૃદયની દૃષ્ટિએ તે કાષ્ઠ
 અપોચ કુની ગદ્યો હતો.

આવી દશમા-ઉપાની કલામય કુંળા અશુદ્ધિએ
 બોમપટે અકાષેલી * સુવર્ણરેખાએ વચ્ચે, ઉધડના
 વાદળોના સમૂદ્ર નીચે, આ પર્વતની ટોચે, ધમધમ
 અવાજે વહી જતા ધોધ આગળ આ અધા ઉપા દતાં.

“અનુપા ! તારા પિતાને છેલ્લી વાર મળી લે
 ને પછી પ્રભુને રમી લે મને પોતાને તારી

અનુપાશાંત, સ્થિર ને મહામ હતી. તે મરવા રાજી હતી—સહેજ ખિન્નતા તેને મુખે દેખાતી નહી—પ્રેમની વેદી પર તે સહર્ષ પોતાનું બલિદાન આપી રહી હતી. સામંત નેના આ ભવે ન થયો: એ સામંત સ્નેહવતીનો આ ભવે થઈ ગયો; હવે આ ભવ તેને માટે નકામે હતો—અકારો હતો. હવે તે જીવીને શું કરે? એટલા માટે જ આ મહા બલિદાનથી બીજે જન્મે સામંતને પામવાની આશા હૃદયમાં હર્ષપૂર્વક ધૂપાવતી ધૂપાવતી તે મરવા ઇચ્છતી હતી ! ના ! તેને મરતાં જરાયે શોક થતો નહોતો !

સુરજમલ ગઈ કાલ જોટસો વ્યગ્ર ને ચિંતિત આજે જણાતો નહોતો. આજે તેની આંખમાં કાંઈ ભાવી વિચાર ધૂપાયેલો લાગતો, તેને મુખે કાંઈ વિરલ પ્રકારની દૃઢતા છવાયેલી દીસતી.

સામંત—જગતને મન જીવતો પણ સ્વહૃદયે મૃત્યુ પામેલો સામંત—અતિ ઉંડા વિચારે પડ્યો હતો. હાય ! અનુપાનું બલિદાન પોતેજ આપતો હતો ! કાંઈ નિર્દોષ ગૌનો વધ પોતે કરતો હોય એવું તેને લાગ્યું. નીચું જોઈ રહ્યાં છતાં તેના હૃદયના આંતર ભાગે અનુપાનું દયાર્દ્ર, પ્રેમાળ, સરળ ને નિર્દોષ મુખ ખડું થતું. તેની ઉંડી વિશાળ ને પ્રેમભરી આંખો આ વેળા પણ સામંતને અનંત પ્રેમસંદેશ સંભળાવતી.

સ્નેહવતીનું હૃદય પણ કાણ જાણે કેમ આજે

તેને ડખું હતું-જણે પોતે કાઢના લક્ષમાં વિધન નાખ્યું હોય એમ તેને લાગતું. તે સામંતને શુદ્ધ હૃદયથી સ્નાતી હતી-સામંત જોયો આખી મેળવના ઉત્કટરૂપે અલિસાપિની હતી, પણ તેનું અંતર રહી રહીને અદ્યતો પોકારી ઉઠતું કે સામંતનો અનુપા પ્રત્યે જોડેયો ભાર છે તેટલો તેના પોતાના પ્રત્યે નથી ! અનુપાની નિર્દોષતા એકવતીને અજ્ઞા લાગી ! એ નાગે હતી ને એટલા માટે નારીના હૃદયને વધારે અપ્રેરણા રીતે વાચી શકતી હતી.

રાગ દાનમદ્ય કુટુંબ દેખાવા યત્ન કરતો હતો પોતે પીમળી જઈ ન્યાયમા ચૂકી ન જાય તે માટે પોતાના હૃદયને મદા મહેનતે કાણુમા રાખતો હતો અનુપા મામે જોતો જ નહિ; સૂરજમલ સાથે વાત ન થાય તો સાઈ એમ મનમાં ને મનમા ધમ્મતો ! તેને લાગતું હતું કે ન્યાયની નજરે તે યોગ્ય કરી રહ્યો હતો, છતાં માનવહૃદયની દૃષ્ટિએ તે કાંઈક અંધારામાં હતો રહ્યો હતો.

આવી દશામાં-ઉંચાની કલામય કુંળી અંગુલીએ ઓમખેડે અંકારીલી * સુવર્ણરેખાઓ વચ્ચે, ઉધડતા વાદળોના સમૂદ નીચે, આ પર્વતની * ટોચે, ધમધમ અનાજો વડી જતા ધોધ આગળ આ અંધા ઉભાં હતા.

"અનુપા ! તારા પિતાને છેલ્લી વાર મળી લે ને પછી પ્રભુને સમરી લે અને પોતાને તારી

દયા આવે ! છે, પણ ન્યાય આગળ નિરૂપાય છું. ”

અનુપા એ ડગલાં પોતાના પિતા તરફ આગળ વધી; પણ સૂરજમલ તેને અટકાવતો હોય તેમ પોતાનો હાથ સહેજ ઉંચો કરી બોલ્યો:-

“ જરા ઉભી રહે દીકરી ! ”

તે એમ વદી તે રાજા તરફ ફર્યો.

“ રાજા ! રાજગઢપતિ ! અલાપતિ ! કાલે મારા અશ્રુપ્રવાહે તારાં ચરણુ ઘોષ ઘોષને આક્રમે, મારી આજીજી ને મારી યાચના તારા હૃદયનાં દ્વાર ખખડાવી ખખડાવીને આક્રમાં; એ દ્વાર ન જ ઉધડ્યાં; આજ-એ રાજા ! આજ-ફરીને એક વાર તને યાચના કરું છું કે ન્યાયી થવાનો દંભ છોડી દઇ, દયાળુ થવાનું પ્રણય પામ. મારી વૃદ્ધાવસ્થાના નામ પર, માનવતાના નામ પર, પુત્રીમમતાના નામ પર, દીવ્ય વાત્સલ્યના નામ પર એ રાજાધિરાજ ! તારી પાસે પુનઃ યાચું છું કે મારી પુત્રીનું જીવન ઉગાર ! ”

દાનમલે સહેજ પીઠ ફેરવી, દીધી અને મધુર અવાજે કહ્યું, “ મારો નિશ્ચય અડગ છે-મારા ન્યાયનો રંગ પાકો છે-આજીજી તેને ઘોષ શક્તી નથી. ”

“ ખરેખર ? ” સહેજ ઉત્તેજિત ભાવે ને ટકોરથી સૂરજમલે પૂછ્યું.

“ હા. ” દાનમલે પૂર્વવત્ દૃઢતાથી જવાબ

આપ્યો

“ શું તારે નિશ્ચય અડગ છે ગજન ? ”
મુરજમલે પૂન પછયુ

“ અવશ્ય ! ” દાનમલે જવાબ આપ્યો

“ શુ તું તારે હાથે જ અનુપાને આ પર્વતની
ટોચ પંથી નીચે ધોધના પ્રવાહમા ધક્કી દેવા
છરછે છે ? ” મુરજમલે મ્હેજ ભવા ઉચ્ચા ડરી,
ગજનની મામે જોઈ મ્હેતા ક્યુ

“ હા, એ જ એને સાર નિર્માણી સગ્ન છે ”

“ એ સગ્ન કોઈ પણ સન્નેગમ, કોઈ પણ
યાચનાથી, નહિ જ ફરે ? ”

“ ના ! ” દાનમલે દૃઢતાથી નકારમુચક મ્હેજ
કોકું ધૂણાવી ક્યુ.

“ તો ભને ! પણ અનુપા મને તે પહેલા મારી
એક યાચના કળુવીય એ ન્યાયી નૃપતિ ? ”

“ અનુપાના જીવન સિવાય તારી કોઈ પણ યાચના
પૂરવા પ્રસ્તુત છુ ”

“ તો મારી એક જ યાચના છે હુ તને એક
નાની શી કહાણી કહુ હું વચન આપ એ રાજન !
કે મારી એ કહાણી પૂરી થાય કે તરત જ તારે,
તારે અવસ્તે, આ છોકરીને ધોધમાં ધક્કી દેવી !
કદાચ એ વખતે તારી ધરજા આ છોકરીને ઉગાર-
વાની થાય તો પણ તુ તેને ઉગારી ન શકે એવી

પ્રતિજ્ઞા લે-તું તેને ઉગારી તો જ શકે, જો હું તને તારી એ પ્રતિજ્ઞામાંથી મુક્ત કરું તો. ”

“ આ અધાનો અર્થ ? ” રાજાએ સહેજ વિચારમાં પડતાં કહ્યું.

“ પ્રતિજ્ઞા લે એટલે થયું-તારા જેવો અડગ ને ન્યાયી રાજા એ પતિજ્ઞા જરૂર પાળી શકશે; એમાં આટલો વિચાર કરવાની શી જરૂર છે ? ”

“ પ્રતિજ્ઞા લઉં છું કે તમારી વાત પૂરી થતાં હું મારે હાથે જ આ અનુપાને ધોધમાં હડસેલી દઇશ. મારી આ પ્રતિજ્ઞામાંથી હું છુટો થવા નહિ જ ઇચ્છું એવી મારી ખાત્રી છે; એટલે તારા જેવા વૃદ્ધ ચંદાવત પાસે એ પ્રતિજ્ઞામાંથી મુક્ત થવા કૃપા યાચવી પડે એવો સંભવ છે જ નહિ. ” દાનમલે પૂર્વવત્ મક્કમ થઇ જતાં કહ્યું.

“ તો ભલે સાંભળ !-તમે પણ સૌ સાંભળો એા રાજવંશી નરનારીઓ ને રાજ્યાધિકારીઓ ! માનવજીવનની ને ઇશ્વરચિત સંયોગોની આ વિચિત્ર કથા છે. ”

એમ કહી સૂરજમલે સહેજ શ્વાસ લીધો, ચારે તરફ નજર ફેરવી--એક વાર ઉઘડતા અર્ધ-શ્વેત ને અર્ધ-સુવર્ણરંગી, આકાશ તરફ જોઇ લીધું ને પછી પોતાની વાત શરૂ કરી:—

“ આજથી લગભગ સોળ વર્ષ પહેલાંની વાત છે.

એ વેળા ઓ રાજવી ! તું યુવાન હતો—યુવાનીના
પ્રારભે તો નહી, પણ યુવાનીને મધ્યાન્હે હતો. તુ
એ સમયે અહીંથી દશ ગાઉ દૂર આવેલ તારી
રાજધાની શક્તિગઢમાં હતો. તારી ગણી અમૃતવતી—
આ મ્નેહવતીની માતા—તને પ્રાણુવત્ સ્હાતી હતી
ને તું એ તેને સ્હાતો હતો—

યાદ છે તને એક વેળા તુ શિકારે નીકળ્યો
હતો ? ધીખતી ખપોરે શક્તિગઢથી છ ગાઉ દૂર,
શક્તિગઢ ને રાજગઢના જંગલો વચ્ચે, શિકારની ધૂનમાં
તુ તારા સાથીઓથી વિખૂટો પડી, યાક અને તરસથી
વ્યાકુળ ખતી, તારા ક્ષાન્ત અશ્વ પર દોડ્યો જતો
હતો ? ”

આટલું બોલી સૂરજમલ એ પણ દાનમલ તરફ
અનિમિષ નેત્રે જોઈ રહ્યો, કે તેને એ ઘટના યાદ
આવે છે કે નહી.

દાનમલે વિચારમાં લવા ઉઠ્યા કર્યા. થોડીક પણ
વિચાર કરી, જાણે સ્મૃતિને ઢટાળતો હોય તેમ આ
ઘટના યાદ કરવા પ્રયત્ન કર્યો. પછી કહ્યું,—

“ શિકારે હું અનેક વાર ગયો હદઈશ, સાથીઓથી
પણ કેટલીય વાર જૂદો પડી ગયો હદઈશ, એટલે
આ કયા સમયની વાત છે તે કેમ જાણુ ? ”

સૂરજમલ રહેજ હમ્યો—જાણે ટાણો મારતો હોય
તેમ !

“ હમણાં જાણીશ એા ન્યાયી રાજા ! હમણાં જાણીશ. જરા ધ્યાન દઇ સાંભળ—આગળ કહું છું:--

- “ એ વેળા તેં, એ ધીખતા મધ્યાન્હે, થોડે દૂર વૃક્ષોની ઘટા વચ્ચે, એક ઝુંપડું જોયું. તે તારો અશ્વ એ તરફ ફેરવ્યો. એક વૃક્ષના થડ જોડે અશ્વને બાંધી ઝુંપડામાં તું પ્રવેશ્યો. તારૂં ગળું
- એ વેળા તરસથી સુકાતું હતું. ઝુંપડામાં એક ચંદાવત રમણી બેઠી હતી; તે પાણી માંગ્યું. તે પાણી લઇ બહાર આવી ને બોલો ધરી તે પાણી પીવા માંડ્યું. પાણી પીતાં પીતાં તારી નજર વચ્ચે રહેજ ઊંચી થઇ ને એ ચંદાવત રમણીના રૂપે તારા મનને હરી લીધું. તું જીવાન હતો—શરીરે દૃઢ હતો. રાજવંશી ને વિલાસી વાતાવરણ વચ્ચે જન્મ્યો હતો. એ વેળા તને રાજરાણી અમૃતવતીના સુવસ્ત્રોસજ્જિત રૂપ કરતાં આ ગ્રામ્ય રજપુત રમણીનું સૌંદર્ય વધુ આકર્ષક લાગ્યું. ઝગમગાટ ને વિલાસ જોઇ જોઇને ધરાઇ ગયેલી તારી આંખો એ નરી સરલતાને એ સમયે પૂજવા લાગી.”

રાજા દાનમલ નીચું જોઇ ગયો. એ પૂર્વ ઇતિહાસ તેની નજર સામે ખડો થયો. તેનાં જ્ઞાન-તંતુઓ નિર્મળ થવા લાગ્યાં—આંખે અંધારાં આવવા જેવું થયું. સુરજમલે આ વેળા એ સ્થિતિ જોઇને દાનમલની દશાનું માપ કાઢી લીધું. પછી આગળ

“ એ તારી થઇ-પણ અફસોસ ! નિષ્કુર રાજન !
તું તેનો ન બન્યો. તેના રૂપને પીતાં પીતાં આઠ જ
દિવસમાં તું ધરાઇ ગયો ને એનો મોટો ભાઇ આવે
તે પહેલાં એક રાત્રે તું એ ઝુંપડીમાંથી અદૃશ્ય
થઇ ગયો ! પુરુષોની નિષ્કુરતાનું એક વધારે દૃષ્ટાંત
જગતના કરુણ ઇતિહાસમાં ઉમેરાયું. ”

“ મંદાકિની હતાશ બની ગઇ-તેનો ભાઈ પાછો
આવ્યો, પણ મંદાકિનીએ કશી વાત તેને કહી
નહોતી. ચાર માસ પછી તેના ભાઇ શક્તિસિંહને
બપોર પડી કે મંદાકિની ગર્ભવતી હતી. ક્રોધથી
એ રજપુત કંપી ઉઠ્યો. બહેનને તિરસ્કારી કાઢી
મૂકી. એ ખીચારી ક્યાં જાય-શક્તિગઢના રાજા
દાનમલની કામવાસનાનો ને રૂપલાલસાનો ભોગ બનેલી
એ નિરપરાધી નારીને કાણ સંધરે ? ભટકતી
ભટકતી એ રાજગઢમાં આવી ને ત્યાં જેમતેમ
દિવસ ગુમારવા લાગી. ”

રાજા દાનમલને લાગ્યું કે પૃથિવી માર્ગ આપે
તો આ વેળા તે તેમાં સમાઈ જાય-જીવનમાં તેણે
કરેલી આ એક જ ભૂલનું આટલું બધું કરુણ
પરિણામ આપ્યું હશે તેની તેને બપોર નહોતી.
સુરજમલે આ બધી વાત ક્યાંથી જાણી હશે એ
વિચારવાનું પણ તેની દુષ્ટિને સૂઝ્યું નહિ, કારણ
તેનું હૃદય પશ્ચાતાપમાં ભડભડ બગી રહ્યું હતું.

એ હિનભાગિની નારી નીચે રસ્તા પર આવી પડી. ”

રાજા દાનમલથી આ વખતે રહેજ નીચે ઝૂકી જવાયું—તેને આ વેળા કલ્પના થઇ કે જાણે તે અટારી પરથી નીચે ઝુકતો હોય. તેનું માથું ભમવા લાગ્યું. પાસેના ધોધને “ ધગધગ ” શબ્દ કરતો ભીષણ અવાજ જાણે તેના માથામાં હથોડા મારી રહ્યો.

સૂરજમલ આગળ કહેવા લાગ્યો:—

“ તારી સવારી તો ચાલી ગઇ હતી ! હું એ વેળા ભીડ વચ્ચે સવારી જોવા ઉભો હતો. મંદા-કિનીને પડતી મેં જોઇ. સૌ ત્યાં ટોળે વહ્યાં. એ બેશુદ્ધ પડી હતી. જે અટારીએથી એ પડી તે બહુ ઊંચી નહોતી, એટલે તે પછડાતાં જ ન મરી ગઇ. તેને દેહેથી લોહી વહેતું હતું; હું તેને ઉપાડી બાજુમાં જ આવેલા મારા ઘરમાં લઇ ગયો. તેણે બધો વૃત્તાંત કહ્યો ને તેની નાની કન્યાને મારા હાથમાં સોંપી, થોડા કલાક પછી એ જગતથી ત્યજી-એલી, પણ પરમ પવિત્ર સાધ્વી, સ્ત્રી મરણ પામી ! મરતી વખતે તેણે મને કહ્યું હતું “ આ છોકરીને પ્રાણવત્ જાળવજો. આ સંસારમાં તેનું ડાઘ નથી. તેનો પિતા શંકિતગઢનો રાજા છે એ બીના ડાઘને કહેતા નહિ. ”

રાજા દાનમલ જડ-અવાચક બની ગયો. એક નારીનું જીવનસર્વસ્વ હરી લઇ, તેણે એ પવિત્ર

રહે છે તે હું જાણું છું. ”

“ ખરેખર જાણે છે ? ” રાજ્યએ એક ડગલું આગળ વધી, અતિ ઉત્સુકતાથી દાનમલ તરફ મીટ માંડી જોઈ રહેતાં કહ્યું.

“ હા. ” સૂરજમલે, જાણે પોતે વિશ્વનો વિજેતા હોય એટલા ગર્વ ને ગૌરવપૂર્વક કહ્યું.

“ મને તેનો મેળાપ કરાવીશ ? ” આજીજીભર્યાં સ્વરે રાજ્યએ કહ્યું.

સૂરજમલ ખડખડાટ હસી પડ્યો—અદૃહાસ્યે !
વેરના ધ્વનિપ્રતિધ્વનિ પાડતા ફૂર, નિષ્ઠુર હાસ્યે !
એ હાસ્ય પાસેના ઘોષે ઝીલ્યું ને દ્વિગુણ ફૂરતાથી
તેનો પડઘો પાડ્યો !

“ નહિ ! ” ખડખડાટ હાસ્ય ચાલુ રાખતાં સૂરજમલ બોલ્યો.

એ હાસ્ય દાનમલના હૃદયને વીંધી રહ્યું—ખંડ ખંડ થઈ ગયું તેનું રાજહૃદય—સૂરજમલના એ નિઠોર હાસ્યની આંચથી તેનું ન્યાયી ને થીજેલું હૃદય પીગળી ગયું ને તેમાંથી શતધારે માયાભર્યું પુત્રીવાત્સલ્ય વહેવા લાગ્યું.

ઓ વૃદ્ધ મંદાવત ! શક્તિગદનો રાજા તને વિનવે છે. મંદાકિનીની પુત્રીને નિરખવા તેનો પ્રાણ તલખી રહેશે છે. ”

સૂરજમલ પુનઃ શુષ્ક હાસ્યે હસી રહ્યો. ગાંડાઈ

ભયુ, વેગની ધૂનની ગદન ને કંઠેર ભાવનાઓ જગવતુ,
એ દાગ્ય દાનમલના હૃદયને ને જીવનને કુષ્ટ આપી
રધું દાનમલ રાગ દનો, છતાં અત્યારે નિગધાર
જેવો દનો, સૂરજમલ એક નિરાધાર ચંદાવત દનો,
જના અત્યારે ગગન જેવો ગવિત ને ધૂની દનો

કિંમતે એ ખેડની દશા થોડીક દાણમાં અદલ-
અદલ કરી નાખી હતી ।

જરા વાર દસી લઇ, પછી ભવાં ઉચા કરી,
વેગની તૃપ્તિના જાણે ઘુંટડા પીતો હોય તેમ સૂરજમલ
ખોલ્યો, “ હું નહિ ખતાવું ! હું નહિ ખતાવું ! ! એ
અત્યારે કયા છૂપાગેલી છે તે હું ને ધ્રુવર એ જ
જાણીએ છીએ ! ”

“ એટલે ? ” દાનમલે હવે હૃદયને રહેજ દૃઢ
ખતાવતા ને મનોજાગ એકત્ર કરતા કહ્યું, “ તુ નહિ
ખતાવે તેનો અર્થ શો ? રાગની આસાનો ભંગ કરનાર
પ્રાણદંડ પામશે ! ”

“ ઓહો ! ” મુગ્ધકમા દસતાં સૂરજમલે કહ્યું,
એમ થાય તો તો ઘણુ સાઈ. તુ મતે પ્રાણદંડ આપે
તો માઈ શું જવાતું છે ? મારા મરી ગયા પછી
તારી પુત્રી ક્યાં તે બેદ તને કહેનાર આ જગતમા
પ્રાઇ નહિ રહે ! ”

દાનમલ વિચારમા પડ્યો । ખરી વાત હતી,
સૂરજમલ મૃત્યુ પામતા તેની પુત્રી સાથે તેનો મેળાપ

થવાનો સંભવ પણ મરણ પામશે !

“ જો સૂરજમલ ! ” દાનમલે નમ્ર સ્વરે કહ્યું,
 “ મંદાકિનીની પુત્રીને નિરખવા માફ અંતર તલસી
 રહ્યું છે. એ કન્યાની કાલ્પનિક મૂર્તિ અત્યારે મારા
 મગજમાં ઘડાઈ રહી છે. તું તો પુત્રીવાત્સલ્યનું
 મૂલ્ય જાણે છે એ વૃદ્ધ ચંદાવત ! પછી મને
 ‘ આમ કાં ટળવળાવે છે ? ’ ”

સૂરજમલે એ હાથ ઉંચા કરી આકાશ પ્રત્યે
 જોયું ને જોલ્યો, “ ઓ પ્રભુ ! આ તારી જ
 કૃપા ! તું ન્યાયી છે ! તું દયાળુ છે ! ! જે
 નિઠોર રાજાએ મને દયાની ભીખ ન આપી તે જ
 હૃદયહીન રાજા હવે મારી પાસેથી દયા પામવા તકળાવી
 રહ્યો છે. જગત કહે છે, તું રાયને રંક ને રંકને
 રાય બનાવે છે. આજ એ કથન રજેરજ સાચું
 પડ્યું ! ”

એ પછી તે દાનમલ તરફ એ પગલાં વધારે
 પાસે આવ્યો અને કહ્યું, “ રાજા ! ભૂકી ગયો ગઈ
 કાલે મેં માગેલી દયાની ભીખ ? હવે તારી યાચના
 શી કામની ? જે વાવે નહિ તે લાણે ક્યાંથી ? જે
 દયા આપે નહિ તે વખત આવતાં દયા પામે ક્યાંથી ? ”

નિરાધાર સ્થિતિમાં રાજા દાનમલ-શક્તિગઢ ને
 રાજગઢનો એ રાજવી-વૃદ્ધ સૂરજમલ તરફ જોઈ રહ્યો.
 પૂર્વ ઘટનાઓની સ્મૃતિ, મંદાકિનીનો કણ અંત,

મંદાકિનીની પુત્રીને મળવાની તેને અતરે જન્મેલી સ્વાભાવિક ને અદ્ભુત લાક્ષણિકા; એ સર્વ નેને આ વેળા વધુ નિગધાર બનાવી રહ્યાં.

“ સૂન્નમલ ! સૂન્નમલ ! તુ માગીશ તે આપીશ, પણ બનાવ-બનાવ દયા છે મારી એ પુત્રી ! હું એને મારી પાસે રાખી, અનત વાસ્તવ્ય નેના પ્રતિ લાખતી, મારા પાપનુ પ્રાયશ્ચિત્ત કરીશ ત્યગ્નએલી મંદાકિનીની પુત્રીને દહે વધુ વાર ત્યગ્નએલી નહિ ગણુ. ને ! આટલી દયા કર ! આટલી દયા કર ! મને દહે જગનમાં અન્ય દેશની લાક્ષણિકા નથી ! ગજલની કે ગજશાદી હમામની દહે મને નમન્ના નથી. અંતરે ગદના છે એક માત્ર મારી એ પુત્રીને મળવાની. ”

“ કીક છે, તારે કદું છું ” સૂન્નમલે કહ્યું.
“ પણ યાદ છે તારી પ્રતિજ્ઞા ? ”

“ હા ! ” રાગ્નએ જવાબ આપ્યો.

“ તો હું કહી ગઈ કે તરત આ અનુપાને ધોધમાં દરએલવા તૈયાર રહેજે. ”

“ તૈયાર જ રહીશ. ” રાગ્નએ કહ્યું ને પછી ઉત્સુકતાપૂર્વક સૂન્નમલ સામે જોઈ રહેવા.

“ તો સાલજ, આ રહી તારી એ પુત્રી ! આ અનુપા જ એ મૂન મંદાકિનીની પુત્રી છે ! ”

દાનમલને માથે જાણે વિજળી તરી પડી ! સર્વ

આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયાં ! સામંત, સ્નેહવતી ને સ્વયં
અનુપા; એ ત્રણે આભા બની ગયાં !

“ અ...અ...અનુપા ? ” લથડતા સ્વરે રાજા
માંડમાંડ ઉચ્ચારી શક્યો.

“ હા-મંદાકિનીની એ પુત્રીને મેં જ પાળી પોષીને
મોટી કરેલી-ચાલ-બહેલો થા એા ન્યાયી રાજા ! હડ-
સેલી દે તેને ધોધમાં ને જોવા દે જગતને તારો દંભી
ન્યાય ! ”

રાજા રડવા જોવો થઈ ગયો “ એા ? એમ કેમ
બને ! જરા સખુર કર ! જરા મને એ પુત્રીને નિરખી
લેવા દે-એક વાર ભેટી લેવા દે ! આવ, આવ, દીકરી
અનુપા ! એક વાર તારા આ અભાગી પિતાને
ભેટ ! ”

એમ કહી અનુપા તરફ તેણે પગ માંડ્યા; પણ
મુખ પર કઠોરતા ધારણ કરી, જમણો હાથ ઉંચો
કરી, સૂરજમલે કચ્છું, “ સખુર ! ”

“ કાં ? ” દયામણે રહેરો ને વીનવતી આંખોએ
સૂરજમલ સામે જોઈ રહેતાં રાજા દાનમલ બોલ્યો.

“ પ્રતિજ્ઞા ! પ્રતિજ્ઞા ! ન્યાયી થવાનો દંભ
રાખનાર રાજા પ્રતિજ્ઞા પાળવામાં આવો શિથિલ ?
અનુપાને ભેટવાની વાત ? મમતાથી તેને માથે હાથ
ફેરવી, પુત્રીવાત્સલ્યનું સુખ અનુભવવાની વાત ? અનેક
વર્ષે લાઘેરી પુત્રીને ઠરતી આંખે નિરખી, મમતા-

ભર્ષા અતરલાવથી તેને આશીર્વાદ આપવાની વાત ? ના-ના-એ નહિ અને-ન્યાયને વાત્સલ્ય સાથે શી નિશ્ચય ! પ્રતિજ્ઞાપાલનને પુત્રીપ્રેમ જોડે શી લેવાદેવા ? ચાલ-ઉનાવજો થા ! હડમેથી દે એને ધોધમાં ને જોવા દે જગતને તારો ન્યાયપ્રેમ । । ”

રાત્રનું હૃદય ગડી મથુ-આ સસારમાં પુત્રીપ્રેમની કદર જાણે તેના સિવાય કોઈને ય ન હોય એમ તેને લાગ્યું અરે ! જગતના માનવીઓ આટલા નિંદાર કેમ થતાં હશે ? વર્ષો પછી મજેલી તેની પુત્રીનો થોડીક લાલુભા વિયોગ ? જેને ભવિષ્યે મુખમાં ઉછેરો, મંદાકિની પ્રત્યે પોતે કરેલા અન્યાયનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાની અભિલાષા થોડીક લાલુ પડેલા તેના અતઃક્રમાં જન્મી હતી, તે જ પુત્રીનો મ્યય એને જ હાથે અત ! કેવો વિચિત્ર સંજોગ ? કેવી કહિન કમોટી ? કેવો કરુણ પ્રસંગ ? નિંદાર વિધિનું કેવું દયાહીન વિધાન ?

તે ગડવા લાગ્યો-ગજગદ ને શક્તિગદનો એ અધિપતિ ચોધાર આમુએ રોવા લાગ્યો-આમુનું પૂર જાણે રોકાયું ન રોકાવું હોય એ રીતે પોતાનું જીવન ને આ સારો સંસાર હવે તેને કેવળ નિર્મળ-નિષ્કાર્ય લાગ્યાં !

“ અરે ! મારે જ હાથે એને કેમ માફ ? મારા નિષ્કુર વર્તનથી, હીનભાગિની એ તારી મદાકિનીતી તો મેં હત્યા કરી; હવે તેની પુત્રીને પણ મારે હાથે કેમ

મારું ? ના, ના, એ નહિ બને ! એ નહિ બને ! !
અનુપા ! અનુપા ! મારી દીકરી ! મારી મંદાકિનીનું
એક માત્ર સ્મૃતિચિન્હ ! ! ઓહ્ ! ઓહ્ ! એ
ચિન્હનો નાશ હું કેમ કરું ?

સૂરજમલ શિખરભર્યે મુખે ને વેરથી હસતી આંખે
ઉભો ઉભો સાંભળી રહ્યો હતો, તે હવે બોલ્યો:-

“ રાજા ! હવે પુત્રીમમતા અંતરે જાગી ? હવે
ન્યાયનો દંભ ઓસરી ગયો ? જ્યારે તારે માથે આવી
પડી ત્યારે માયા ને મમતાની વાતો કરે છે ? કાલે-
લગ્નમંડપમાં-માયા ને મમતાની વાતો પ્રત્યે, પુત્રી-
વાત્સલ્યની ઉત્કટતા અને સ્વાભાવિકતા પ્રત્યે, તું ખહેરો
કેમ હતો ? શું ગઈ કાલે આજ અનુપા મારા
જીવનસુખના અવશેષ સ્મૃતિચિન્હ સમી ન હતી ?
કાલે તું એ ચિન્હનો નાશ કરવા કેમ તત્પર થયો
હતો ? ને આજે, તારી મંદાકિનીના સ્મૃતિચિન્હનો
નાશ કરતાં, શા માટે સંક્રાંત્ય પામે છે ? જરા
વિચાર, જગત તને, અન્યાયી કહેશે.”

“ ભલે કહે પણ...પણ...હું એને નહિ મારી
શકું ! ”

“ મજલ છે તારી ઓ રાજા ! કે તું તારા
ચતનો ભંગ કરે ? કાયદો રાય અને રંક માટે
એક જ હોઈ શકે. ન્યાય પોતા માટે ને પારકા
માટે સરખો જ હોઈ શકે. ”

“પપ્પ મૂઝમલ ! તું મને એ પ્રતિજ્ઞામાંથી મુક્ત કરી શકે એમ છે. ને! તારે પગે પડું છું, મારી પુત્રીનું હવન ઉગાર !”

આગલે દિવસે લખમંડપમાં મૂઝમલની યાચના વખતે રાજા દાનમલે જેમ મોં ફેરવી લઈ, મુખ પર દડના ધારણ કરી હતી, એ જ રીતે આ વખતે મૂઝમલે મોં ફેરવી લઈ, ચહેરા પર મક્કમતા દાખવી.

ગળતો પુનઃ યાચના કરી:-

“જે-જે ! --મારી સામે જે ! શક્તિગઢ ને રાજગદના રાજાની નિગધારી સામે એક વાર જે ! આમુ જીના મારાં નયન એક વાર નિરખ ! શતધારે રડતું ને પુત્રીવાત્સલ્યની ઝંખના કરતું મારું હૃદય એક વાર વાચ ! ન્યાયના એકત્રેણા દેખાડેલા દંભથી મહાન્યાયા પામતા મારા આત્માને એક વાર પારખી જે ને મારા પર દયા કર !”

મૂઝમલનું હૃદય પીગળવા લાગ્યું ત્યાં ઉભેલ સર્વની આંખો જીની, થઈ થોડીક ઘણું પહેલાં ગોગ્વ ને અદંકારપૂર્વક પર્વતશિખરે ઉભેલા આ રાજા અન્યારે કેવો દીન ને યાચક બની ગયો હતો !

“એક જ શરતે તને તારી પ્રતિજ્ઞામાંથી હું મુક્ત કરી શકીશ-તું તે કષુલીશ ?” મૂઝમલે પૂછ્યું

“કષુલીશ-કષુલીશ-ગમે તે હરો તોપણ કષુલીશ ! મારું રાજ્ય માગીશ તો આપીશ-મારું

સર્વસ્વ માગીશ તો આપીશ--મને તું આપી દે એક
આ અનુપા ! દેવી મંદાકિનીની પવિત્ર દુહિતા !
હું તેને જ પામી સંતોષ માનીશ. આ સંસારે
મને બીજા કશાની વાંચ્છના નથી. ”

“ તો સાંભળ ! રાજગઢની પ્રજાને આવતી
કાલથી સ્વતંત્ર કરી દે--તું તારા રાજ્ય શક્તિગઢમાં
પાછો ચાલ્યો જા. પરાધીન ચંદાવતોને પુનઃ સ્વાધીન
બનાવી દે ! દાસત્વમાંથી તેમને ઉગારી સ્વતંત્રતામાં
તેમને મહાલવા દે. ”

“ કબુલ છે--કાલે જ હું રાજગઢ ત્યાગી જઈશ
--કાલથી જ ચંદાવતો સ્વતંત્ર થશે. આવ દીકરી
અનુપા ! આવ ! તારા દુર્ભાગી પિતાને ભેટ !
તારી માતાની હત્યા કરનાર હલારા પિતાને ઉદાર
હૃદયે ક્ષમા આપ ને ભેટ ! ”

ને એ પિતાપુત્રી ભેટી પડ્યાં.

કરુણા અને હર્ષની લાગણીઓ ત્યાં ઉભેલા
સર્વનાં હૃદયોને સ્પર્શી રહી.

(૧૩૧)

પ્રકરણ ૧૫ મું

પ્રસ્થાન

ને બીજે દિવસે પોતાના વચન અનુસાર ગંગા દાનમણ ગંગગઢ લાગી જવા પ્રસ્તુત થયો.

સર્વ તૈયારીઓ થઈ ચૂકી હતી-સગળ નયને રાજા પોતાના રથમાં બેઠો. તેની પાછળના રથમાં તેની બે સગી પુત્રીઓ અનુપા ને મ્નેદવતી બેઠી હતી. સામંત રાજાના જ રથમાં બેઠો હતો.

સૂરજમંદ્ર રાજાના રથ પાસે આવ્યો ને ગુલા લાગ્યો “ગંગવી ! અનુપાનો વિયોગ અસહ્ય છે મારે માટે ! એક પાચના કરૂ ? અનુપા ને સામંતને લક્ષ્મણને જોડવા દો ને તેમને અહીં જ રહેવા દો. ગંગગઢની પ્રજા સામંતને પોતાનો રાજા બનાવવા હચ્છે છે ”

ગંગા ક્રમ્બુલ થયો ને થોડા દિવસમાં અનુપા ને સામંત લક્ષ્મણને એક થયા મ્નેદવતી ને અનુપા બે સગી બહેનો પેડે ગેદી પ્રવતી વધુમતીથી ચઢાવેના મા પ્રિય થઈ પડેલા સામંતને અગત્યે રાજગઢનો રાજા બનાવ્યો ને દાનમણ શક્તિગઢમાં રાજ્ય કરવા લાગ્યો.